

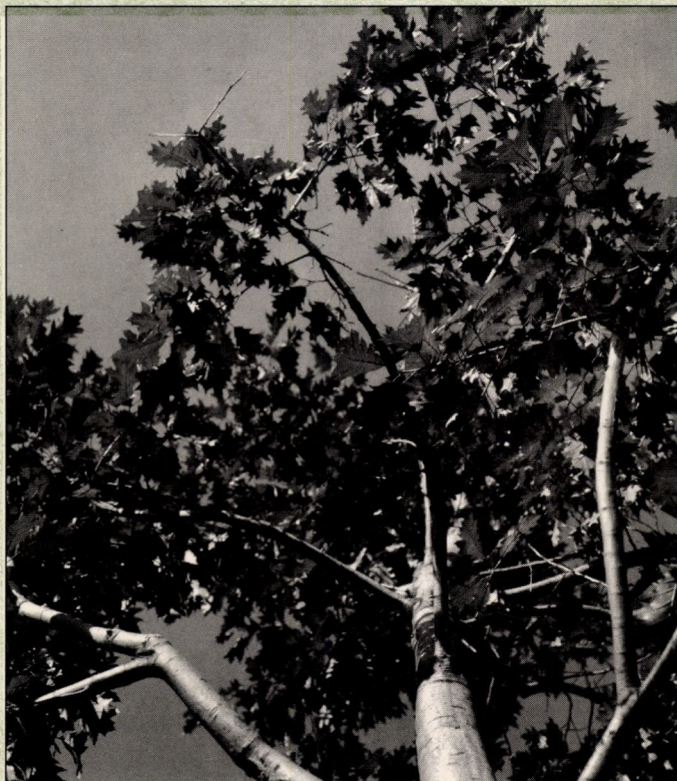
Ba6

ÚJ FOLYAM XIV. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 2005. AUGUSZTUS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

Q14

VIZI E. SZILVESZTER: DEMOGRÁFIAI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI
VÁLSÁG – MELLÁR TAMÁS ÉS SZAKOLCZAI GYÖRGY A
GAZDASÁGRÓL – GRANASZTÓI GyÖRGY: A NEMZET – SZÍV
VAGY ÉSZ? – TÖRÖK BÁLINT MÁRTON ÁRONRÓL –
A GÖDÖLLŐI IPARMŰVÉSZETI MŰHELY – KUBINSZKY MIHÁLY
A MÁRKLINRÓL – GÁSPÁR G. JÁNOS: RENDSZERVÁLTÓK
ALKONYA? – BOD PÉTER ÁKOS.: UNIÓS RENDRE VÁRVA

HÍREK. Felhívjuk szerzőink és olvasóink figyelmét, hogy a Magyar Szemle szerkesztősége március 11-étől ismét korábbi helyén, a Batthyány Lajos Alapítvány helyiségében, a VI., Eötvös u. 24. szám alatt működik. Telefonszámaink változatlanok. Postacímünk változatlanul 1377, Pf.: 701/216.

Lapunk ára az újságárusoknál 2005-ben változatlanul 388 forint. Előfizetőink továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2004) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 7000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány
Pro Professione Alapítvány
T-Mobile Magyarország Rt.
OTP Bank Rt.
MOL Rt.
Richter Gedeon Rt.
Karsai Holding Rt.
Nemzeti Civil Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Livia*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XIV.	7-8. SZÁM	2005. AUGUSZTUS
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>Európai válság?</i>	3
VIZI E. SZILVESZTER	<i>Egészségügyi és demográfiai válság Magyarországon</i>	10
MELLÁR TAMÁS	<i>A piaci rendszer: cél vagy eszköz? A harmadik út védelmében I.</i>	30
SZAKOLCZAI GYÖRGY	<i>A nemzetközi fizetési mérleg hiányának csökkentése</i>	46
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>A nemzet – szív vagy ész?</i>	72
ERDŐDY GÁBOR – FAZEKAS CSABA	<i>A magyarországi kereszténydemokrácia gyökerei és alternatívái</i>	94
TÖRÖK BÁLINT	<i>A Hegy – Huszonöt éve halt meg Márton Áron</i>	120
PAPP Z. ATTILA	<i>Romániai magyar szerkesztők II.</i>	140
SÁLYI TAMÁS	<i>Britannia ante portas II.</i>	163
CZAKÓ GÁBOR	<i>Magyar rémmesék. Rémszavazás</i>	175
<i>1% Metafizika</i>	<i>ERNST F. SCHUMACHER: A kicsi szép</i>	179

KÖRKÉP

GRÓH GÁSPÁR	<i>Elillant évek és szőlőhegyek (Ambrus Lajos: Az én szőlőhegyem)</i>	180
KATONA SZABÓ ERZSÉBET	<i>A Gödöllői Iparművészeti Műhely</i>	185
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Játékos műkincsek</i>	194
METZ KATALIN	<i>Médeiák, sirályok, vénlányok</i>	197
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>A rendszerváltók alkonya?</i>	200
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Új uniós rendre várva</i>	206
	<i>Summaries</i>	212
	<i>E számunk szerzői</i>	215

E számunk képei Katona Szabó Erzsébet *A Gödöllői Iparművészeti Műhely* című írásához kapcsolódnak.

A fedélen a Vöröstölgy, az Új Művésztelep fája látható (fotó Neumann Ildikó).

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

T-Mobile

KARSAI
Hányagtechnika Holding Rt.

II. fokozat

K: Gramszói György

341.140.1 x

az Európai Unió válság hazai
vetülete

ny: állásfoglalás

Gm

EURÓPAI VÁLSÁG?

Az Európai Unióban jelenleg tapasztalható feszültségek, melyeket válságnak is szokás nevezni, elsőként azt a mondást juttatják az ember eszébe, hogy a belpolitikában mindent el lehet kenni, át lehet hidalni, de a külső változások, ha komolyak, akkor tartósak maradnak és nehéz ellenük tenni. Ma azonban Magyarországot illetően az a kérdés, hogy ez a válság belsőnek vagy külsőnek tekintendő-e. A kérdéssel, függetlenül a választól, el is érzünk a problémák sűrűjébe.

Az elmúlt hetek itthoni megnyilvánulásai, állásfoglalásai ismeretében egyrészt érezni lehet a bizonytalanságot, hogy a nemzeti létet érintőnek tekinthető-e a felmerült súlyos nehézségek, másrészt hamar kiváltak és felerősödtek azok a vélemények, amelyek az országnak járó előnyök, támogatások, netán az esedékes költségvetési átalakítások vonatkozásában járják körül a problémákat, befolyásolják ezáltal a közvéleményt az új jelenségek természetéről. Lesz pénz? Nem lesz pénz?

Az alábbiakban olyan gondolatokat szeretnék megfogalmazni, amelyek szándékom szerint általánosabbak. Talán ki lehet mutatni a „válságos” pillanatokról, hogy történeti előzményeik a jövő felé mutatnak.

Az emberi társadalmak életében az igazi fordulatot általában a gondolkodás átalakulása hozza. Ami nem gyors, és sokáig nem is látványos. Jellegzetes mentalitástörténeti változás, fordulat például a következő: Egy korábbi meggyőződés – miszerint a világot, benne az embereket és

minden élőlényt áthat egy magasrendű igazság – adott időszakban idejétmúlttá válik. Ilyesmi történt a 18. században. A vallásos transzcendenciát felváltotta a tapasztalat, a tudományos megismerés, az anyagi világ. Röviden, a felvilágosult modernség.

Közép-Európából nézve most, a harmadik évezred küszöbén forrongásban van valami, ami eszünkbe juttatja, milyen fordulat zajlott le ezen a tájon mintegy háromszáz évvel ezelőtt. A felvilágosult abszolutizmushoz kapcsolódik a hatalom modern technológiáinak megszületése, továbbá az államszervezés, a bürokrácia, az államhatalmi erőszakszervezet olyan elvei, melyek több vonatkozásban is lényegében máig érvényesek. A felvilágosodás győzelme a barokk felett azután új folyamatot indított el. Meghozta az emberek röghöz kötöttségének megszüntetését, a rendi előjogok eltörlését, az általános adóterhek bevezetését. Ebben a korszakban honosodott meg a szabad munkavállalás, a szabad kereskedés, a közjó, a törvény előtti egyenlőség elve. A szabadság és a demokrácia modern eszményei és igényei fogalmazódtak meg, fokról fokra annak következtében, hogy az ember, előbb-utóbb szabadon választhatta meg lakóhelyét, alapíthatott családot, taníttathatta gyermekét lehetősége és kedve szerint.

Miközben addig nem ismert sebességgel nőtt a lélekszám (kétszer duplázódott meg 1700 és 1900 között), általános lett a nem-élő energiára alapozott ipari gazdaság. Ez a kor a nemzetállamok születésének és gyors megerősödésének kora is. Hajlamosak vagyunk átsiklani afölött, hogy az újfajta egyenlőség – hogy mindenki szabadon alakíthatja a sorsát a saját életének körülményei között, hogy öntudatosan fejtheti ki véleményét, vehet részt a köz dolgaiban – magától értetődően igényli az anyanyelv használatát. A nemzetállam a nép által beszélt nyelv kultúráján alapszik. A folyamat elején az osztrák monarchia felvilágosult uralkodóinak és az őket körülvevő befolyásos értelmiség-

nek, a kameralistáknak a figyelmét persze jó néhány dolog elkerülte, amikor kiengedték a szellemet a palackból. Nem gondolták például, hogy az általuk szorgalmazott modernizáció, mely egyébként kizárólag az udvar és a despotikus állam érdekeit szolgálta, feltartóztathatatlanul fog beleütközni az anyanyelv által támasztott akadályba.

II. József és környezete valószínűleg abban hitt, hogy a barokk univerzalizmusát felváltja majd a modernségé, amelynek jegyében az alattvalók németül fognak beszélni az egész birodalomban. Amit lehetett, meg is tettek érte. Mária Terézia nem hitt a fiának, mert a régi felfogást követve a nemességre és az egyházra alapozott katolicizmust tartotta a birodalmát összetartó szellemi köteléknek. A középkor óta létező keresztény univerzalizmus lényegéhez tartozott, hogy meghaladta a nyelvi, helyi, kulturális különállásokat, mert olyan lényeg felé tört, amely áthatva a különbségeket magába foglalta, egyesítette őket. Ez a felfogás uralkodott még a barokk idején is. II. József felvilágosult reformkísérletei, melyek egyébként több tekintetben csak ötven-száz évvel bukásuk után valósultak meg, alapvetően más univerzalizmust képviseltek: modernségük lényegét a különbségek kiegyenlítésére való törekvés adta. Világiasságuk következményeként a barokkig jellemző transzcendencia eltűnt, de helyén maradt mindenki és mindaz, amit addig a hit hatott át. Csakhogy a felvilágosult, modern, központosított állam eszményét senki sem képes átélni, még kevésbé lelkesedni érte. Itt találjuk szembe magunkat a most zajló európai válság egyik fontos tanulságával. Ez a tanulság volt a magja már a modernséggel kapcsolatos, egykori ellentmondásoknak is.

A hétköznapi ember a kézzelfogható, tapasztalható valóságot részesíti előnyben az elvontsággal szemben, mert a tapasztalat realitása átélhető. A logikusan hangzó fejtegetésekért azonban a többségnek nincs kedve kiállni. A jogait tekintve felszabadított emberek általában konzervatívok

voltak és maradtak. A saját életük alapján ítélték, mert a tények világában hittek, meglévő életkörülményeik és hagyományaik védelme érdekelte őket elsősorban. Ma sincsen ez másképpen. Hiába mondatta tehát a józan ész, különösen a felvilágosult államrezón, mennyivel egyszerűbb lenne az élet, ha mindenki németül beszélne. Közép-Európában a különböző nemzetiségek valós és konkrét világa, a cseheké, a szlovákoké, a magyaroké, a németajkúaké, a lengyeleké, a románoké és másoké szembeszegült ezzel. Nyugaton annyiban alakult másként a helyzet, hogy a nyelvi nacionalizmust is magában foglaló új kultúra, Közép-Európával ellentétben, egyben az államok kultúrája is lett, melyek határai a német-francia háború óta alig változtak. Hasonlóan alakult a helyzet az Amerikai Egyesült Államokban is.

A nyelvi-kulturális alapon kibontakozó új nemzetek építésében a mi térségünkben egyrészt a felvilágosodás eszményei játszották a vezető szerepet, másrészt az, hogy a nemzeti ellenállás heves volt a monarchia központosító törekvéseivel szemben. Rousseau, Herder és a romantika hatása formálta az értelmiséget, rajtuk keresztül a nemzettel kapcsolatos közbeszédet. Erőteljes hasonlóság jellemezte a nemzeti kulturális értékek és a nemzettudatok képződését, miközben maguk a születő nemzetek vagy újfajta ellentétekbe bonyolódtak egymással, vagy a nemzetükről kialakított közbeszédben különállásukat hangsúlyozták a többiekhez képest.

„Kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni!” – az elmondottak aligha szolgálhatnak párhuzamként, vagy akár csak hasonlatként ahhoz, ami ma történik Európában. De azért emlékeztetnek egy-két mozzanatra. Az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződés preambuluma körüli hosszú és heves vitában újra és újra előkerült a kereszténység és a felvilágosodás, a francia forradalom kulturális öröksége, mint ösztönzés az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogainak forrása. Chirac elnök a francia népszavazást megelőző, leghangsúlyosabbnak szánt beszédében külön ki-

emelte, hogy az új Európa a felvilágosult francia állam modelljét fogja folytatni. De sajtósak azok a közkeletű magyarázatok is, amelyek a holland nemek és a francia nemek elsöprő győzelmét magyarázzák, és széles körben népszerűek. A hollandok esetében a nemzeti identitás elvesztése miatt érzett félelem, gyanakvás lett volna a fő motívum, a franciáknál a nem szavazatok nagy sikerével kapcsolatban a forradalom hangulatát újraéltő jakobinus triumfalizmust emlegetik. Helytállóak-e vagy sem, ezek a vélemények a viszonyítási pontjaik miatt jellemzőek, mert a modernség születéséig nyúlnak vissza.

Nem párhuzamokról van szó, hanem folyamatokról, amelyek emlékeztetnek egymásra. Csakhogy nem azonos irányba mutatnak az egykori és a mostani folyamatok. Közép-Európa 1990-ben éppenséggel kikeveredett abból a világrendszerből, amely a nemzeti öntudatok kézzelfogható valóságát a kommunista ideológia elvontságával igyekezett maga alá gyűrni. Ami átmenetileg, úgy-ahogy sikerült is, de a diktatúra is és az ideológia is vereséget szenvedett, megsemmisült. Az 1945 és 1990 közti időszak egyik tanulsága, új felismerése éppen az, hogy a nemzet elleni despotikus támadás a demokráciát veszélyezteti. Az elmúlt tizenöt évben Közép-, Kelet- és Dél-Európa országaira az is jellemző, hogy akár nemzeti szuverenitásuk csökkentése árán is csatlakozni akarnak az egyesült Európához. Milyen új univerzalizmust ígérhet az Európai Unió? A vallás transzcendenciáján, vagy az ideológia egységén alapuló európai szuperhatalom egyaránt elfogadhatatlan.

A mostani éles viták, az európai alkotmány körüli félreértések háttérben a jó kérdéssel és a helyes válasszal kapcsolatos bizonytalanság húzódik meg. Sloterdijk, napjaink divatos német filozófusa szerint „Európa a nagyság nélküli nagyság paradoxona”. A napi harcok, a forradalmi hagyományok, a nemzeti hősiesség gondolkörében élő, ezek mintáit követő hétköznapi ember számára, mondja,

nehéz elmagyarázni, hogy az európai kalandnak ára van. Le kell mondani a romantikus hősiességről, a nemzeti pártoszról és a szónoki fordulatokról. Európa a szimplaság klubja, mert a jólét garanciája a szürkeség. Itt nincs helye a nemzeti retorikának.

Érdekes felvetés, melyet másképpen is meg lehet fogalmazni. A hétköznapi valóság átélhető kis világaiban, közösségeiben, szerte Európában egymásra hasonlító igények és értékek fogalmazódnak meg. Igaz ez akkor is, ha a közvélemény-kutatások bizonyos statisztikai eltéréseket mutatnak ki az egyes országok között. Ma Európában az emberek túlnyomó többsége irányított piacgazdaságot, a munkahelyek és az ott kivívott előnyök védelmét, a bevándorlás korlátozását kívánja a „többet ér ma egy tűzok, mint holnap egy veréb” kifordított közmondás értelmében. A gondolkodásmód hasonlósága azonban nem vezet európai egységhez. Ez lényegbevágó és egyedülálló mozzanat.

Hiába hasonlóak tehát a nemzeti öntudatokat formáló értékválasztások, hiába emlékeztet mindez a kétszáz év előtt történetekre. Az Európai Unióban az egyes államokat szorongató kisebb közösségi érdekek és nemzettudatok kerülnek ellentétbe. Valóban, a jólétnek és a kivívott helyzet megőrzésének az ára a folytonos alkudozás, kiegyezés, amely azután minden nemesnek gondolt törekvést közép-szerűvé alakít. A demokrácia kontinensünkön ma még mindig a nemzeti kultúra keretei között működőképes elsősorban, és ennek egyedülállóak a következményei.

Mindez elvezet a mostani európai feszültségek mögött rejtőzködő mély ellentmondások egyikéhez. A nép és nemzeti elitek közti kapcsolathoz. A modern, képviseleti demokráciának ez a mindig meglévő feszültsége most tovább bonyolódik azzal, hogy nincs európai nép, de van európai elit. A feszültség, hogy nagy-e a távolság nép és elit között, mintha új értelmet kapna az Európai Unióban: az elérhetetlen brüsszeli elitek könnyen ábrázolhatóak a titokzatos és

megfoghatatlan zsarnoki hatalom ügynök végrehajtóiként. A nemzeti elitekben pedig mindig akad bőven olyan személy, aki a kézzelfogható választási siker, hatalmi előny kedvéért hajlandó elfelejteni, amit az elit tagjaként egyébként tud, vagy legalábbis illene tudnia. Könnyű felidézni a nemzeti történelem színpadivá torzított fordulatait. Forradalmi rítusok segítségével lehet mozgósítani, mostanában a népszavazások eszközeivel lehet látványos, karneváli hangulatok keretében forradalmi tettek érzését kelteni, fejek hullását követelni. Minthogy a halálbüntetés eltörlése egyetemes európai érték, a lefejezést manapság a lemondás, az elmozdítás, a nyilvános megalázás pótolja. Demagógia, populizmus? A karnevál hozza a megoldást?

A jó kérdés és a helyes válasz az elitek feladata. Nem dőlt még el azonban, hogy ki lehet-e rukkolni például a következő, akár népszavazás elé bocsátható kérdéssel: Elfogad-e Ön egy olyan világot, amelyről tudja, hogy bizonyos számú baj továbbra is létezni fog benne?

Ha készek vagyunk arra, hogy tudomásul vegyük, szorosán kötődik az ország mindahhoz, ami körülötte zajlik, akkor felkészületlenül ér a hangzavar, amely a jelenlegi európai feszültségeket kíséri. Nagy lépés lenne előre, ha a politikai elitjeink meg lennének győződve, hogy a nép igent mondana erre a kérdésre. Nehéz feladat, kihívás. Egyrészt a kölcsönös bizalom légköre kell hozzá a nép és az elitje között. Másrészt a hit valamilyen közös jövőben. Persze nem abban, hogy egyszer majd mindenki németül fog beszélni.

Térjünk vissza a valóság földjére. Ma a zavar, a részleges ésszerű magyarázatok korában élünk. Nem hiszünk sem a transzcendencia, sem az ideológia által egyesített Európában. De a múlt annyit azért jelez, hogy a fordulat lehetséges. Hátha eljöhét, létezhet olyan világ, amelyben szerepe van az erénynek.

GRANASZTÓI GYÖRGY

ly: Tanulmány

X 362.1

X 362.14

341.140.1 X

Cs¹

EGÉSZSÉGÜGYI ÉS DEMOGRÁFIAI VÁLSÁG MAGYARORSZÁGON

Az egészségügy válsága¹

Az egészségügy az egész világon válságban van. Ez tehát nem magyar jelenség: Európában, az Egyesült Államokban – ahol például már 4700 dollárt költenek fejeként az egészségügyi ellátásra – hatalmas problémák jelentkeztek. Ez abból adódik, hogy rendkívül gyorsan fejlődött az egészségügyi ellátás technikai háttere. Új módszerek, új noninvazív eljárások (műtéti vagy ahhoz hasonló beavatkozást nem igénylő diagnosztikai és gyógyítómódok), új diagnosztikai eszközök és eljárások, újabb és újabb gyógyszerek kerültek forgalomba, amelyek kifejlesztése hatalmas összegekbe került, és a piaci értékük, beszerzési áruk is magas. Ma már egy-egy gyógyszer kifejlesztésére 4–700 millió dollárt költenek. Ennek következtében a gyógyszerek átlagos ára jelentősen megemelkedett az egész világon. Tehát a kémia, fizika, általában a társtudományok rendkívül gyors fejlődése a biológia, az orvostudomány fejlődését is felgyorsította, és az ezzel összefüggő egészségügyi ellátást is megdrágította. Ez viszont igen jelentős forráshiányt okozott. Ezzel majdnem egy időben a különböző országokban – mint például Magyarországon is – törvényekkel biztosították a betegek jogait. Az elmúlt évtizedekben a beteg, az állampolgár igényesebb, öntudatosabb, tájékozottabb lett, ezzel párhuzamosan növekedtek a kártérítési perek és a biztosítási összegek.

24

Az Európai Unió egészségügye és a magyar helyzet

2004. október 6–9-én rendezték meg az ausztriai Bad Hofgasteinban Európa legnagyobb egészségpolitikai kongresszusát. A kongresszus témája „Az egészségügy globális kihívásai – európai megközelítések és felelősségi területek” volt. A résztvevők magas rangú nemzetközi döntéshozók, egészségügyi szolgáltatók és fogyasztók képviselői, az Egészségügyi Világszervezet (WHO), a Világbank és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) képviselői voltak. Az egészségügyi ellátás közös európai értékeiről tanácskoztak. Olyan kérdésekről például, hogy miként lehet az egészségügyben az erkölcs és a racionalitás keretei között takarékoskodni, a költségek növekedését fékezni. Arról a fontos kérdésről is tárgyaltak, hogy miként tudják az unió polgárai valamennyi tagország egészségügyi ellátását igénybe venni, jogaikat érvényesíteni, ugyanis egyre több ember akarja magát egy másik tagországban kezeltetni. Ez az átjárhatóság milyen következményekkel jár az egészségügyi szolgáltatásra, és azt ki finanszírozza? Ki ellenőrzi a minőségi előírásokat? Hogyan akadályozzák meg, hogy az egészségügyi szakmunkaerők a vonzóbb munkafeltételek miatt az új tagállamokból a régiekbe elvándoroljanak? Milyen válaszokat találnak olyan közös problémákra, mint a növekvő drogfogyasztás, vagy az egészségtelen táplálkozás miatti elhízás? Végül miként hat az európai társadalom elöregeedése az egészségügyi rendszerekre, a nyugdíjrendszerre?

A *European Quality of Life Survey* szerint a megkérdezettek önmaguk által becsült egészségi állapota az új tagállamokban és a jelölt országokban rosszabb, mint az eddigi tagállamokban. Az új tagállamokban a megkérdezettek 2,5-szer gyakrabban számoltak be rossz egészségi állapotról, mint az eddigi tagállamokban megkérdezettek. A belépő országokban az embereknek nagyobb a kockázatuk, hogy szív- és érbetegségekben, valamint rákban, minde-

nekelőtt tüdőrákban betegedjenek meg. Az új tagállamok polgárai többet dohányoznak és több alkoholt fogyasztanak, ugyanakkor viszont az államok kevesebbet fordítanak az egészségügyre. Az új tagállamokban az emberek szubjektív és objektív rosszabb egészségi állapota szoros összefüggésben van az alacsony jövedelemmel és életszínvonallal. Az anyagi szegénység többnyire egészségi problémákban csapódik le. A tagállamok állam- és kormányfői azt a célt tűzték ki, hogy leküzdjék a szegénységet, biztosítsák a foglalkoztatást, és ezáltal csökkentsék a jóléti különbségeket, hogy az unió 2010-ig a világ legversenyképesebb, legdinamikusabb tudásalapú gazdasági térsége legyen, amely egyidejűleg képes egy magas szintű szociális-társadalmi összetartásra. Természetes, hogy e cél elérésében az egészségpolitika döntő szerepet játszik.

Napjaink egészségügyi ellátásának egyik sarkalatos kérdése, hogy miként lehet az európai bismarcki² rendszer által biztosított egészségügyi ellátás színvonalát fenntartani, hogy az pénzügyileg finanszírozható, és erkölcsileg (orvosetikailag) elfogadható legyen. Az egészség elengedhetetlen feltétele az életminőségnek, ezért ez fontos kérdés egy olyan világban, ahol az átlagos életkor 80 év felett van vagy lesz. Egyébként az egészségügyi rendszer pénzügyi stabilitásának biztosítása olyan országokban is probléma, mint Belgium, Németország, Olaszország és Portugália. Ezt a jelenséget a pénzügyi szakemberek az egészségügyi költségrobbanással hozzák összefüggésbe. Ezért reformlépéseket jelentettek be, hogy a kiadási költségeket szinten tartásuk. Ezzel szemben a skandináv országok, valamint Nagy-Britannia és Írország ezt úgy akarja megoldani, hogy többet akar befektetni az egészségügybe. De mi lesz Magyarországgal? Milyen problémák megoldatlanok Magyarországon (Európában):

- (1) növekvő egészségügyi kiadások az új technológiák és gyógyszerterápiák megjelenése miatt,

- (2) az egyre jobban informált betegek növekvő igényei kielégítésének hiánya és
- (3) a társadalom öregedése, amely együtt jár a hosszú idejű ápolás problémájával is.

Lesz-e reform Magyarországon? Nem lesz, mert politikai (választási) okok miatt nem meri a kormány ezt vállalni. Illetőleg eddig egyetlen kormány sem tette meg a megfelelő lépéseket. A legtöbb országban a járulékok, biztosítási összegek már nem fedezik az ellátás költségeit. Az egész világon, beleértve Magyarországot is, súlyos válság előtt áll az egészségügy. Számos gazdasági szakember viszont azt állítja, hogy gazdaságilag rendbe lehetne hozni az ágazatot, ha itt is érvényesülnének a piaci törvények. Ezzel nem lehet teljesen mértékben egyetérteni. Tudniillik az egészségügy egy olyan „üzlethez” hasonlítható, amelyben az eladó (az orvos), abban érdekelt, hogy minél jobb minőségű árut adjon el, amely természetesen drágább is. Az orvost elsősorban orvosi eszköze, etikai megfontolásai, szakmai érdekei készítetik vagy kényszerítik arra, hogy minél jobb ellátást nyújtson. Az orvosi ellátásban egyébként az egyre gyakoribb kártérítési műhibaperek is arra kényszerítik az orvostársadalmat, hogy nemegyszer feleslegesen, minél több diagnosztikai eljárást vegyen igénybe, hogy a szükségesnél is tovább tartsa a kórházban a beteget, hogy az orvos ezáltal is igazolja kezelésének helyességét. Ez is drágítja a rendszer működését.

A vevő (a beteg) természetesen abban érdekelt, hogy minél jobb minőségű árut, azaz a legjobb ellátást kapja. Ez azt is jelenti, hogy a drágább ellátást igényli. Továbbá a beszállító, az orvosi műszert gyártó cég, a gyógyszergyár is abban érdekelt, hogy minél drágább eszközt, gyógyszert adjon el. Tehát, ez egy olyan 'piac', ahol mindenki abban érdekelt, hogy minél jobb, ennek következtében az áru, az egészségügyi ellátás minél drágább legyen. Az egész világon az orvostudomány fejlődésének az lett az

eredménye, hogy egy *költségspirál* jelentkezett az egészségügyben. Ezt csak akkor lehetne megállítani, ha az állampolgár is érdekelt és felelős lenne a saját egészségügyi állapotaért. Az állam részéről egészségre neveléssel (prevenció) lehetne ezt elősegíteni. Az állampolgárt pedig anyagilag is érdekeltté kell tenni, hogy mindent megtegyen egészségi állapotának megtartása érdekében (például Németországban ha valaki rendszeresen eljár megelőzést szolgáló szűrővizsgálatokra, akkor nem kell a későbbiek során kifizetnie az esetleges gyógykezelést).

A magyar lakosság az egészségügyi (1997. évi LXXXIII.) törvény szerint általános biztosítással rendelkezik, tehát minden „vevő” szabadon bemehet a boltba és „ingyen” vásárolhat. Akkor beszélhetnénk valódi piacról, ha a megvásárolt áruért, azaz az orvosi ellátásért annak valódi értékét meg is fizetné valaki. Ez azonban csak egy szűk réteg számára – és ez a réteg egyre kisebb lenne – biztosítana teljes ellátást. Ez viszont elfogadhatatlan, a bismarcki elvekkel nem egyeztethető össze. Akkor mi a megoldás?

Valakinek egyszer – vállalva a felelősséget és a politikai kockázatot – ki kellene jelentenie: a jelenlegi járulékon alapuló biztosítási rendszer forráshiány miatt csak egy *bizonyos fokú ellátást tud nyújtani*, azt viszont mindenkinek. Minden egyébért a magánbiztosítási rendszer biztosítaná – valódi értékben – a költségtérítést. Lehn professzor a Klinik Management című lapban (2004, 91:25) azt írta: „A »gyógyító világ« amelyben mindenkinek igénye volt a legjobb ellátásra, visszavonhatatlanul elmúlt. El kell fogadnunk, hogy a finanszírozható felett a megtehetőnek a függőnye van, ami kizárja, hogy minden betegnek a technika utolsó állása szerinti ellátást nyújtsuk. A korlátozott eszközöket tekintve egy szolidárisan finanszírozott ellátási rendszerben nem minden egyedül a betegek érdekei szerint történik, hanem „az egészséges biztosítottak érdekeit” is figyelembe kell venni. Ezért lehet és kell az orvosnak

ILLATOS KORAI LONC
GIM-kert, 2004. április
(fotó Katona Szabó Erzsébet)

nemcsak az individuális beteg lehetséges hasznát meggondolni, hanem az össztársadalmi hatásokat is néznie kell. Ebből következik az elvi felismerése annak, hogy az orvosi gondolkodásban a kockázatmérlegelés mellett a gazdasági megfontolásoknak is szerepet kell kapni.”

A magyar egészségügyi rendszer jelenleg nem ismeri el az amortizációt, márpedig enélkül nemcsak nem lehet piacósítani, hanem a jelenlegi rendszert sem lehet fenntartani. Nem akad majd vevő, aki ilyen feltételekkel hajlandó lesz befektetni. Amit eddig privatizáltak, az a kalácsból a mazsola kivétele volt, és ezt az Egészségügyi Pénztár (OEP) valódi piaci értéken támogatja. Azaz a befektetőknek megtérül a tőke, sőt profitot is biztosít. Tehát nem a magánosítással van a baj, hanem az ellátás állami részének kizárása a versenyhelyzetből a piaci törvényszerűségek érvényesülését akadályozza meg.

Mi várható az Európai Unió egészségügyi ellátásában?

Az egészségpolitika jogi alapjait a jelenleg érvényes EU-szerződés 152. szakaszában fektették le. Az új alkotmányos szerződésben az egészségpolitika lényegét a III/179. szakaszban tüntették fel. A szakminiszterek határozatot hoztak (2004. június, Luxemburg), mely szerint a tagállamok között a kooperációt elsősorban a közegészségügy területén kell biztosítani, hogy ezzel is javuljon az egészségügyi rendszerek átjárhatósága.

Az Európai Bizottság a tagállamok egészségügyi rendszerei számára három fő célt tűzött ki:

1. az egészségügyi szolgáltatáshoz való általános hozzáférés, függetlenül a felhasználó korától és jövedelmi helyzetétől,
2. az egészségügyi ellátás magas minőségét kell biztosítani, és

3. az egészségügyi rendszerek hosszú távon is finanszírozhatóak legyenek.

Valamennyi tagállam egyetértett abban, hogy a fenti célok elérése érdekében mindenki számára biztosítani kell az egészségügyi rendszerhez való hozzáférést és a minőséget, ugyanakkor növelni kell az önrészesedést az egészségügyi költségekben.

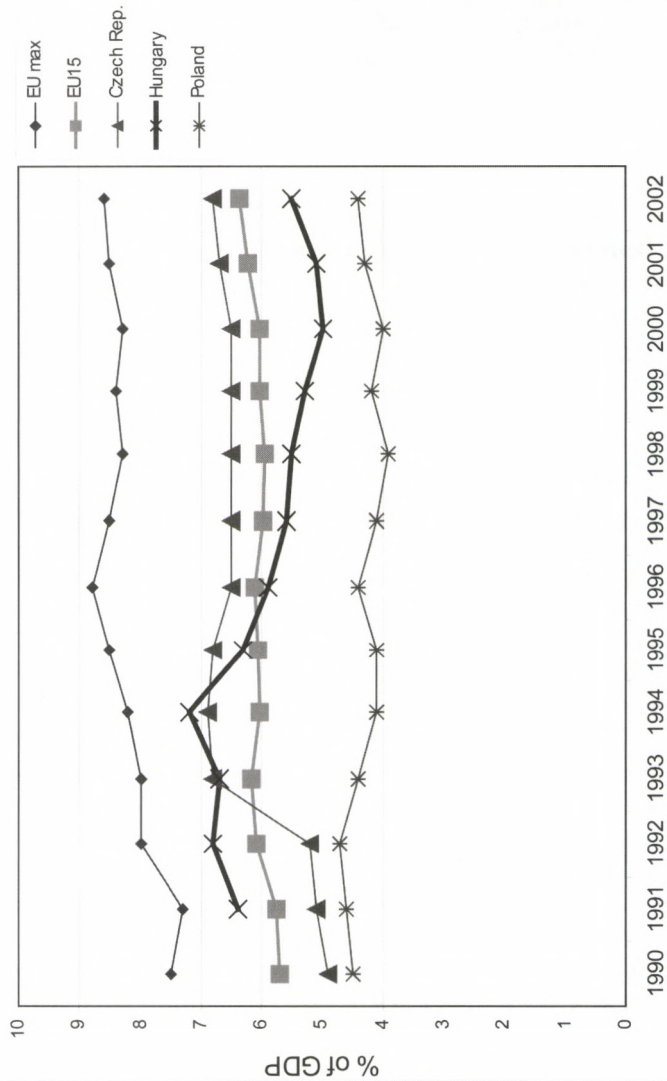
A minőségbiztosítás kérdésében jelentős haladás van Skandináviában és Nagy-Britanniában, ahol az egészségügyi ellátás állami. A fekvőbeteg szektorban a minőségbiztosítás kérdésében Magyarországon is jelentős előrehaladás tapasztalható.

A magyar egészségügyi kiadások nemzetközi összehasonlításban

Magyarországon az egészségügyi kiadások 2002-ben a GDP 7,8%-át tették ki. Ez lényegében azonos a 90-es évek elején számított aránnyal: a közkiadások részesedésében bekövetkező jelentős csökkenést kompenzálta a magánkiadásokban bekövetkezett növekedés. Az egészségügyi közkiadások 1992-ben a GDP 6,8%-át, 2002-ben pedig már csak az 5,5%-át tették ki. Ebből az következik, hogy 1992 és 2002 között a magánkiadások, tehát a magyar állampolgárok hozzájárulása egészségügyi ellátásukhoz 10 év alatt a GDP 1,0%-áról 2,3%-ra növekedtek. Egyébként Magyarországon mind az összes egészségügyi kiadás, mind a közkiadások GDP-hez viszonyított aránya lényegesen alacsonyabb volt 2002-ben, mint az EU 15 tagállamának átlaga. (1. ábra)

Vásárlóerő-paritáson számítva, 2002-ben a magyar egészségügyi kiadások értéke egy főre számítva 1079 USD/PPP volt. A közkiadások értéke pedig 757 USD/PPP volt. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az egy főre jutó egészségügyi szolgáltatások értéke kevesebb mint a fele volt az EU-országok átlagának és kb. harmada a legfejlettebb EU-országokénak. (Az EU-orszá-

Az egészségügyi közkiadások a GDP-hez viszonyítva (%)

1. ábra

gok átlaga 2326 USD/PPP, a közkiadások esetében pedig 1752 USD/PPP volt 2002-ben).

Az 1. táblázat mutatja a magyar egészségügyi kiadások alakulását, Csehországgal és Görögországgal összehasonlítva. Ebben a három országban 1992-ben közel azonos volt az egy főre jutó egészségügyi közkiadás értéke (800 USD/PPP). Az elmúlt tíz évben azonban jelentősen növekedett a különbség Magyarország és a másik két ország között: 2002-ben Görögország már 27%-kal, Csehország pedig 35%-kal költött többet (egy főre vetítve) közpénzekből egészségügyi ellátásra, mint Magyarország, annak ellenére, hogy 2000 és 2002 között jelentősen emelkedett Magyarországon a közkiadások hozzájárulása az egészségügyi ellátáshoz. Ennek oka az volt, hogy a Hornkormány alatt, 1994 és 1998 között drámaian csökkent ez az összeg (l. 1. táblázat).

1. táblázat

Az egy főre jutó közkiadások³ (reálértékének) éves átlagos növekedési üteme Csehországban, Görögországban és Magyarországon

	1992–2002	1992–1997	1992–1999	1999–2002	2000–2002
Csehország	4,8	7,1	5	4,5	4,7
Görögország	4,1	4,4	4,5	3,2	1,9
Magyarország	1,1	-1,5	-0,6	5,3	8

Forrás: OECD Health Data 2004

Mi a megoldás?

1993 végén az Európai Parlament Kulturális, Ifjúsági, Nevelési és Tömegkommunikációs Bizottsága elfogadta dr. Léon Schwartzenberg francia szocialista beszámolóját („Egészségnevelés az iskolában”). A beszámoló megállapította, hogy az

iskoláknak át kell venniük a vezető szerepet az egészségnevelési politika alkalmazásában. S ma Magyarországon a Nemzeti Alaptantervből hiányzik az *önálló* tanár oktatta Egészségtan. Abban az országban, ahol az átlagos életkor 8–10 évvel alacsonyabb, mint Európa más országaiban, ahol a katonaköteles fiatalok 40%-a „alkalmatlan” egészségi okokból, nincs és nem is lesz önálló egészségtan óra. ⁴ Tehát megoldást jelenthet az egészségre nevelés, a megelőzés.

Mikola szerint: a modern egészségfejlesztés/népegészségügyi program ma az alábbi alapelvekre épülne:

1. Az egyén egészségét döntően környezete és életmódja határozza meg.
2. Az egészségi állapot meghatározó tényezői között komplex kapcsolatrendszer áll fenn, amelyben a meghatározó tényezők többnyire nem betegségspecifikusak, azaz több megbetegedés kialakulására is hatással vannak.
3. Az egyén életmódját (amely egészségi állapotát döntő mértékben meghatározza) hatékonyan közvetlen környezete (családi, munkahelyi, szabadidős stb.) képes befolyásolni, mivel az egyén természetes igénye a közösségbe tartozás és a közösség elvárásainak való megfelelés.
4. A lakosság egészségének fejlesztése összetársadalmi összefogást, interszektorális együttműködést és felelősségvállalást igényel, ugyanakkor partnerséget is a társadalmi élet szereplői (az állam, az önkormányzatok és a helyi közösségek) között. ⁵

Demográfiai⁶ krízis

Demográfia görög eredetű szó, demos „nép” és graphó „leír” szavakból tevődik össze. A magyar demográfiai kutatások már az 1950-es években kezdődtek, és folyamatosan

emelkedtek arra a színvonalra, amely az utóbbi két évtizedben jellemzi a kutatásokat. A népeségtudomány iránt egyre növekvő társadalmi igények tették szükségessé, hogy kutatóintézet is alakuljon.

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Demográfiai Elnökségi Bizottságának kezdeményezésére a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnöke (akkor Péter György) alapította a Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI) jogelődjét, a Népeségtudományi Kutató Csoportot. A kutatócsoport 1963-ban kezdte meg működését. A csoport 1967-ben kapott intézeti rangot, neve 1968. január 1-jétől KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. A demográfiai problémák Magyarországon már a 20. század elején a közéleti viták középpontjába kerültek. Az egyke, a paraszti társadalmon belül tapasztalható születéskorlátozás ténye a két világháború között élénken foglalkoztatta a közszereplőket. Az 1960-as években bekövetkezett – akkor világvízesnylatban egyedülálló – termékenység-csökkenés. A „kicsi vagy kocsi” problémája újra nagy vitákat váltott ki. Nem véletlen, hogy ez a tudományterület olyan, nemzetközileg is elismert szaktekintélyekkel rendelkezett, illetve rendelkezik, mint Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Dányi Dezső, Nemeskéri János, Valkovics Emil. A 70-es években Fekete Gyula „nemzethalál” víziója és a népi írók írásai politikai viharokat okoztak, és ezzel végérvényesen az érdeklődés középpontjába állították e kérdést. Nem lehetett többé „a magyarság népeséggyarapodási problémáiról” nem beszélni. A kutatók munkájában, a szociológiai és politológiai irodalomban most már meghatározó szerepet játszottak olyan alapvető népesedési folyamatok, mint a termékenység, a házassági mozgalom, válások, halandóság, vándormozgalom, öregedés, család- és háztartásszerkezet alakulása, területi elhelyezkedése, az iskolázottság kérdése és egyes speciális népeségcsoportok demográfiai helyzete. Megállapították és igazolták, hogy

Magyarországon a demográfiai helyzet tragikus. Itt ezen túlmenően azonban részben másról és többről volt és van szó. A termelőerő, az ember újratermelésének elmaradása miatt egy generáció szaporodásra képes lakosság reprodukciója maradt ki, valamint rossz egészségi állapotát kell figyelembe venni és annak gazdasági, politikai és kulturális következményeivel együtt.

A 21. századi kormányok politikájának döntéseinek alapjait kell, hogy képezze az ország demográfiai és egészségügyi helyzete. (2. ábra)

Amint az a termékenységi arányszámokat⁷ bemutató 2. ábrán látható, Magyarországon az elmúlt 25 évben folyamatosan csökkent a termékenységi arányszám. Ilyen helyzettel még soha nem szembesült az ország, és annak ellenére, hogy a halandóság is csökken, a magyar népesség egyre fogy. Még az EU25 országaival ezen adatokat összevetve (3. ábra) megállapítható, hogy Magyarországon a lakosság reprodukciója sürgős állami és társadalmi beavatkozást igényel; Magyarországon 100 nő 131 gyermeket szül. 210 gyermek biztosítaná a lakosság létszámának fennmaradását. (3. ábra)

Ez a szomorú tény több ismert, egymással összefüggő okra-okokra vezethető vissza. Nevezetesen a házasságkötési arányszámok folyamatos csökkenésére, a házasságkötési életkor kitolódására és a gyermekvállalási kor fokozatos emelkedésére. Egész Európára jellemző, hogy egyre kevesebb gyermek születik, illetve hogy a lakosság növekedésének üteme lelassult. Mégis, európai összehasonlításban a legriasztóbb adatok Magyarország vonatkozásában láthatók. Bár az átlagos élettartam jelentősen emelkedett 1950 óta (4. ábra).

A férfiak várható élettartama (2. táblázat) azonban jelentősen elmarad az európai átlagtól. Európai összehasonlításban riasztók a magyar adatok (5. ábra). A férfiak esetében közel 10 év különbség mutatkozik a várható élet-

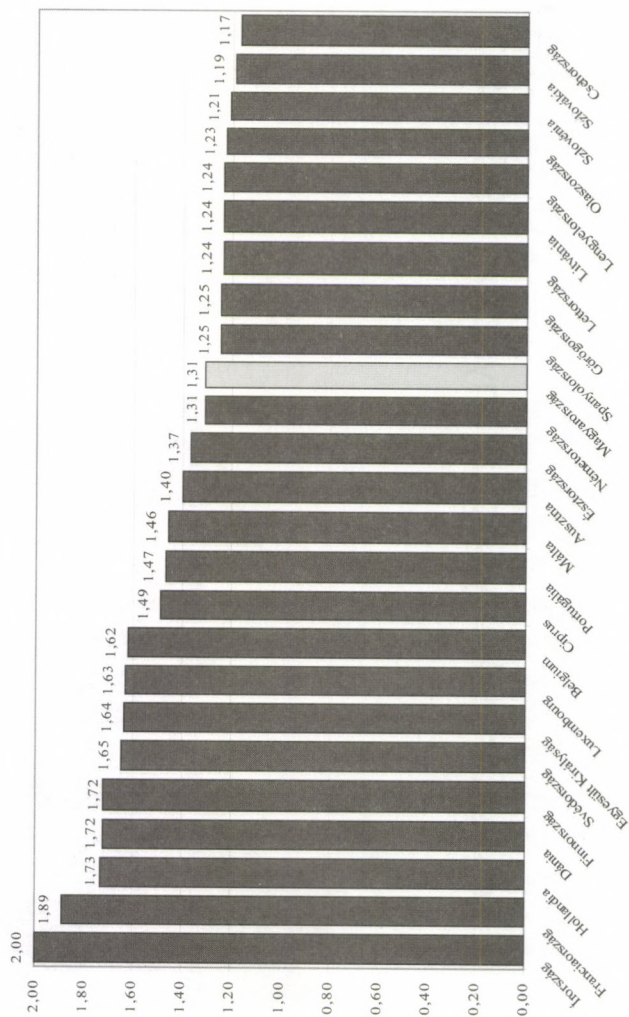
2. ábra

Teljes termékenységi arányszám 1950 óta

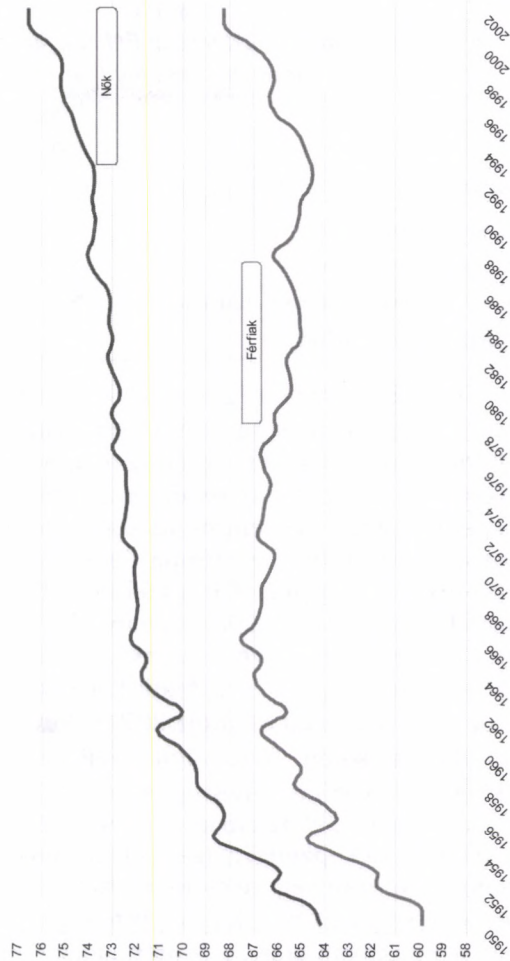
3. ábra

Tejjes termékenységi arányszám, EU-25, 2002

4. ábra

Születéskor várható átlagos élettartam 1950 óta

tartam tekintetében egyes régebbi tagországok és Magyarország között, a nők esetében ez a különbség kisebb, mégis igen jelentősnek mondható.

2. táblázat

A férfiak várható élettartama az EU átlagához és legjobb értékéhez viszonyítva

	Magyarország	
	1990	2002
Születéskor várható élettartam (év)	65,1	68,4
EU(15)-től való eltérés	-7,7	-7,1
EU max-tól való eltérés	-9,7	-9,3
40 éves korban várható élettartam	28,8	30,5
EU(15)-től való eltérés	-6,3	-6,8

A várható népességszám alakulása Európában azt mutatja, fogy a lakosság. Jelentősen nő az idősebb, 65 év felettiak összlakosságra vetített számaránya, míg a fiataloké csökken. (A növekvő bevándorlás politikai vonatkozásai pedig rendkívül ellentmondásosak, kérdés, hogy valóban megoldást kínál-e Európa demográfiai válságára.). 2050-re a népesség fele 50 éven felüli, a 65 éves és idősebb korúak aránya az összlakosságban több mint kétszer akkora lesz, mint a 15 éven aluliaké. Az Európai Unióban 2000-ben minden 65 éven felüli korú lakosra 4,25 15 és 65 év közötti korú lakos jutott. 2050-re kevesebb mint felére, 1,85-re csökken. Gazdaságilag fejlett társadalmakban a 15 és 25 év közötti népesség részvétele az aktív munkában, a nemzeti jövedelem megtermelésében ma már igen alacsony, és a képzettségi igények emelkedésével párhuzamosan az arány egyre csökken. Ami a 65 évhez közeledő népességet illeti, e korcsoportokban a gazdaságilag már nem aktívak aránya szintén eléggé magas és az elmúlt évtizedekben növekvő tendenciát mutatott. Ez a de-

mográfiai helyzet, az eltartottak arányának emelkedése súlyos következményekkel fog jární a jelenlegi nyugdíj- és egészséggondozó rendszerekre.

A teljes eltartottság folyamatosan nő, 2025 jelenti a fordulópontot az eltartókra eső fiatalok és idősek arányában.

Az Indiától nyugatra fekvő 25 mohamedán ország (Afganisztán, Algéria, Bahrein, Dzsibuti, Egyesült Arab Emirátusok, Egyiptom, Eritrea, Irán, Irak, Jemen, Jordánia, Katar, Kuvait, Libanon, Líbia, Marokkó, Mauritánia, Omán, Pakisztán, Szaud-Arábia, Szíria, Szomália, Szudán, Törökország és Tunézia) lakossága egyre növekszik (3. táblázat). 2050-re Európa lakossága 400 millióra csökken, a nyugati iszlám országoké 1300 millióra emelkedik. Magyarország lakossága is lecsökken 8–9 millióra. Ez is azt mutatja, hogy Európa és civilizációja válságban van. A Kárpát-medence magyarságát, a kisebbségi sorsban élő magyarokat a magyarországinál még drasztikusabb népességfogyás jellemzi.

3. táblázat

EU25 és a nyugati iszlám országok népességének alakulása 1950 és 2050 között (Demény Pál, Population Council, New York)

	millió lakos		
	1950	2000	2050
EU25	380	450	400
Nyugati iszlám országok	163	600	1300

Mi lesz veled, Európa? Mi lesz veled, Magyarország?

Magyarország és Európa nem tartotta be Mózes első könyvének parancsát „szaporodjatok és sokasodjatok”, mint ahogy Alkotmányából is kifejejtette, hogy a zsidó-

keresztény hagyományokon nevelkedett és lett sikeres. Netán változtatni kell a bevándorlási politikánkon? Tíz év alatt – 1991 és 2000 között – 142 000 ember jött be országunkba és telepedett le. Azonban nemcsak az anyaországi, hanem a kisebbségi sorban és szórványban élő magyarok létszáma is csökken. Sok-sok kérdés merül fel, amelyekre sürgősen válaszolni kell. Sajnos az elmúlt évtizedek felelőtlen intézkedéseinek hatása most jelentkezik. A magyar falusi kultúra (sokgenerációs családmodell) felszámolása az iparosítással, a panellakás-építkezés gyakorlata egygenerációs családmodell felé vezetett. Ennek eredménye lett, hogy 2003-ban 40 000 gyerekkel kevesebb született, mint amennyi kívánatos volna.

A férfi és a nő társadalmi vetélkedése a nő biológiai különbségének és a férfiak nők iránti kötelezettségeinek majdnem teljes tagadásához és a nő társadalmi szerepének félreértelmezéséhez vezetett. A családok felbomlása eredményezte, hogy 2004-ben Magyarországon a hajadonok és nőtlenek együtt már 700 ezerrel többen vannak, mint 1990-ben.

Gondolkodásmódunkban, gazdasági és politikai döntéseinkben a családnak mint legfontosabb társadalmi egységnek⁸ a felértékelésére van szükség. Ami pedig Európát illeti: az emberi erőforrás minőségi állapota döntően befolyásolja a gazdaság teljesítményét, és ezért nemzeti, illetve uniós érdeket képvisel abban a gazdasági versenyben, amely Észak-Amerika, a Távol-Kelet és az EU között folyik. A demográfia alakulása az egészségügyi állapothoz hasonlóan jelentősen befolyásolja a nemzeti jövedelmet termelők és a nemzeti jövedelmet (kiérdemelten) fogyasztók közötti arányt, csakúgy, mint a gazdaságilag fenntartható fejlődést. Ezért egyikkel vagy másikkal, netán mindkettővel nem törődni több mint bűn.

Jegyzetek

- 1 Vizi E. Szilveszter: *Egészségügyi menedzsment* (interjú) 2002. alapján
- 2 Szolidaritás, rászorultság elvén működő társadalombiztosítási rendszer
- 3 Az állam által az egészségügyre fordított kiadások összessége
- 4 Vizi E. Szilveszter: *Kórház*, 1996. III. évf. 1–2. szám alapján
- 5 Mikola István: *Az egészség mint a jóléti társadalom alapköve*. In *Civilizáció és Egészség*, 2004. Szerk.: Bácsy Ernő, Mikola István. 13–37. l.
- 6 Vukovich Gabriella *Várható népessédsi trendek* (2005) és Demény Pál *Európa népességpolitikai dilemmája a 21. század elején* című munkája alapján. *Ezredforduló*, 2003/4. 25–35. l.
- 7 100 nőre hány megszületett gyermek jut
- 8 Surján László: *Család és egészség*. In *Civilizáció és Egészség*, 2004. Szerk.: Bácsy Ernő, Mikola István 39–67. l.

Cím

A PIACI RENDSZER: CÉL VAGY ESZKÖZ? A HARMADIK ÚT VÉDELMEBEN

I.

„Nincs harmadik út. Minden eltérés az angolszász kapitalista modelltől szükségszerűen vezet a dirigizmushoz, amely aláássa a fejlődést.”

(Deepak Lal, 2000)

A hivatalos közgazdasági gondolkodást kanonizáló akadémiai közgazdaság-tudomány szerint nem létezik harmadik út. Ezt csak a romantikus gondolkodásra hajlamos társadalomtudósok hangoztatták, de mára már ők is kihaltak. Mindebből következően, ha ma egy közgazdász a harmadik út lehetőségével hozakodik elő, akkor jó esetben is „kiírja magát” a tudományos közéletből, rosszabb esetben pedig egyenesen kiátkozzák. A világ fejlett és gazdasági erő szempontjából meghatározó része manapság a piac dicséretétől és a liberális tanok mindenhatóságától hangos. A Szovjetunió és a szocializmus bukása, valamint az elmúlt tizenöt év kedvező konjunkturális helyzete, a globalizáció jelentős előrehaladása, az információs technológia szédületes iramú növekedése a piacpárti közgazdászok felfogásában egyértelmű bizonyítékul szolgál a mainstream közgazdasági elmélet által papíron levezetett tételek helytállóságára. A hazai közgazdász-társadalom sem igen tudta és/vagy akarta kivonni magát az új „világsszellem” hatása alól. Aki számít az üzleti életben és a hivatalos közgazdaságtanban, az itthon is feltétel nélkül híve a szabad piacnak és a liberális elveknek.

Nem volt ez persze mindig így, elég csak képzeletben harminc esztendővel visszahajtani a történelem kerekét, és máris egészen más kép tárul elénk. Itthon a piaci

rendszer mostani mennybemenetelét megelőzte a pokoljárása. Az akkori hivatalos álláspont szerint a piac alapvetően rossz, és a társadalom fejlődésére egyértelműen káros intézmény volt, amelynek működését minél jobban vissza kellett szorítani és a távolabbi jövőben a teljes felszámolásra volt ítélve. Még az akkor progresszívnek tekinthető reformközgazdászok is csak a tervnek és a központi állami irányításnak alárendelt, másodlagos szerepben tudták elképzelni a piacot. S csak néhány renegát „osztályidegen, reakciós elem” vette védelmébe a piacot, a racionális kalkuláció, a célirányos gazdasági működés és a megfelelő érdekelttség fenntartása okán. Ők azonban a margóra voltak szorítva, s a szocialista tervgazdaságra vonatkozó kritikájukat elnyomta a dicsőítők győzelmi kórusa. Éppen úgy, mint ma: a piac hibáira figyelmeztetőket kiközösítik, hangjukat elnyomja a médiából áradó optimizmus, a fogyasztói társadalom szüntelen magasztalása. A sors fintora (és persze az emberi gyarlóság egyenes folyománya), hogy szinte ugyanazok (már aki megérte) zengték harminc éve a szocialista tervgazdaság dicshimnuszát, mint akik most ugyanilyen fenntartás nélkül éltetik a piaci rendszert. S persze a kritikusok tábora sem sokat változott. Aki nem hitt a tervgazdaság tökéletességében, az a piacot sem hajlandó minden fenntartás és kritika nélkül elfogadni. Mintha sosem változna a helyzet Magyarországon: akiket a jó Isten az uralkodó osztály tagjainak, vagy éppen alávetetteknek teremtett, azok meg is maradnak ezekben a státusukban, bármilyen rendszerváltáson mentünk is keresztül.

§ A rendszerváltás után immár tizenötödik esztendeje élünk a piacgazdaság keretei között, és a nagy remények csak nem akarnak beteljesülni. Nem értük utol a fejlett nyugati piacgazdaságokat, még csak közelükbe sem kerültünk, sőt igazából csak most értük el a szocialista gazdaság utolsó éveinek életszínvonalát. S nemcsak a számok

tanúskodnak erről, hanem az emberek közérzete és véleménye is ezt támasztja alá. A magyar társadalomnak még mindig több mint fele (e sorok írója nem tartozik ide) véli úgy, hogy jobb volt az élet a szocializmusban. A jelenség magyarázatára több válasz is született, a teljesség igénye nélkül csak néhányat említünk. Az egyik szerint a kudarc oka az, hogy még mindig túl nagy az állam szerepe és túl sok a korlát, következésképpen az állam leépítésére és további liberalizációra van szükség, ami majd meghozza a kívánt eredményt. A másik felfogás szerint a piacgazdasági adaptációhoz hosszabb időre van szükség, a sikeres felzárkózás akár évtizedekig is eltarthat, tehát türelemre és kitartásra van szükség a sikerhez. A harmadik vélemény szerint a magyar gazdaságnak nincs megfelelő stratégiája a világméretű piacgazdaságba való bekapcsolódásra, ezért sebezhető, és alárendelt szerepre van kárhozthatva. A politikai elitnek össze kellene fogni egy hatásos hosszú távú terv kidolgozására, és politikai konszenzust kellene teremteni annak végrehajtására. A sort még tovább lehetne folytatni – ezúttal nem tesszük. Minden bizonnyal mindhárom felfogásban található fontos, megszívlelendő elemek, e helyütt mégsem térünk ki ezek taglalására, hanem inkább egy új szempontot kapcsolunk be. Nevezetesen azt, hogy magával a piacgazdasággal, a piaci rendszer mai működésével általában is vannak gondok, amivel ugyancsak számot kell vetni, ha a kiutat keressük a mai zsákutcának tetsző helyzetünkből.

Nem vállalkozunk arra, hogy a piacgazdaság, a piaci működési mód és mechanizmusok általános értékelését nyújtsuk, vagy egyes piacgazdaságok leírását adjuk. Erre nincs szükség, hiszen Adam Smith óta nagyon sokan, és igen alaposan írtak róla pro és kontra, sem lehetőség, már csak a területi korlátok miatt sem. A célkitűzésünk sokkal szerényebb: a piaci működés néhány olyan sajátosságát bemutatni, amelyek eddig nemigen kerültek az érdeklődés

homlokterébe, valamint azon működésbeli jellegzetességekre ráirányítani a figyelmet, amelyek az utóbbi időben váltak jellemzővé. S mindezt abból a szempontból kezelve, hogy itt és most a magyar gazdaság bajait hogyan lehetne orvosolni, javítani.

1. A piacgazdaság történeti távlatból

Történelmi távlatból tekintve a piaci működést és a piacgazdaságokat, három jellegzetességet érdemes hangsúlyozni: 1. Egyetlen eddig létező társadalom sem volt teljesen intakt a piactól, valamilyen kiterjedésű és intenzitású piac mindenütt volt az ókortól kezdődően. 2. A piac uralkodó, gazdaságsszervező, koordináló eszközként csak a 19. században jelent meg, s csak azóta beszélhetünk piacgazdaságokról. 3. A piac szerepe az egyes országok gazdasági működésében, illetve a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban nem egyenes vonalú fejlődést mutat, hanem ciklikus mozgást, hol nagyobb, hol kisebb szerepet játszik. Az első két megállapítás talán triviálisnak tűnik, és senki nem kérdőjelezi meg, de a harmadik már minden bizonnyal sokkal vitathatóbb. Nézzük tehát sorba ezeket a megállapításokat.

A prekapitalista formációkban a piac hol erőteljesebb, hol kevésbé jelentős intézményként, de mindenütt jelen volt. Uralkodó, gazdaságkoordináló szerepbe sosem juthatott, hiszen e formációk lényegét a társadalmi kapcsolatok határozták meg. A gazdaság a társadalomba beágyazódott intézmény volt, amelynek működését a társadalmi viszonyok és kapcsolatok határozták meg. A piaci mechanizmus és a piaci elv csak addig és annyiban érvényesülhetett, míg az adott társadalomszerveződési elvekkel összhangban tudott maradni. Jó példa erre az igazságos ár és bér Morus Tamás-féle posztulátuma, amely szerint az árak-

nak és a béreknek olyanoknak kell lenniük, hogy az a tranzakciókban részt vevők státusának megfelelően, őket a saját pozíciójukban megtartsa, az adott viszonyokat konzerválja. Ugyancsak e szemléletnek felelt meg a kamatszedési tilalom, vagy a jobbágyok árutermelő tevékenységének korlátozása is. A magasabb státusú osztályok egyben nagyobb gazdagságot is jelenítettek meg, ahova azonban tőkefelhalmozással nem lehetett bejutni.

A kapitalizmus áttörő változást hozott, mert a gazdaság itt vált le végérvényesen a társadalomról, és jelent meg önálló entitásként. Ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy saját (gazdasági, racionális) elvei szerint kezdett működni, és kialakult az önálló tudományterülete is. A magántulajdonra és a piaci mechanizmusra épülő rendszer meghatározó gazdaságszervező intézményként csak néhány országban kezdett el működni a 19. század elejétől folyamatosan. Később ezek száma rohamosan növekedett és növekszik ma is. Elengedhetetlenül fontos azonban hangsúlyozni, hogy a piacgazdaság soha nem vált kizárólagos működési formává, jóllehet a legfejlettebb országok ma szinte kivétel nélkül piacgazdaságok, és az egyre növekvő világgazdaság is a piaci elvek alapján működik. E helyütt érdemes egy kis kitérőt tenni a szocialista gazdaságok tündöklésére és bukására.

A szocialista gazdaságok sohasem tudták felszámolni a piacot és a piaci működést, valamilyen formában mindig jelen volt, még a legsötétebb időkben és a legelzártabb helyeken is. Például a munkatáborokban is volt piaca (igaz, feketepiac) a dohánynak, kenyérnek és más dolgoknak. Az igen kiterjedt feketegazdaság szervező elve többnyire a piac volt. De az illegális piac mellett mindig volt valamikor a legális piac is, döntően a fogyasztási javak területén. Ezek ugyan erőteljesen korlátozottak voltak, de mégis léteztek. A kiirthatatlan létezés ellenére a piac azonban sohasem tudott meghatározó gazdaságszervező intézménnyé

ÜNNEPI ASZTAL 2000 KARÁCSONYÁN
Kun Éva kerámiái
Katona Szabó Erzsébet installációja
(fotó Ruska Judit)

válni, amely az erőforrások elosztását irányította volna. Még a gazdasági reformokban élharcosnak számító országok sem jutottak a piaci koordináció közelébe. Ugyanakkor néhány közgazdász felismerte a piaci működés fontosságát a racionális kalkuláció és a hatékony gazdálkodás szempontjából. L. von Mises egyértelműen megállapította, hogy a szocialista rendszer etikai szempontból lehet magasabbrendű, mint a kapitalizmus, mert a magántulajdon felszámolásával a kizsákmányolást is megszünteti. De bizonyosan nem tudja biztosítani a racionális kalkulációt, mert ahhoz az erőforrások reális értékelésére van szükség, amely a magántulajdon és a termelési tényezők valóságos piaca nélkül lehetetlen. Ez a kritika máig hatóan érvényes: a hetvenes és nyolcvanas évek gazdasági reformjai a szocialista országokban – a tőkepiac hiányában – lázasan keresték a terv és piac harmonikus együttműködésének mechanizmusait, illetve az erőforrások reális értékelésének mechanizmusait. Bevetették a legmodernebb számítógépeket, a legbonyolultabb programozási és tervezési eljárásokat, de mindhiába: a piaci értékelés és allokáció szerepét nem tudták egyenértékűen helyettesíteni. (Érdemes megjegyezni, hogy előbbi feltételezésével Mises túl optimistának bizonyult, mert a gyakorlat sohasem igazolta, jóllehet ez mit sem változtat az érvelése érvényességén.)

F. von Hayek pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a piac a leghatékonyabb (bár távolról sem tökéletes) intézmény a gazdasági szereplők információellátásában: mindenki számára csak a neki szükséges releváns információt szállítja. Éppen ezért a decentralizált piaci információs rendszer nem lehet helyettesíteni semmilyen központi tervezési információs rendszerrel. Nem lehet összegyűjteni az aktuális és releváns információkat egy központba, és ennek alapján optimális tervet készíteni. Mindezen túl a terv megvalósítása is igen nehézkes, hiszen nincs hatékony érdekeltégi rendszer, amely gondoskodhatna a gyors és színvona-

las teljesítésről. Az érdekeltség hiányában csak a kényszer jöhetett számításba mint végrehajtó eszköz (vö. tervtörvény, parancsuralmi rendszer). A magántulajdonon alapuló piacgazdaságban az önérdék automatikusan biztosítja a hiányok felszámolását, a fogyasztói igények kielégítését. A racionális kalkuláció és a megfelelő érdekeltség hiánya miatt nem meglepő, hogy a két világrendszer versengését a piacot tagadó (illetve jelentősen korlátozó) szocializmus elveszítette.

Ebből a történeti vereségből sok minden következik, és ezeket fontos rögzíteni, de legalább ennyire fontos azt is megfogalmazni, hogy mi az, ami nem következik belőle.

1. Következett belőle, hogy a volt szocialista országok – szinte kivétel nélkül mind – piacgazdaságot kezdtek kiépíteni, s ezzel nőtt nemzetközi szintéren a piacgazdaságok száma. De ez önmagában nem jelenti, hogy egy visszafordíthatatlan folyamattal állunk szemben. A történelem produkálhat még meglepő fordulatokat (különösen, ha be-kalkuláljuk a globális problémákat), s akár egy-két évtized múltán ismét csökkenhet a piacgazdaságok száma és befolyásoló szerepe a világban.

2. A piac nélküli, illetve piacot radikálisan korlátozni akaró szocialista rend bukása és a piacgazdaságok győzelme mindenképpen erősíti a piacba vetett hitet, azt sugallva, hogy a minél több piac automatikusan egyre nagyobb hatékonyságot és jólétet eredményez. Azonban nem a tiszta, minimális állammal működő liberális piaci rendszerek győzték le a szocializmust, hanem az állami beavatkozást kiterjedten alkalmazó vegyes gazdaságok (gondoljunk csak a fegyverkezési verseny kiemelt jelentőségére, s ennek megfelelően az állami megrendelések kulcsszerepére). Ez még akkor is így van, ha a hagyományos erőteljes makroszabályozást alkalmazó keynesista modellt éppen ebben az időszakban egyre inkább felváltotta az újklasszikus–újkonzervatív szabadpiac párti modell.

3. A szocialista országok megszűnésével nem kell már nagy államot és újraelosztási rendszert fenntartani a piacgazdaságokban, mert nincs már fegyverkezési verseny, és a szociális probléma (a munkások szociális helyzete és a nagy jövedelemkülönbségek) sem nyomasztó. Következik-e ebből, hogy szabad az út az állam radikális leépítése felé, és a liberális rendszer kiterjesztésére? Nem feltétlenül, mert a tények azt mutatják, hogy a jó gazdasági konjunktúrához, a növekedési ütem magasan tartásához elengedhetetlen az állami megrendelés, a fegyvergyártás, a technikafejlesztés (vö. az USA legújabb háborúit a terrorizmus ellen, és hatalmas mértékű fegyvermegrendeléseit). Másfelől pedig kell a vásárlóerő, ezért fontos az újraelosztás, a transzferek. Ráadásul a szocialista országok megszűnése után is emelkedhet az elégedetlenség, a szociális feszültség, az elszegényedés országon belül, illetve országok között.

4. A gazdaságilag elmaradott szocialista országok állami irányításra alapozott, a piacot kiiktatni akaró modernizációs (utolérési) programja sikertelennek bizonyult. Ebből azonban nem következik, hogy a liberális piaci modell sikeresebb modernizációt képes adni, mint az állam aktív segítő szerepére építő modell. Egyfelől azért nem, mert a ma fejlettnek tekinthető országok túlnyomó többsége a fejlődés stádiumában komolyan támaszkodott az állam gazdaságsszervező és fejlesztő szerepére, s csak a fejlettség után lett a szabadpiaci rendszer szószólója. Másfelől pedig igen sok olyan piacgazdaságot ismerünk, amelyek igen hosszú időszak távlatában sem voltak képesek felzárkózásra és modernizációra (lásd például Dél-Amerika országainak többségét). Harmadrészt van ellenpélda is: a szocialista Kína sikeres modernizációja. Különösen szembeűnő ez, ha összevetjük a piaci rendszert alkalmazó Oroszország csődjével.

A történelmi vizsgálódás arra is rávilágít, hogy az egyes országok piacról alkotott véleménye és a piaci működés kiterjesztése, illetve korlátozási gyakorlata, valamint a relatív fejlettsége, a világgazdaságban elfoglalt helye között igen szoros korreláció van. Annál inkább piacpárti egy ország és szorgalmazza a belső és külső liberalizációt, minél fejlettebb, minél versenyképesebb a világgazdaságban. És fordítva: a viszonylag elmaradott országok a nemzetközi kereskedelem korlátozása és a hazai termelők védelme mellett kardoskodnak, a saját jól felfogott érdekükben, hiszen számukra a liberalizálás rövid távon feltétlenül komoly hátrányokat jelent. A hosszú távú pozitív hatás is szerfelett kétséges, mert kevés olyan sikertörténetet lehet találni, amelyben az elmaradott ország a liberalizáció és nem a protekcionizmus révén zárkózott fel. A történelemben tipikusnak számító út a piacvédelem → aktív állami szerepvállalás → sikeres felzárkózás → liberalizáció logikai íven át húzódik.

Franciaország nem véletlenül alkalmazta a merkantilista politikát a 16–17. században, hiszen viszonylagos elmaradottsága a Németalföldhöz és Angliához képest igen jelentős volt. S ugyancsak nem véletlen List Frigyes iparpártoló és az állam aktív szerepét hangsúlyozó, az angol klasszikus liberalizmussal élesen szemben álló gazdaságtanának népszerűsége Németországban és az attól keletre eső, elmaradott országok körében. De még Angliát is említhetjük példaként, ahol a mezőgazdasági vámok eltörlése csak akkor került napirendre, amikor az már az abszolút versenyképesnek számító ipar profit- és felhalmozási érdekeit súlyosan sértette (vö. a gabonavámok eltörlése körüli vitát). A legfejlettebbek közé kerülés aztán megváltoztatta a piackorlátozásról és az állami beavatkozásról elfoglalt álláspontot is. A korábban protekcionista országok igen gyorsan váltak a korlátok nélküli piaci működés élharcosaivá. Az általános közgazdasági gondolkodást megjelenítő német konzervatív közgazdász manapság nemcsak a 19. szá-

zadi protekcionizmustól határolódik el, hanem a II. világháború utáni német gazdasági csodát (sikeres felzárkózást) biztosító szociális piacgazdaságtól is. Ez természetes folyamánya az adott gazdasági helyzetnek: az abszolút versenyképes német gazdaság érdeke az, hogy korlátok nélkül tudjon a fejlett országokban eladni és a fejlődő országokban termeltetni. S ehhez képest jóval kisebb jelentőségű, hogy a volt szocialista keleti területek liberális felzárkóztatása mennyi időt és erőforrást emészt fel.

Az időben változó tendenciák tanulmányozása arra is felhívja a figyelmet, hogy a piacok liberalizálása, illetve azok korlátozása a fentiek mellett jelentősen függ egy általános világtendenciától, nevezetesen a világ gazdaság globális állapotától, a kölcsönös kapcsolatok rendszerétől. S ez alól az általános tendencia alól egy ország sem tudta (tudja) teljesen kivonni magát, annak ellenére, hogy az országok eltérő fejlettségi szintje és társadalmi sajátosságai folyamatosan lényeges befolyást gyakoroltak, s erre még visszatérünk.

Tagadhatatlan tény, hogy az 1929–33-as világválság után következő 40–50 esztendő a piaci működés korlátozása és az erőteljesebb állami beavatkozás jegyében telt el, ami a megelőző 40–50 év liberális gyakorlatát váltotta fel. Az 1980-as évektől újabb trendforduló indult, a liberalizmus évtizedei következtek. E helyütt nincs mód kitérni ennek a hosszú távú ciklikus változásnak a magyarázatára, mondandónk szempontjából elég csak azt rögzíteni és hangsúlyozni, hogy a liberalizáció mai térnyerése nem egy örök érvényű, visszafordíthatatlan folyamat (ez még nem a történelem vége), hanem csak egy periodikus mozgás szerves része. Talán nem érdemtelen itt megemlíteni, hogy a világ legfejlettebb 16 országát figyelembe véve az 1950–73 közötti (állami beavatkozásos) időszakban a növekedési ütem kétszer akkora, a termelékenység növekedése pedig másfélszer akkora volt, mint az 1973–1993 közötti (liberális) időszakban.

2. A piaci működés mai gyengéi (avagy forradalom a minőség ellen)

Ebben a részben nem a piaci működés elméleti, szigorúan elvi alapú értékeléséhez kívánunk hozzájárulni, hanem a legújabb kori működésének visszasságait próbáljuk meg leltárba venni. Az elméleti alapok vonatkozásában nincs okunk megkérdőjelezni azt az általánosan elfogadott leírást, mely szerint a piaci működés lényegét az ár-kereslet-kínálat mechanizmusa, a verseny léte és a magántulajdon alkotja. S az elvi értékelésnél ugyancsak a standard ismereteket tekintjük kiindulópontnak. A piaci működés pozitív momentumai között tartjuk számon azt, hogy a piaci elosztás követi a fogyasztói igényeket, és ezért gazdasági értelemben hatékony. A gazdasági szereplők maximalizáló magatartása következtében mind a fogyasztók, mind a termelők racionális jószág-, illetve tényező-kombinációkat alakítanak ki. A piacok közötti kapcsolatok és az összmozgást koordináló ármechanizmusok automatikusan létrehozzák az egyensúlyt és biztosítják annak tartós fennmaradását. Ezt a pozitív képet persze jelentősen módosítja a piaci hibákra vonatkozó ismeretanyag, amely a standard gazdaságpolitikai tananyagának is része. Elfogadva tehát a piaci működésre vonatkozó pozitív és negatív ismeretek imént említett hatalmas anyagát, a következőkben mégsem ezek nyomvonalán indulunk, hanem olyan területekre térünk ki, amelyek kevésbé kerültek be a hivatalos közgazdaságtanba.

Mindezeket előrebocsátva, nézzük először a fogyasztói igények kielégítését. A piacgazdaság hívei azt tartják az egyik legfontosabb erényének, hogy a piaci mechanizmus képes a történelmileg ismert mechanizmusok közül a legjobban reagálni az egyéni igényekre, illetve azok változására. Mindezt ugyan kicsit beárnyékolja három közismert momentum: az externáliák, a közjavak és a nagy jó-

vedelemkülönbségek léte. A szükségletek kielégítése során a piac nincs tekintettel az okozott mellékhatásokra, a társadalom számára okozott negatív mellékhatásokra – mint a környezetszennyezés, erőforrások kimerítése. Ez utóbbiakat tekintik externáliáknak. A piac csak az olyan szükségletek kielégítésére vállalkozik, amelyeket valakivel meg lehet fizettetni. A *közjavákat* a közösségnek, mint egésznek a szükségleteit (ahol a fogyasztásból való kizárás lehetetlen, s ezért pénzért árusítani sem lehet, pl. honvédelem, környezetvédelem) a tiszta piaci rendszer nem képes önmagában kielégíteni. A piac csak a fizetőképes keresletre reagál, és ez jelentős *jövedelemkülönbségek* mellett igen komoly feszültségeket generálhat. Ezek az ellenvetések ugyan ismertek a liberálisok köreiből is, de nem tulajdonítanak nekik nagy jelentőséget, illetve úgy vélik, megfelelő szabályozással a piaci rendszeren belül is megoldhatók (pl. az externáliák adókon keresztüli internalizálásával).

A fogyasztói szükségletek kielégítésének egy fontos dimenziója a *minőség*. A standard elmélet szerint a piaci verseny oda vezet, hogy az áruk minősége egyre jobb lesz, egyre korszerűbb, fejlettebb és egyre olcsóbb. És valóban 20–30 évvel ezelőtt azt lehetett látni, hogy a szocialista gazdaságokkal összehasonlítva lenyűgöző volt a különbség: a silány szocialista áruk mellett a nyugati piacgazdaságok termékei valóságos csodának számítottak korszerűségükkel, praktikusságukkal és tartósságukkal, az árubőségéről és áruválasztékról nem is beszélve. Mára azonban a helyzet jelentősen megváltozott, s nem csak azért, mert a szocializmus eltűnt a történelem süllyesztőjébe, hanem azért, mert valami megváltozott a piacgazdaságoknál és a világgazdaságban egyaránt. A nagy multinacionálisok térnyerésével a verseny egyfelől egyre erőteljesebb, másfelől pedig egyre korlátozottabb lett. *Meghatározóvá vált az árverseny, és ehhez képest másodlagos lett az áruk többi paramétere.*

A modern nagyvállalatok ugyanis a kisvállalkozásokkal szemben a légkézenfekvőbb fegyvert vehetik be, az árak csökkentését. Ezt egyfelől a tömegtermelésből adódó alacsony költségek, másfelől pedig a tőkeerő teszi lehetővé. A tartósan alacsonyan tartott árak segítségével kiszoríthatók a kisvállalkozások a piacról. A nagy versenytársak esetében ugyancsak az árverseny jöhet számításba (eltekintve az árkartell és az összejátszás esetétől), mert a termékek jelentős része olyan bonyolult műszaki-technikai paraméterekkel bír, amelyeket nem, vagy csak igen nehezen tud értékelni a fogyasztó. A legegyszerűbb és abszolút összehasonlítható paraméter az ár, elsődlegesen ez orientálja a vásárlást (a minőséget nehéz mérni, a minőségi paraméterek együttesét még nehezebb értékelnie a laikusnak). A versenytársak legyőzése után rá kell még venni a fogyasztókat is a vásárlásra, amelyet szintén a legkönnyebben az árak segítségével lehet megtenni. És természetesen az árak csökkentésének a mellékhatása a minőség rontása, hiszen más lehetőség nem marad.

A mai kor ethosza, a „fogyassz egyre többet” elv különösen kedvez a minőségrontásnak. A fogyasztók manipulálása a reklámokon keresztül ugyancsak az árat tekinti a legfontosabb elemnek, és a minőségi kritériumokat homályban hagyva, csak néhány divatos, új funkciót hangsúlyoz. Éppen ezért nem túlzás azt állítani, hogy *korunk fő tartalma a minőségromlás és -rontás szinte minden területen*. Első hallásra persze igen meglepőnek tűnhet ez a megállapítás, hiszen a szakadatlan technikai és technológiai fejlődés következtében azt várjuk, hogy egyre jobb minőségi paraméterekkel rendelkező termékek jelennek meg. A fekete-fehéret felváltó színes tv, a monót váltó sztereó, majd többcsatornás erősítő, a bakelitlemezt helyettesítő CD-lemezek, a számítógépek ugrásszerű fejlődése, az egyre gyorsabb és biztonságosabb autók mind a minőségjavulás megdönthetetlen bizonyítékainak tekinthetők. Termé-

szetesen nem lehet kétségbe vonni a technikai fejlődést, ez azonban nem a minőségjavulás, hanem technológiai előrelépés: új funkciók és igények kielégítésében jelentkezik elsődlegesen, ami sokkal inkább korszerűséget, mint minőségjavulást jelent. A minőség kritériuma ugyanis a tartósság, megbízhatóság, a fogyasztó szolgálata, a valószínű szükségletek kielégítése.

A mai (műszaki) termékek többségüket tekintve nem ilyenek: rövid élettartamúak, nem megbízhatóak, bonyolultak, nehéz őket kezelni (különösen az összes funkciójukat kihasználni), felesleges funkciókat tartalmaznak. Elég csak itt példaként megemlíteni a mobiltelefonokat. Az elmúlt tíz esztendő drámai változásaiból az tűnik ki egyértelműen, hogy miközben egyre több funkciót zsúfoltak a készülékbe (wap, sms, fényképezőgép, rádió, naptár, játékok stb.) az akkumulátorok tartóssága csak igen mérsékelten javult, az alapfunkció (tárcsázás, telefonálás, hívásfogadás) pedig semmit nem javult, inkább romlott, nem említve az élettartamot. Nyilvánvalóan tudna a mai ipar jó minőségű termékeket is előállítani, ez azonban nem áll érdekében. Azért nem, mert az egyfelől drágább lenne, tehát nehezebben lehetne eladni, és eredményesen részt venni az árversenyben, másfelől mert nem romlana és nem avulna el hamar, tehát lassabban akarnák a fogyasztók lecserélni új termékre, harmadrészt a fogyasztóbarát, jól átlátható, könnyen kezelhető termékek esetében a fogyasztó kevésbé lenne manipulálható, és nem függne olyan erőteljesen a termelőtől és az adott márkától.

Sokkal szembetűnőbb a minőségromlás a nem műszaki termékeknél. Vegyük például az élelmiszereket. Itt szemünk láttára ment végbe egy jelentős minőségromlás, az árverseny a fogyasztók megnyerése érdekében. A viszonylag jó minőségű hazai mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékeket kiszorította az olcsóbb, de jóval silányabb minőségű áruk tömege. Elég itt csak a tej és reggeli ital, vagy a dél-

amerikai paprika és a kínai mézre utalni. Mindegyik esetben kulcsszerepet játszik az ár–minőség trade off (átváltás). A mai árindex-számítások sajnos nem tudják figyelembe venni a minőségi paramétereket, s ezért nem a valóságos helyzetnek megfelelően jelzik az áralakulás tendenciáját. A korábbi évtizedekben az árindex-számítással kapcsolatban az a kritika fogalmazódott meg, hogy mivel a technikai fejlődésből következő minőségjavulást nem veszik figyelembe az indexszámításnál, ezért a hivatalos inflációs mutató túlbecsüli az áremelkedés mértékét (Boskin-jelentés). Ma viszont egy fordított folyamat játszódik le: a nagy bevásárlóközpontok árháborúi következtében jelentősen csökkenő élelmiszerárak nem elhanyagolható módon mérséklik a pénzromlás ütemét, miközben a drasztikus minőségromlást figyelmen kívül hagyják. Ha a minőségi paraméterek változásával korrigálnánk az árindexeket, akkor minden bizonnyal sokkal magasabb áremelkedéseket regisztrálnánk. (Lehet, hogy ekkor sokkal közelebb kerülne egymáshoz a hivatalos infláció és a lakosság által szubjektíven érzékelt pénzromlás?)

A tömeges minőségromlásnak van még egy mellékhatása a munkavégzés jellegére vonatkozóan. A tömegtermelés lélektelen, fantáziátlan rutintevékenységeket tételez, a minőségi szempont háttérbe szorulása az igényességet rombolja. A nem-kreatív, nem-önmegvalósító munka torzult személyiségeket hoz létre, akiket könnyű manipulálni és fogyasztóként rávenni, hogy ériék be az egyre rosszabb minőségű termékekkel. A mesteremberek, a minőségi mestermunkák kiszorítása az elsivárosodáshoz, az egyenfogyasztáshoz és a szellemi leépüléshez vezet.

(A következő számunkban folytatjuk.)

MELLÁR TAMÁS

g. Tanulmány

x382

x338

An

A NEMZETKÖZI FIZETÉSI MÉRLEG HIÁNYÁNAK CSÖKKENTÉSE

Napjaink egyik központi kérdése, politikai, társadalom-
politikai és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt,
hogyan a megváltozott és folyamatosan tovább változó körülmények között *mennyit és hogyan lehet fenntartani a jóléti államból*, vagyis az államnak az egészségügyi és a szociális ellátás, az oktatás, a tudomány és a kultúra terén betöltött szerepéből. Az erre a célra fordítható állami – költségvetési – eszközök csökkenése ugyanis más források igénybevételével csak csekély részben ellensúlyozható. Ez az ország jövőjét is meghatározza, mert az ezeknek a rendszereknek a megfelelő működésén alapuló társadalmi egyensúly és kulturális felemelkedés nélkül nincs nemzeti felemelkedés. Anyagi, gazdasági erőnktől függ még külpolitikai és más nemzeti céljaink elérése is, mert gazdaságilag és ennek folytán társadalmilag és kulturálisan lemaradó és megoldhatatlannak látszó problémákkal küzdő országoknak nem lehet nemzetközi súlya. Még ha a szellemi értékeket az anyagiak fölé helyezük is, le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy anyagi erő nélkül szellemi és nemzeti céljaink elérhetők.

Ez a cikk egy részletes tanulmány (Szakolczai, 2005) anyagán alapszik. Az ezzel kapcsolatos munkát az Általános Vállalkozási Főiskola támogatta. A munka elvégzését a KSH Külkereskedelem-statisztikai főosztály és az MNB Statisztikai főosztály munkatársai tették lehetővé az internetes honlapon közzétett adatok összeállításával. A szerző elsősorban Farkas Lászlónak és Horváthné Dienes Évának tartozik köszönettel az adatok felhasználásával és értelmezésével kapcsolatos értékes felvilágosításaiért és útmutatásaiért. Az eredmények eredeti publikálását a Statisztikai Szemle munkatársai segítették elő. A fennmaradó hibákért csak a szerző felelős.

Ha szellemi és nemzeti céljaink és anyagi erőnk között megbomlik az egyensúly, akkor elvben két lehetőség áll előttünk. Vagy le kell szállítanunk a szellemi és nemzeti céljaink elérésére szánt anyagi eszközök mértékét meglévő anyagi erőink szintjére, vagy meg kell növelnünk anyagi erőnket a szellemi és nemzeti céljaink szolgálatát lehetővé tevő szintre. Az egyik a takarékoság és a megszorítások útja, amelyet sokan – bel- és külföldi, valamint nemzetközi szakértők egyaránt – az egyetlen gyakorlatilag lehetséges megoldásnak tartanak. A másik gazdasági erőnk megnövelése, aminek valóban meglévő korlátjait általában túlhangsúlyozzák. Szerintünk azonban mégis ez az egyetlen elfogadható megoldás.

Ez a tanulmány annak a véleménynek ad hangot, hogy gazdasági problémáink lényege nem a túlköltekezés, és megoldásuk útja nem a megszorítás. Felfogásunk szerint a központi kérdés nem a költségvetés, hanem a nemzetközi fizetések – szaknyelven a folyó fizetési mérleg – hiánya. A probléma megoldása ezek szerint elsősorban nem a költségvetési kiadások csökkentése, hanem az ország nemzetközi fizetőképességének növelése. Ezért a folyó fizetési mérleg hiányának csökkentése gazdasági felemelkedésünk előfeltétele. Ennek ellenére kétségtelen, hogy költségvetési problémáink súlyának tagadása ugyanolyan megengedhetetlen egyszerűsítés lenne, mint egyoldalú túlhangsúlyozásuk. Szerintünk tehát szembe kell néznünk a probléma mindkét ágával, de el kell utasítanunk azt a nézetet, amely csak a költségvetés hiányát hangsúlyozza.

A továbbiakban először a legfontosabb tényekkel, a folyó fizetési mérleg felhalmozódó hiányával, ennek mértékével és összetevőivel foglalkozunk. Ezt gazdaságpolitikai elemzés követi, amely a hiány csökkentésének lehetőségeit és az elvben lehetséges két utat, a restriktív és az expanzív gazdaságpolitikát vázolja fel. A tanulmányt a következtetések összefoglalása zárja le.

1. A hiány mértéke és összetevői

A legfontosabb kiinduló adatokat az 1. számú tábla foglalja össze.

1. táblázat

A folyó fizetési mérleg, összetevői és a hiány finanszírozása

millió euró						
Időszak	ÁRUK	SZJ	VFÁ	FFM	NAGF	EFIN.
2000.	-3 180	-1 585	385	-4 380	1 340	3 040
2001.	-2 496	-1 567	450	-3 613	2 303	1 310
2002.	-2 203	-3 296	525	-4 974	2 670	2 304
2003.	-2 898	-4 060	594	-6 364	-7	6 371
2004.	-2 391	-4 938	206	-7 123	3 392	3 731
Összesen	-13 168	-15 446	2 160	-26 454	9 698	16 756

Forrás: MNB Statisztikai főosztály, MNB internet honlap.

ÁRUK: Áruk, egyenleg.

SZJ: Szolgáltatások és jövedelmek, egyenleg.

VFÁ: Viszonyatlan folyó átutalások, egyenleg.

FFM: Folyó fizetési mérleg egyenlege.

NAGF: Nem adósságeneráló finanszírozás, egyenleg.

EFIN: Egyéb finanszírozás, egyenleg.

A tábla az MNB által a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően összeállított legfontosabb adatokat mutatja be. Az adatok nyilvánosak, az MNB honlapján mindenki számára hozzáférhetők. Az áruk forgalmának egyenlege, a szolgáltatások és jövedelmek egyenlege, valamint az úgynevezett viszonyatlan folyó átutalások egyenlege együttesen határozza meg a folyó fizetési mérleg egyenlegét. A hiány finanszírozásának elvben két eszköze van, a nem adósságeneráló és az egyéb finanszírozás. A tábla negyedik, legfontosabb oszlopa szerint a folyó fizetési mérleg a vizsgált

öt év mindegyikében nagy hiánnyal zárult. A hiány 2000-ról 2001-re csökkent, ezt követően évről évre nőtt, és 2004-ben soha nem látott csúcstól ért el, meghaladta a hétmilliárd eurót. Ez hozzávetőlegesen a 2001. évi érték közel kétszerese. A folyó fizetési mérleg hiányának három év alatti megkétszereződését egészen kiemelkedő súlyú gazdasági változásnak kell minősítenünk. Az ötévi kumulált hiány kerekén 26,5 milliárd euró.

Ennek az összesített hiánynak a nagyságrendjét a következőkkel lehet bemutatni. A folyó fizetési mérleg 2000–2004. évi összesített hiánya kerekén 26,5 milliárd euró, ami 250-es forintárfolyammal számítva 6625 milliárd forint. A 2003. évi bruttó nemzeti termék, vagyis a GDP 2003. évi piaci áron mintegy 18 400, termékadó és támogatások nélkül, tehát 2003. évi alapáron pedig – ez elsősorban az áfa levonását jelenti –, mintegy 16 150 milliárd forint. A külföldről kapott és külföldnek fizetett munkajövedelmek és tulajdonosi jövedelmek összesített egyenlege ugyanez évben kerekén –930 milliárd forint. Az ennek levonásával kapott bruttó nemzeti jövedelem – GNI – alapáron tehát körülbelül 5 százalékkal kisebb, azaz mintegy 14,800 milliárd forint. A folyó fizetési mérleg 5 évi felhalmozott hiánya ezért a 2003. évi így számított nemzeti jövedelem 41%-a, azaz évenként az évi nemzeti jövedelem több mint 8 százaléka. Emellett ez a hiány növekvő irányzatú, vagyis a legutóbbi években nagyobb volt, mint néhány évvel ezelőtt. A folyó fizetési mérleg 2003., illetve 2004. évi hiánya a 2003. évi és 2003. évi alapáron számított bruttó nemzeti jövedelemnek már kerekén 10,5, illetve 12%-a. *Ekkora hiánnyal nem lehet tartósan együtt élni, ennek a hiánynak a fenntartására nem lehet berendezkedni.* Ezért megalapozottnak látszik az a nézet, hogy ez a magyar gazdaság központi problémája.

Áttérve a részletekre, az áruforgalmi mérleg fogalma nem igényel magyarázatot. Az itt bemutatott adatok sze-

rint a negatív egyenleg mindvégig évenként 2–3 milliárd euró körüli. A helyzet 2002-ig javult, azóta romlott.

A szolgáltatások és jövedelmek egyenlegével kapcsolatban most elsősorban a következőkre kell felhívniunk a figyelmet. A 2000–2001. évi másfél milliárdos hiány 2002-ben több mint megkétszereződött, 2003-ban és 2004-ben pedig további egy-egy milliárddal nőtt. A 2004. évi érték több mint háromszorosa a 2000–2001. évinek, és három év alatti megkétszereződését ugyancsak kiemelkedő súlyú gazdasági változásnak kell minősítenünk. Az ötévi kumulált hiány kerekén 15,5 milliárd euró. A helyzet romlását tehát elsősorban ez a tétel magyarázza, és nem az áruforgalom egyenlege.

A viszonyzatlan folyó átutalások a külföldön élő magyarok nem közvetlenül munkajövedelemből származó átutalásai és hasonló tételek. Ezek stabil pozitív egyenlege nem ellensúlyozhatja az előbb bemutatott hiányokat.

Az utolsó két oszlop a hiány finanszírozását mutatja be. A nem adósságeneráló finanszírozás a külföldi tulajdonnal és tulajdonszerzéssel függ össze, a külföldiek tulajdonszerzése ugyanis nem minősül magyar adósságnak. Ennek számait az MNB közli. Az egyéb finanszírozás definíció szerint a folyó fizetési mérleg és a nem adósságeneráló finanszírozás különbsége, amely egyszerű kivonással határozható meg. Ez zömmel nem lehet más, mint adósságeneráló finanszírozás.

Térjünk át ezután a folyó fizetési mérleg pozícióját meghatározó első elemre, az MNB terminológiája szerint az áruk, illetve a KSH terminológiája szerint a termékek külkereskedelmi forgalmára. Az eddigi tárgyalás az MNB összevont adatain alapult, a most következőkben azonban a KSH részletesebb adataira támaszkodunk. A két adatbázis közti eltérések módszertani különbségekre vezethetők vissza. A probléma és súlya az élelmiszerek és energiahordozók, illetve a feldolgozott termékek és a gépek összehasonlító elemzésével mutatható be a legjobban.

VIRÁGOS MEZŐ
Bódis Erzsébet szőnyegterve, 1965
(fotó Molnár Géza)

2. táblázat

Az élelmiszerek és az energiahordozók külkereskedelmi forgalma

			millió euró
Időszak	Élelmiszerek	Energiahordozók	Hiány
2000.	1 162	- 2 377	-1 215
2001.	1 466	-2 427	-961
2002.	1 271	-2 319	-1 048
2003.	1 190	-2 641	-1 451
2004.	968	-2 670	-1 762
Összesen:	6 057	-12 434	-6 377

Forrás: KSH Külkereskedelem-statisztikai főosztály, KSH internet honlap.

Élelmiszerek és energiahordozók: Export-, illetve importtöbblet

Hiány: Az élelmiszerek és energiahordozók összesített importtöbblete.

Valaha volt egy olyan lazán megfogalmazott irányelv, hogy a mezőgazdasági exportnak fedeznie kell az energiaszámlát. A számok szerint semmiképpen sem lehet arra számítani, hogy az ezután bármikor újra bekövetkezhet. Az élelmiszerek exporttöbblete előreláthatólag folyamatosan tovább csökken, és 2004. volt az első év, amikor már az egymilliárd eurót sem érte el. Az energiaszámla és a hiány ugyanakkor folyamatosan tovább nő, és 2004-ben érte el eddigi csúcsertékét, a kerekén 2,7, illetve 1,7 milliárd eurót. Ennek a helyzetnek javulása nem, hanem csak további romlása várható. -

A számokból ez a következtetés adódik ugyan, ez azonban nem vehető tudomásul megváltoztathatatlan tényként. A magyar agrárium helyzetét eddig elsősorban belgazdasági, valamint társadalmi és politikai problémának tekintettük. Az itt leírtak azt mutatják, hogy ez emellett elsőrendű fontosságú külgazdasági probléma is, mert a mezőgazdasági exporttöbblet folyamatos zsugorodása esetén a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg hiá-

nya nem csökkenthető. A magyar agrárium jelenlegi helyzete tehát mind társadalmi és politikai, mind pedig gazdasági szempontból elfogadhatatlan.

A feldolgozott termékek, valamint a gépek és szállítóeszközök számai a következők:

3. táblázat

A feldolgozott termékek és a gépek külkereskedelmi forgalma

millió euró			
Időszak	Feldolg. termékek	Gépek és száll. eszk.	Hiány
2000.	-3 425	375	- 3 050
2001.	-2 713	207	-2 506
2002.	-2 905	665	-2 240
2003.	-4 140	1 474	-2 666
2004.	-4 090	1 912	-2 178
Összesen	-17 273	4 633	-12 640

Forrás: KSH Külkereskedelem-statisztikai főosztály, KSH internet honlap. Feldolgozott termékek, illetve gépek és szállítóeszközök: Import, illetve exporttöbblet.

Hiány: A feldolgozott termékek, valamint a gépek és szállítóeszközök összesített importtöbblete.

Látható, hogy az áruforgalom terén a legnagyobb negatív változás a feldolgozott termékek importtöbbletének megnövekedése. Az importtöbblet az itt vizsgált időszak kezdetén évi hárommilliárd euró volt, majd 2003–2004-ben évi négymilliárd euró fölé nőtt, ami elsősorban nyilván a kormány keresletkiterjesztő politikájának a következménye. Ezt megelőzően, 2001-ben és 2002-ben a hiány a korábbi szint alá csökkent, bár a növekedés már 2002-ben megindult. A gépek exporttöbbletének dinamikus növekedése ugyanakkor ennek az egész képnek az egyetlen pozi-

tív eleme, és elvben alkalmasnak látszik a feldolgozott termékek növekvő importtöbbletének ellensúlyozására még akkor is, ha ez az eddigiekben még nem, vagy csak részben következett is be. A feldolgozott termékek és a gépek külkereskedelmi forgalmának összesített negatív egyenlege ugyanis a gépek exporttöbbletének növekedése folytán 2000 és 2002 között határozottan, két év alatt 800 millió euróval csökkent. Még a 2003. évi megnövekedett negatív egyenleg sem érte el a 2000. évi szintet, a 2004. évi érték még a 2002. évi mögött is elmarad, és a vizsgált időszak legalacsonyabb összesített hiánya. A helyzetnek ez a kedvező alakulása annak következménye, hogy a gépipari export ez évben megközelítette a kétmilliárd eurót, ezzel meghaladva a legmerészebb reményeket is. A gépipari export dinamikus növekedése tehát lehetővé teszi az iparcikkek negatív külkereskedelmi egyenlegének a csökkentését, ez azonban a gépipari export növelését célzó gazdaságpolitikai eszközök alkalmazását igényli.

Térjünk most át a szolgáltatások nemzetközi forgalmára. A kiinduló adatok ez esetben ismét az MNB-től származnak, és a következők.

4. táblázat
A szolgáltatások nemzetközi forgalma

			millió euró
Időszak	Export	Import	Egyenleg
2000.	6 114	4 907	1 207
2001.	7 434	5 809	1 625
2002.	7 342	6 800	542
2003.	7 666	8 043	-377
2004.	8 132	8 142	-10
Összesen	36 688	33 701	2 987

Forrás: MNB Statisztikai főosztály, MNB internet honlap.

A tábla három oszlopa a szolgáltatások exportját, importját és egyenlegét mutatja be. Azonnal láthatjuk az egészen rövid idő alatt bekövetkezett drámai mértékű változást. A szolgáltatások exportja folyamatosan nőtt ugyan, az import növekedése azonban sokkal dinamikusabb volt. Ennek eredményeként a 2001-ben még több mint másfél milliárdos *exporttöbblet* 2003-ra közel félmilliárdos *importtöbbletté* vált. Az egyetlen csekély vigasz, hogy 2004-ben a szolgáltatások exportja és importja lényegében véve azonos volt, ez azonban nem feledtetheti, hogy 2000-ben és 2001-ben *exporttöbbletünk* még évi másfél milliárd eurós nagyságrendű volt. Ennek az *exporttöbbletnek* ilyen rövid idő alatti kiesése a magyar gazdaság egyik legsúlyosabb problémája.

Eddig az áruk és a szolgáltatások forgalmával foglalkoztunk. Térjünk át most a pénzügyekre, mégpedig először a nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó jövedelemkivonás mértékére. A kiinduló számokat az 5. számú tábla közli.

5. táblázat

A nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó jövedelemkivonás

Időszak	millió euró		
	NATJE	NAGFE	NATJK
2000.	-2 129	1 340	-789
2001.	-2 588	2 303	-285
2002.	-3 210	2 670	-540
2003.	-2 998	- 7	-3 005
2004.	-3 706	3 392	-314
Összesen	-14 631	9 698	-4 933

Forrás: MNB Statisztikai főosztály, MNB internet honlap.

NATJE: Nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó jövedelem, egyenleg.

NAGFE: Nem adóssággeneráló finanszírozás, egyenleg.

NATJK: Nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó nettó jövedelemkivonás, a jövedelemkivonás negatív előjellel.

Az első oszlop a nem adósság típusú jövedelmek egyenlegét, vagyis a külföldiek belföldi és a belföldiek külföldi tulajdonból származó jövedelmének egyenlegét mutatja. Ez az egyenleg nyilván negatív, mert a külföldiek belföldi tulajdona lényegesen nagyobb, mint a belföldiek külföldi tulajdona, és ezért a külföldiek ilyen jövedelme is nagyobb a belföldiekénél. A második oszlop az 1. tábla utolsó előtti oszlopának megismétlése. A számok a külföldiek belföldi és a belföldiek külföldi tulajdonszerzésének egyenlegét mutatják, ami a folyó fizetések tekintetében pozitív, minthogy a külföldiek belföldi tulajdonszerzése nagyobb a belföldiek külföldi tulajdonszerzésénél. Ez az egyenleg a hiány finanszírozásának egyik elemeként jelenik meg.

Itt határozottan meg kell különböztetni a külföldiek hazai tulajdonszerzésének két lehetőségét. Ha – egyrészt – egy külföldi, privatizáció vagy részvényvásárlás útján, már meglévő belföldi vagyont szerez meg, az itt pozitív tételeként, tőkebeáramlásként jelenik meg, ami – önmagában véve és első megközelítésben – tartalmilag helyes, mert ez valóban tőkebeáramlás. Ennek azonban, ilyen esetben, van negatív ellentétele, a nemzeti vagyon csökkenése, és ennek a nemzeti vagyon statisztikában kellene megjelenie, mert a nemzeti vagyon, egy részének eladása folytán, csökken. Ilyen statisztika azonban, áttekinthető és összefoglaló formában, jelenleg még nem létezik. Ha viszont – másrészt – a külföldi tőkebeáramlás nem meglévő vagyon megvásárlása, hanem új vagyon létrehozása, akkor a nemzeti vagyon nem változik, mert ez a vagyon külföldi kéz-

ben marad. A hazai termelőkapacitás azonban nő, ami egy olyan országban, ahol sokaknak nincs munkájuk, nagy pozitívum. Ez a két kategória tehát tartalmi szempontból lényegesen különbözik, mert az új beruházás lényegesen előnyösebb, mint a meglévő vagyron eladása.

Az utolsó oszlop az első két oszlop algebrai összege. Minthogy az első oszlop kiadás-, a második pedig bevételjellegű tétel, különbségük – amely a harmadik oszlopban jelenik meg, és amennyiben az első oszlop számainak abszolút értéke nagyobb – a nem adóssággeneráló jellegű befektetésekhez kapcsolódó jövedelemkivonás. Ez tehát a nettó befektetések egyenlegének és az ilyen befektetések utáni nettó jövedelemkifizetések egyenlegének a különbsége, vagyis a végső egyenleg. Ha az első oszlop számai abszolút értékben nagyobbak, márpedig a vizsgált időszakban ez volt a helyzet, akkor az ezen az ágon a külföldnek kifizetett jövedelem meghaladja az ezen az ágon külföldről befolyó új finanszírozást. Ez a különbség a nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó nettó jövedelemkivonás. A jövedelemkivonást – értelemszerűen is helyesen – negatív számok jelzik.

A számok szerint az ország eljutott abba a helyzetbe, amikor a nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó bevételek, azaz zömmel az új pénzügyi és tényleges, azaz fizikai értelemben is megmutatkozó befektetések kisebbek, mint a nem adósság típusú befektetések teljes állományából származó jövedelmeknek vagy magának a tőkének a kivitele, kivonása, repatriálása vagy továbbvitele. A jövedelemkivonás már korábban is megjelent, de 2003-ban kiugróan nagy értékű volt, ami speciális okok következménye. Az azonban tény, hogy ez az érték mind az öt vizsgált évben negatív volt. Ez a nettó jövedelemkivonás éppen úgy terheli a folyó fizetési mérleget, mint az áruk és a szolgáltatások forgalmának negatív egyenlege. Összege nem jelentéktelen.

Gazdaságpolitikai körökben általános, és a gyakorlatba is átültetett felfogás, hogy az adósság típusú befektetéseket nem adósság típusú befektetésekké kell átalakítani. Ez a gyakorlat alkalmasnak bizonyult arra, hogy az adósság-szintet a maastrichti kritériumoknak megfelelő 60% környezetébe szorítsa le. Ha eladjuk a nemzeti vagyon egy részét, és ebből fizetjük ki adósságaink egy részét, akkor adósságaink statisztikai értelemben csökkennek, mert a külföldi tulajdon definíció szerint nem adósság. Ez azonban nem, vagy legalábbis nem feltétlenül szabadítja meg az országot nemzetközi fizetési kötelezettségeitől, hanem ezek más formában, a nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó nettó jövedelemkivonás formájában bonyolódhatnak le. Ez folyamatos további fizetési kötelezettségekre vezet a nemzeti vagyon egy részének eladása, azaz csökkenése ellenére is.

A számszerű elemzés befejezéseként a 6. számú táblában foglaljuk össze az eddigieket.

6. táblázat

A nettó folyó kifizetések és bevételek, valamint egyenlegük

Időszak	millió euró						
	ÁRUK	SZOLG	MJÖV	VFÁ	ATJK	NATJK	Össze- sen
2000.	-3 180	1 207	163	385	-827	-789	-3 041
2001.	-2 496	1 625	177	450	-781	-285	-1 310
2002.	-2 203	542	151	525	-779	-540	-2 304
2003.	-2 898	-377	139	594	-823	-3 005	-6 370
2004.	-2 391	-10	126	206	-1 349	-314	-3 732
Összesen	-13 168	2 987	756	2 160	-4 559	-4 933	-16 757

Forrás: MNB Statisztikai főosztály, MNB internet honlap.

ÁRUK: Áruk, egyenleg.

SZOLG.: Szolgáltatások, egyenleg.

- MJÖV: Munkajövedelmek, egyenleg.
 VFÁ: Viszonyatlan folyó átutalások, egyenleg.
 ATJK: Adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó jövedelem, egyenleg, azaz jövedelemkivonás, a jövedelemkivonás negatív előjellel.
 NATJK: Nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó nettó jövedelemkivonás, a jövedelemkivonás negatív előjellel.

Az első oszlopban az MNB áruforgalmi egyenlegét szerepeltetjük. Ezeket az adatokat már kommentáltuk. A második oszlopban a szolgáltatások egyenlege szerepel. Ezeket az adatokat már ugyancsak kommentáltuk. Az ötévi hárommilliárdos pozitív egyenleg csalóka, sőt félrevezető. Az első három évben az egyenleg pozitív volt, tehát javította, az utolsó két évben azonban negatív, tehát rontotta a folyó fizetési mérleg egyenlegét. A jövőben ezen az ágon is negatív értékekre, vagy a legszerencsésebb esetben is zérus közüli egyenlegre kell számítani.

A fenti számokat a munkajövedelmek egyenlegének és a viszonyatlan folyó átutalások egyenlegének megbízható és eléggé stabil pozitív értékei követik. Ezután következik az adósság típusú és a nem adósság típusú befektetésekhez kapcsolódó jövedelemkivonás. Az adósság típusú jövedelemkivonás, vagyis az adósságaink utáni fizetési kötelezettségünk 2000–2003-ban stabil érték volt, 2004-ben azonban megnőtt, valamivel több mint félmilliárd euróval. Ez ismét nagy jelentőségű változásnak tekinthető. A nem adósság típusú jövedelemkivonást már az előbb tárgyaltuk, ez az 5. számú tábla utolsó oszlopának megismétlése. Az ebben a táblában bemutatott összes tétel összege 2000-ben mintegy hárommilliárd euró volt, ezt 2001-ben sikerült nagymértékben leSORÍTANI, de növekedése már 2002-ben megkezdődött, 2003-ban – igaz, hogy átmeneti ok folytán – meghaladta a hatmilliárd eurót, de 2004-ben, ennek az átmeneti oknak a megszűntével is közel négymilliárd

euró maradt. Ezek már nehezen kezelhető, magas értékek. A vizsgált öt év külföldi beruházással, vagyis – szaknyelven – nem adóssággeneráló finanszírozással nem fedezett kumulált hiánya mintegy 16,75 milliárd euró, ami ugyancsak nehezen kezelhető, magas összeg.

Itt először az 1. és 6. számú tábla számaikat kell összehasonlítani. A folyó fizetési mérleg felhalmozódó hiánya az 1. számú tábla szerint kerekén 26,5 milliárd euró. Ennek a nem adóssággeneráló finanszírozással, vagyis a külföldiek befektetéseivel nem fedezett része, mintegy 16,75 milliárd jelenik meg mind az 1., mind a 6. számú tábla utolsó számaként, egy millió eurós kerekítési differenciával. A fizetési mérleg teljes kumulált hiánya, vagyis a 26,5 milliárd euró tehát a teljes probléma, az utóbbi 16,75 milliárdos érték pedig az akut probléma, mert ezt nem fedezik a külföldiek hazai befektetései.

Az akut probléma nagyságrendje ugyanúgy érzékelhető, mint ahogy a teljes probléma nagyságrendjét érzékeltettük. A 16,75 milliárd eurós összeg 250-es forintárfolyammal besorozva mintegy 4200 milliárd forint, vagyis a fenti módon, alapján számított egyévi nemzeti jövedelemnek 28,4%-a. Ezt a 28,4%-ot 5-tel elosztva azt kapjuk, hogy a nem adóssággeneráló finanszírozással nem fedezett akut finanszírozási probléma évenként nagyjából a nemzeti jövedelem 5–6 százaléka. A helyzet az idő múltával ez esetben is romlik, és az így számított hiány az így számított 2003. évi nemzeti jövedelemnek 2003-ban már 11,0, 2004-ben pedig 6,3%-a. A 2003. évi hiány kiugróan magas, és nem tekinthető jellemzőnek, az azonban mégis kétségtelen, hogy *ilyen mértékű és növekvő irányzatú hiánnyal és főként ennek akut problémának minősített részével nem lehet tartósan együtt élni.* A további következtetések összefoglalására a tanulmány végén kerül majd sor.

A hiány csökkentésének lehetőségei

A hiány összetevőit a nemzeti számlák (national accounts) legalapvetőbb és nemzetközileg általánosan felhasznált egyenleteinek alkalmazásával, nagyrészt Dornbusch (1988) nyomán a következő alapvető összefüggésekkel írhatjuk fel, az áttekintés megkönnyítésére az 1. részben alkalmazott jelöléseket is alkalmazva.

A folyó fizetési mérleg és a nemzeti vagyon alapegyenlet szerint

- a folyó fizetési mérleg egyenlege (FFM) azonosan egyenlő
- a nettó külföldi követelések változásával (?NKK).

Ez az azonosság nem igényel bizonyítást. Ha a folyó fizetési mérleg egyenlege pozitív, akkor a deviza-bel-földiek ezzel egyenlő értékű külföldi követelést szereznek, és a nemzeti vagyon ennek megfelelő mértékben nő. Ha a folyó fizetési mérleg egyenlege negatív, akkor a deviza-külföldiek szereznek ezzel egyenlő értékű követelést a devizabelföldiekkel szemben, és a nemzeti vagyon ennek megfelelő mértékben csökken. Az 1. számú tábla számai és az ezekhez fűzött elemzés szerint a 2000. január 1-jétől 2004. szeptember 30-ig terjedő öt évben a magyar folyó fizetési mérleg kumulált hiánya kereken 26,5 milliárd euró, azaz kereken 6625 milliárd forint volt. Ez a magyar nemzeti vagyon ilyen mértékű csökkenését eredményezte, ami nem jelenti azt, hogy ezt a csökkenést más, vagyonnövelő tényezők alkalmasint nem túlkompensálták.

A forrásoldal alapegyenlete szerint a folyó fizetési mérleg egyenlege (FFM) a következőkkel egyenlő:

az áruk exportjának és az áruk importjának különbségével, vagyis az áruk forgalmának egyenlegével (ÁRUK), plusz

- a szolgáltatások exportjának és a szolgáltatások importjának különbségével, vagyis a szolgáltatások forgalmának egyenlegével (SZOLG), plusz
- a nettó tőkejövedelmekkel, vagyis ezek egyenlegével (TJÖV), plusz
- a nettó munkajövedelmekkel, vagyis ezek egyenlegével (MJÖV) és plusz
- a nettó viszonzatlan folyó átutalásokkal, vagyis ezek egyenlegével (VFÁ).

A „forrásoldal” szó ilyen értelmű használata nem teljesen bevett, de itt célszerű. Ennek az egyenletnek az igazsága ismét nagyon könnyen belátható. A folyó fizetési mérlegnek, az így definiált forrásoldalon, nincs más összetevője, mint ez az öt tétel. Minden tételt, amely befolyásolja a folyó fizetési mérleg alakulását, a nemzeti számlák nemzetközileg elfogadott rendje szerint be kell sorolni ennek az öt tételnek valamelyikébe.

A felhasználási oldal alapegyenlete szerint a folyó fizetési mérleg egyenlege (FFM) a következőkkel egyenlő:

- a hazai megtakarítások és a hazai beruházások különbségével ($S - I$), plusz
- a költségvetési bevételek és a költségvetési kiadások különbségével ($T - G$).

Az összefüggés igazsága intuitív módon könnyen belátható. Ha a hazai megtakarítás több, mint a hazai beruházás, és a költségvetés bevétele több, mint a költségvetés kiadása, akkor a többlet csak külföldön helyezhető el, és az ország külföldi követelése nőnek. Az ellentett helyzetben – ez valójában a jelenlegi magyarországi helyzet is – a megtakarítások nem fedezik a beruházásokat, és a költségvetési bevételek nem fedezik a költségvetési kiadásokat. Ez a hiány csak külföldről fedezhető, és ez nem más, mint a folyó fizetési mérleg hiánya. Ez az összefüggés tehát szükségképpen fennáll.

A most leírtakból levonható *alapvető közgazdasági következtetések* ismét egészen egyszerűek, és intuitíve beláthatók. A folyó fizetési mérleg hiánya két oldalról csökkenthető: a forrásoldalról és a felhasználási oldalról. Először a forrásoldalt tárgyalva, ha az áruk és szolgáltatások forgalmának egyenlege javul, a munkajövedelmek és a vizsonzatlan folyó átutalások nőnek, és a külföld magyarországi eredetű nettó tőkejövedelme csökken, akkor a folyó fizetési mérleg negatív egyenlege is csökken, vagy elvben akár megszűnik. Attérve a felhasználási oldalra, ha a megtakarítások és a költségvetési bevételek nőnek és/vagy a beruházások és a költségvetési kiadások csökkennek, akkor a folyó fizetési mérleg negatív egyenlege is csökken, vagy elvben akár megszűnik. A hiány tehát a forrásoldalról és a felhasználási oldalról egyaránt kezelhető, és első megközelítésben – csupán az eddig már leírtak alapján – nincs semmi tudományos alapja sem a forrásoldal, sem a felhasználási oldal, vagy ezen belül bármelyik tétel kiemelésének. Azonnal látni fogjuk, hogy valójában van erre kellő ok, foglalkozzunk azonban egyelőre a már leírtak további értékelésével.

A hazai és a nemzetközi szakirodalom egyértelműen azt az álláspontot képviseli, hogy a probléma kezelésének legfontosabb, sőt akár egyetlen eszköze a költségvetési kiadások csökkentése. E felfogás szerint, ha valamely országban a költségvetés kiadásai meghaladják bevételeit, akkor csökkenteni kell a kiadásokat. Elvben a költségvetési bevételek növelése is elképzelhető lenne, ez az út azonban – a jelenleg uralkodó közgazdasági közfelfogás szerint – nem ajánlatos, vagy akár járhatatlan. A jelenlegi közfelfogás szerint az adókat nem növelni, hanem csökkenteni kell, mert ez mozdíttja elő mind a hazai vállalkozók tevékenységének kiterjesztését, mind pedig és elsősorban a tőkeimportot és a nemzetközi vállalkozások idetelepülését. Ez kétségtelen tény: a nemzetközi

tőke – ceteris paribus – oda megy, ahol az adók, a bérek és a szociális juttatások alacsonyak. Döntését természetesen a hatékonyság és a biztonság is befolyásolja: az alacsonyabb költségek mellett a nagyobb hatékonyságot és nagyobb biztonságot is preferálja, ideértve a politikai helyzet várható stabilitását is.

Ez az a pont, ahol vissza kell kanyarodnunk a bevezetéshez. Ez a felfogás és ennek belső logikája arra vezet, hogy az államnak az egészségügyi és a szociális ellátás, az oktatás, a tudomány és kultúra terén betöltött szerepe csökken, ami mindezek színvonalának leszállítására vezet. A színvonalnak ez a leszállítása lefelé menő spirálisba taszítja az országot, mert a jóléti és kulturális ellátási rendszer leromlása szükségképpen az egész ország leromlását eredményezi. A jelenlegi hazai és nemzetközi tudományos közvélemény álláspontja szerint azonban ezek a megszorítások – nyilvánvaló negatív következményeik ellenére – elkerülhetetlenek, és minél előbb végrehajtandók. A követendő út a költségvetési kiadások lefaragása, történjék bármi.

A fenti leírtakból azonban a mi értékelésünk szerint az következik, hogy *megalapozatlan az a felfogás, hogy a költségvetési szűkítés az egyediül járható út. Éppen ellenkezőleg: valószínűleg a probléma akkor szűnik meg, ha a folyó fizetési mérleg hiánya a forrásoldal megfelelő kezelésével, elsősorban az áruk és szolgáltatások exportjának növelésével és esetleg importjának csökkentésével figyelemreméltó mértékben csökken, akár csak arra a szintre, amelynek finanszírozása már nem okoz gondot. Ez esetben a jóléti és kulturális színvonal országos mértékű leszállítása elkerülhetővé válik. Az a gondolkozásmód tehát, amely a fenti egyenletekből kiindulva a költségvetési megtakarításokat minősíti a probléma megoldására felhasználható egyetlen eszköznek, nem tekinthető megalapozottnak.*

Ugyanennek a következtetésnek más oldalról való alátámasztására tételizzük fel most a következő elméleti esetet. A folyó fizetési mérleget a központba állító gazdaságpolitikával, a forrásoldal megfelelő kezelésével megszőnik a folyó fizetési mérleg hiánya, de fennmarad a költségvetés akár nagymértékű hiánya. Mi történik ekkor, milyen folyamatok indulnak el? A fenti egyenletekből egyenesen következik, hogy nem történhet más, mint hogy *a megtakarítások nőnek*. Ennek a tételnek az igazsága intuitív módon ismét könnyen és közvetlenül belátható. Az ország többet exportál és kevesebbet importál, aminek egyenes következménye, hogy kevesebbet fogyaszt. Ha a jövedelem azonos és a fogyasztás kisebb, a megtakarítás szükségképpen nagyobb. *A nagyobb megtakarításból fedezhető a költségvetés hiánya*, ezzel a probléma elveszti nemzetközi vonatkozását, és belföldi problémává válik. Az ügy nem zavarja a nemzetközi pénzügyeket, és – első megközelítésben – nincs kellő ok arra, hogy ezzel a külföld és a nemzetközi pénzügyi intézmények foglalkozzanak.

A költségvetés tartós hiánya természetesen nem kívánatos. *Ha viszont az országnak vannak megfelelő megtakarításai és nincsenek nemzetközi fizetési problémái, akkor megnyílik a lehetőség arra, hogy az ország, az állami pénzügyek rendjének és a közfeladatok ellátásának megfelelő átrendezésével folyamatosan a megengedhető mértékre csökkentse vagy akár megszüntesse a költségvetés hiányát*. Ez a szemlélet tehát *a költségvetésről a nemzetközi fizetésekre és a megtakarításokra teszi át a hangsúlyt*. Az itt leírtak természetesen csupán az elvi megoldás alapjai, semmiképpen sem tartalmaznak azonban nagyobb szimplifikációt, mint az a felfogás, hogy az egyetlen megoldás az állami kiadások csökkentése, ami nemcsak a kérdés megengedhetetlen leegyszerűsítése, hanem a fentiek szerint elméletileg megalapozatlan.

Az eddigiek szerint a probléma a forrásoldalról és a felhasználási oldalról egyaránt kezelhető. Joggal vetődik fel a kérdés: melyik az előnyösebb a két lehetőség közül. Könnyen bizonyítható, hogy a forrásoldalról való kiindulás. Itt ismét a modern közgazdaság-tudomány három alapvető elméleti eszközához kell fordulnunk: a munkahelyteremtéshez és a teljes foglalkoztatás eléréséhez vagy legalább megközelítéséhez, az expanzió és a restrikció megkülönböztetéséhez és a keynesi multiplikátorhoz.

E három közül az első olyan egyszerű és nyilvánvaló, hogy még csak nem is minősül közgazdasági fogalomnak. Ha egy országban nincs teljes foglalkoztatás – márpedig Magyarországon nincs, és köztudottan alacsony a foglalkoztatás egyes dél-dunántúli és dél-alföldi régiókban, valamint északkeleten –, akkor előnyösebb a folyó fizetési mérleggel kapcsolatos problémák olyan megoldása, amely növeli a foglalkoztatást, mint az, amelyik csökkenti. A foglalkoztatás növelése emellett a nemzeti jövedelmet is növeli, csökkentése pedig csökkenti. A foglalkoztatást kiterjesztő gazdaságpolitika tehát expanzív, növeli, a foglalkoztatást csökkentő gazdaságpolitika pedig restriktív, csökkenti a nemzeti jövedelmet és a közjólétet. Minden további nélkül nyilvánvaló tehát, hogy, főként szegény országban, ha van erre lehetőség, munkahelyteremtő és expanzív politikát kell követni, nem pedig foglalkoztatást csökkentő és restriktív politikát.

Ha most visszatérünk a fenti alapvető egyenletekhez, akkor nyilvánvaló, hogy a kínálati oldali politika munkahelyteremtő és expanzív, a keresleti oldali politika pedig foglalkoztatás-csökkentő és restriktív. Ha egy ország növeli az áruk és szolgáltatások exportját, akkor ez expanzív politika, amely növeli a foglalkoztatást és a nemzeti jövedelmet, hacsak az export növekedése nem jár a belföldi fogyasztás azonos mértékű csökkenésével, ami

azonban valószínűtlen. Ha egy ország több gépet gyárt exportra, vagy több külföldi turistát fogad, akkor ugyan miért kellene csökkennie a belföldi fogyasztásnak – inkább ennek ellenkezője valószínű. Ha viszont csökkentik az állami kiadásokat, állami alkalmazottakat bocsátanak el, vagy csökkentik az állami vásárlásokat, akkor ez restriktív politika, amely csökkenti a foglalkoztatást és a nemzeti jövedelmet. Nemcsak az igaz tehát, hogy a folyó fizetési mérleg hiánya a forrásoldalról és a felhasználási oldalról egyaránt csökkenthető, hanem az is, hogy a forrásoldali expanzív beavatkozás előnyösebb, mint a felhasználásoldali restriktív beavatkozás.

A közvetlen intézkedések teljes hatásának felmérését a keynesi multiplikátor teszi lehetővé. Ez azt mutatja meg, hogy a nemzeti jövedelem az eredeti intézkedés vagy változás hányszorosával változik. Forrásoldali expanzió esetén, ha az eredeti változás az export növekedése, nemcsak az jut többletjövedelemhez, aki a többletexportot előállítja, hanem az is, akinél az exportot előállító elköltei jövedelmét. Felhasználási oldali restriktív esetén viszont nemcsak azok jövedelme csökken, akiket elbocsátanak, vagy akiknek termékét nem vásárolják meg, hanem azoké is, akik az ő számukra termeltek volna. Ez a multiplikátor az exportra termelés esetén körülbelül kettő lehet, mert az exportnak nagy az importtartalma, a költségvetési kiadások esetén feltehetőleg több mint három, mert a költségvetési kiadások importtartalma kicsi. Ezek természetesen csak nagyságrendi becslések, de mégis valószínű, hogy az export egymilliárd forintos növekedése kétmilliárd forinttal növeli, a költségvetési kiadások egymilliárd forintos csökkenése pedig hárommilliárd forinttal csökkenti a nemzeti jövedelmet. Ennél pontosabb számszerű becslések felállítására most nincs lehetőség. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy ez az érvelés csak az exportra alapozott növekedést alapozhatja

meg, a fogyasztás kiterjesztésére alapozott növekedést azonban semmiképpen sem, mert ez tovább növelné a folyó fizetési mérleg hiányát.

Befejezésként térjünk át röviden néhány gyakorlati megfontolásra. Ez a tanulmány azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy ezzel a problémával nem lehet tartósan együtt élni. A magyar pénzügyi és politikai vezetésnek ugyanakkor az a gyakorlati és tényleges álláspontja, hogy meg kell kísérelni a problémával való együttélést addig, amíg ez lehetséges, és eleget kell tenni a nemzetközi pénzügyi és más szervezetek igényeinek olyan mértékben, amennyire ez szükséges. Ez utóbbi megfogalmazás ismét leegyszerűsítés, tudniillik tény, hogy a radikális restrikciónak hazai hívei is vannak.

A pénzügyi vezetés ezt az álláspontját nagyrészt azal támasztja alá, hogy ezeknek a problémáknak nagy része az euróövezethez való csatlakozással megszűnik, és ezért, kellő ügyességgel, el kell hártani a problémák kiéleződését eddig az időpontig. Ez a számítás nem teljesen alaptalan, de két komoly nehézség merül fel vele kapcsolatban. Az egyik, hogy a problémák nagy része nem szűnik meg az euróövezethez való csatlakozással, a másik pedig, hogy a jelenlegi helyzet aligha tartható fenn a csatlakozás időpontjáig, fennállása pedig ráadásul ki is tolja ezt az időpontot. A problémák nyilvánvalók, partnereink számára is pontosan ismertek, és a csatlakozás aligha képzelhető el ezek előzetes megoldása nélkül. Ezt a nézetet támasztják alá az EU Magyarországgal szemben március elején megfogalmazott elvárásai is.

A politikai és pénzügyi vezetés halogató taktikáját a választások közeledése is indokolja. Nyilvánvaló az a törekvés, hogy az elkerülhetetlen és feltétlenül szükséges intézkedések megtételével fenn kell tartani a jelenlegi helyzetet a választásokig, mert megszorítások bevezetése esetén a választásokat nem lehet megnyerni. Ha a kor-

„...HARMAT LESZEK...”
Remsey Flóra gobelinje
(fotó Molnár Géza)

mány marad, el lehet majd akkor dönteni, hogy mi a teendő. Ha az ellenzék kerül hatalomra, tegye meg ő a népszerűtlen intézkedéseket. A pénzügyi és a politikai vezetés álláspontja teljességgel azonos annyiban, hogy ez a helyzet némi – még csak nem is különösképpen nagy – ügyességgel fenntartható a választásokig.

E halogató taktikának van egy nagyon nagy előnye is. Ha a politikai és gazdasági vezetés képes arra, hogy egy

évig kitolja az igazán lényeges döntéseket, akkor van reális lehetőség arra is, hogy ez alatt az egy év alatt ki lehessen alakítani, és elvben el lehessen fogadtatni a helyesnek tekinthető alternatív gazdaságpolitikát. Ezt kell feladatunknak tekintenünk, és ebben a szellemben kell foglalkoznunk ezekkel a kérdésekkel.

Összefoglalás

Politikai, társadalmi és nemzeti problémáink megoldása nem képzelhető el a magyar gazdaság alapvető gondjainak megoldása nélkül. A jóléti és kulturális intézményrendszer hanyatlása gazdasági okokra, a megfelelő gazdasági erő hiányára vezethető vissza. Gazdasági erő híján nem állíthatjuk meg intézményrendszerünk hanyatlását, és nem érhetjük el más nemzeti céljainkat sem.

A magyar gazdaság központi kérdése, amelytől gazdasági erőnk és ennek függvényében politikai, társadalmi és nemzeti céljaink elérése döntő mértékben függ, az itt képviselt felfogás szerint a folyó fizetési mérleg állandósult és kumulálódó hiánya. A hiány ma már olyan mértékű, hogy nem lehet vele tartósan együtt élni. Ezért ennek a problémának a megoldása elkerülhetetlen, és csak két megoldás lehetséges.

Az egyik megoldás, amelyet a mai közgazdasági közfelfogás szerint követni kellene, a költségvetés hiányának csökkentése elsősorban a közkiadások csökkentése útján. Ez a restriktív politika a közszolgáltatások színvonalának lerontására vezet, és a nemzeti jövedelmet is csökkenti, és ezért lefelé menő spirálist válthat ki. Ezért ennek az útnak a követése nem ajánlható.

A másik út a folyó fizetési mérleg hiányának csökkentése az áruk és a szolgáltatások exportjának növelése útján. Ez az expanzív politika nem fenyegeti a közszolgáltatá-

sok színvonalát, és a növekedés meggyorsítására, vagyis felfelé menő spirálisra vezethet. Az ebben a cikkben képviselt álláspont szerint ezt az utat kell követni.

Irodalom

Dornbusch, Rudiger (1988) *Balance of Payments Issues*. In: Dornbusch, R. és Helmers, F. Leslie C. H. (szerk.): *The Open Economy*. Tools for policy-makers in developing countries. Published for The World Bank by Oxford University Press, 1988, X + 404. l.

Szakolczai György (2005): *A folyó fizetési mérleg kumulálódó hiánya és a hiány finanszírozásának lehetőségei*. Statisztikai Szemle, 83/3 (2005. március) 238–257. l.

SZAKOLCZAI GYÖRGY

K: Grammatika: G. Nagy

X 323.10

323.1x

CMI

A NEMZET – SZÍV VAGY ÉSZ

A mikor a nemzetről esik szó, ellentmondás keletkezik, szinte azonnal, amiatt, hogy látszólag tisztázatlan, miként tekintenek a párbeszéd szereplői saját mondani-valójukra. Sokszor tapasztalható a műfajok és szerepek keveredése, akár egyetlen, a nemzettel kapcsolatos megnyilvánulás alkalmával is. Mintha áthidalhatatlan különbség lenne egyrészt a nemzet mint tudományosan vizsgálható és elemezhető jelenség, tárgy (ész), másrészt a nemzet mint hiten és meggyőződésen alapuló program (szív) között. Ebből minden további nélkül következik, hogy aki megfogalmazza, megvallja saját nemzeti hovatartozását, öntudatát, bajba kerül, mert magatartása nem ésszerűnek, hanem elfogultnak, érzelminek ítéltetik. Közkeletű felfogás szerint kizárható azoknak a köréből, akik a nemzet problémakörével összefüggésben filozófiai, társadalomtudományi szemszögből, azaz, úgymond, hitelesen formálnak véleményt. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy megértsem az ellentmondás természetét.

Hasonlattal élve a Biblia engedelmisségen alapuló életet ír elő olyan esetben, ahol, másrészt, a filozófia a megismerés vágyát jelenti, nem pedig valamilyen, tanításon vagy rendszeren alapuló állítások egységét. A két magatartás között tehát, úgy látszik, mintha valóban feloldhatat-

---

Az alábbi fejtegetés ihletője jórészt az a bonyolult dráma, amely a 2004. december 5-i magyarországi népszavazás körül bontakozott ki, s messze túlnőtt a kettős állampolgársággal kapcsolatos kérdésem.

lan ellentét lenne, mert a hitbeliség az egészre vonatkozó ismerettel, mint meggyőződéssel foglalkozik a megértés és az átélés jegyében, az ésszerűség számára ellenben mindig a problémák a fontosak. Ebből mintha az következne, hogy a nemzetre vonatkozó gondolatmenet mindig „helyes”, verifikálható tudományos doktrínákat tételez fel, amelyek nem rendelkeznek különösebb mozgósító erővel, bonyolultságuk, problémafeltáró jellegük miatt. Előrebocsátom, nem hiszem el, hogy az ellentmondás feloldhatatlan lenne.

Az ellentmondás megértése céljából Karl Poppernek a nominalizmus és az esszencializmus ellentétét magyarázó eszmefuttatásából szeretnék kiindulni. Mindenekelőtt azért tartom fontosnak, mert még a hidegháború idején páratlan élességgel fogalmazott meg egy olyan felfogást, amelynek fő tétele újból és újból előbukkan, elsősorban angolszász nyelvterületen, különös tekintettel a nemzet és a nacionalizmus értelmezéseivel kapcsolatban.

Platón filozófiáját elemezve mutat rá Popper arra, hogy abban és követői gondolataiban a módszertani esszencializmus érhető tetten. Az esszencializmus szerint a tiszta megismerés, vagy a „tudomány” tárgya a dolgok valódi természetének, azaz lényegének felfedése és leírása. Arisztotelész is azt állítja, teszi hozzá Popper, hogy az ösztönös beleérzés, az intuitív intelligencia segítségével a lényeg feltárható. Ezzel állítja szembe saját elméletét. A másik véglet, állítja, a módszertani nominalizmus, amely nem a dolgok valóságtartalmának és természetének feltárásával foglalkozik. Poppert az érdekli, hogyan viselkedik adott körülmények között a vizsgálat tárgya, különös tekintettel arra a kérdésre, megfelel-e ez a viselkedés bizonyos állandó szabályoknak. A nominalista a működést figyeli: hogyan magyarázható a csillagok mozgása, hogyan bocsát ki az atom fényt stb. Azaz nem a mi, hanem a *hogyan* kérdésére keresi a választ.¹

A két felfogás ellentéte, másként fogalmazva Popper éles támadása a nominalizmus ellen, filozófiai kiindulópont a fasiszta és a kommunista diktatúrák zárt társadalmi, különösen, pedig a marxista ideológia bírálatához. A könyv a hidegháború idején született, és a liberalizmus nevében üzent hadat mindenfajta zárt, törzsinek tekintett társadalom és annak ideológiája ellen, a nyílt társadalom vízióját állítva velük szembe.

Popper felvetéseinek jelentős hatása a társadalomtudományokra nyilvánvaló. Különösen áll ez azokra a modern kutatásokra, amelyek a nemzet és a nacionalizmus problémakörével foglalkoznak. Amikor például a kérdés egyik napjainkban legismertebb szakértője, Brubaker azt írja „Nem azt kell kérdeznünk, 'mi a nemzet', inkább azt, hogy a nemzeti mivolt, mint politikai és kulturális forma, hogyan intézményesül az államokon belül és az államok között?” – akkor mintha Popper szavai visszhangoznának több mint harminc év múltán.² Popper tehát ilyen értelemben modern előfutárnak tekinthető, akinek a nominalista felfogása, amit ő maga társadalmi mérnökségnek nevez (*social engineering*), mára olyan általános lett, hogy nem is szokták idézni. A jelenség azért érdekes, mert gyökeres fordulatot sejtet. Mellesleg ez a szemléleti váltás Magyarországon az 1980-as évektől kezdve már érzékelhető volt a szociológiában és olyan, a nemzet problematikáját tanulmányozó történésznél, mint a szociológusok által felfedezett, a nemzetközi szakirodalomban is gyakran idézett Szűcs Jenő.³

Magyarországon azonban nem annyira Popper hatott közvetlenül, hanem Max Weber fedezték fel újra a hatvanas években, s a poraiból újjáéledő szociológia jóvoltából ismét hódított a pozitívizmus a nemzet és a nacionalizmus értelmezésével kapcsolatban. A társadalomtudományok pozitívizmusának tulajdonítható, hogy ez, mint legalább Weberig visszanyúló hagyomány a tudomány

semlegességének a nevében megtiltja az azonosulást az értékekkel, legalábbis azokkal, amelyek a kutatás tárgyához tartoznak. Itt meg kell jegyezni, hogy az 1956-os forradalom kétségbevonhatatlan nemzeti jellege miatt a hatvanas években maga a pártállam szorgalmazta a nemzet „objektív”, marxista értelmezését.

Ma már nyilvánvaló, az értéksemleges társadalomtudományi kutatás követelése lázadás volt az efféle marxizáló kísérletek ellen. Ugyanakkor, az esszencialista marxista értelmezések után a szociológia is újabb szakítást készített elő a korábbi magyar nemzetértelmezésekkel. Ezek tudományosságát annak idején még a történészek alapozták meg. A két világháború közti időszakban, legmagasabb szinten, igaz, éles viták keresztüztüében Szekfű Gyula fogalmazta meg a legárnyaltabban, vagy legalábbis ő járta körül a tartalmi kereteit annak, hogy mi a nemzet.⁴

Az értéksemlegesség paradigmája, sőt krédója egyébként akár nehézséget is okozhat. Például úgy, hogy maga a semlegesség is hitvallássá alakul, és a tudományosság álrühájában politikai célokat, sőt ideológiát hordoz. Így ez az igény akár értékítéletté is alakulhat, amely az erkölcsi meggyőződést tekinti fő ellenfelének, bármilyen legyen is az. Maga a tudomány is úgy jelenik meg ebben a helyzetben, mint amelynek a célja az, hogy az ember uralmát a természet felett folyamatosan erősítse, s ez a magyarázatoknak egyébként sajátos mindenhatóságot, olyan kinyilatkoztatásszerű értelmet kölcsönöz, amely felsőbbrendűségével tűnik ki, nem pedig a közösségformáló szándékával. A nemzettel kapcsolatos ilyen „értékmentes” eszmefuttatások, általam elítélt, destruktív formája például az is, amely a maga egészében támadja a politikai elitet.

A szerző, a lelőhely és a keletkezés évének megnevezése nélkül íme, illusztrációként egy idézet: A „nemzet” kategóriája mindig is a magyar politikai és kulturális diskurzus

központi fogalmai közé tartozott. Akkor is az volt, amikor a kérdésről – életre szóló egzisztenciális kockázatok terhe mellett – beszélni sem volt szabad. Ma, az Orbán-kormány programszerűen „nemzeti” önlegitimációjának közepette, a fogalom nyilvánosan is középpontba került, s megjelenítői egyrészt ódon, 19. századi pózokban feszítenek, másrészt a posztmodern Európa törekvéseinek magyarországi megjelenítőiként ágálnak. Az ellentábor szintén avított, az ötvenes évek „össz nemzeti” antifasizmusát késő modern liberalizmussal ötvöző ellenreflexeket produkál.

Mindent egybevetve tehát a nemzet és a nacionalizmus értelmezéseiben bekövetkezett fordulat jól köthető ahhoz a változáshoz, amelybe beletartozik Popper hatása, Weber reneszánsza és sok más, például az antropológia, vagy a társadalomtörténet felől érkezett inspiráció is, elsősorban az angolszász világban. Az értéksemlegesség győzelme áthidalhatatlan ellentétet sugall minden más, a nemzetre vonatkozó felfogással kapcsolatban, megvonva tőle az ésszerűség hitelét. Mindez egybeesik, és össze is függ a marxizmus által ihletett baloldali szemlélet hanyatlásával, azaz a társadalmi mérnökség, mint attitűd gyors sikere azzal jellemezhető, hogy új fogódzókat kínált egy válságos időszakban.

Az utóbbi évtizedek változásai azonban azt sugallják, hogy ma már a szembenállás ész és szív között nem a fehér és a fekete (vagy piros) ellentétéhez hasonlít. A továbbiakban, a teljesség igénye nélkül és röviden számba veszek néhány fontos változást, amelyek csökkentik, vagy legalább módosítják a feszültséget a két megközelítés között.

Mindenekelőtt nagy változás ment végbe a társadalomtudományokban jórészt annak következtében, hogy sajátos közeledés történt a történetírás, a szociológia és a kulturális antropológia között. Ennek legáltalánosabb következménye az, hogy vita van immár a *társadalom* kife-

jezés létjogosultságáról is, mert terjed az a vélemény, hogy helyette a *kultúra* kifejezést kellene inkább használni, ami természetesen módosult nézőpontot is jelent. A nyugati úgynevezett modernizációval szembeni fundamentalista jellegű lázadások a „társadalmi” problémák megértésében felértékelték szerte a világban a kultúrának, vele a nemzetnek azt az újfajta értelmezését, amely a demokratikus értékekre helyezi a hangsúlyt. Részben ezzel összefüggésben, vagy legalábbis párhuzamosan, a nyelv teljesítményei, a szimbólumképzés szélsőséges megnyilvánulásai a nyelvfilozófia felé terelték a figyelmet, amit szaknyelven „*linguistic turn*”-nek szokás nevezni. Vannak olyan szélsőségesek, akik az egész világot csak szöveggént hajlandóak értelmezni.⁵

Jelentős általános, szemléletbeli változásnak kell tekinteni azt is, hogy az egyének feletti folyamatok és struktúrák uralmával összefüggő korábbi, egészen a marxizmusig tartó feltevések helyére, azok ellenében az emberi csoportosulások iránti érdeklődés lépett. Most tehát az az érdekes, hogyan dolgozza fel az egyén azt a tevékenységet, amelyet a „hatalmak” folytatnak az ő háta mögött. Ez éppen az ellentéte annak a hagyományos kérdésnek, mely arra vonatkozik, hogy miként uralkodnak a különféle erők az egyén felett.

Ehhez kapcsolódik szorosan a következő is. Az imént utaltam már Max Weber gondolatainak sajátos reneszánszára. Weber újra felfedezésének másik indoka az, hogy elméletei, különösen történészek körében, újfajta konstruktivizmushoz vezettek. Sok történész ma úgy gondolja, hogy megtört, idejétmúlt a történelem tárgyával kapcsolatos hagyományos, reifikáló elképzelés. Helyére a történeti kérdésfeltevések tudatos, módszeres ellenőrzésével végzett konstrukció lépett.

A reifikálás mint elképzelés azt sugallja, hogy például a város, az osztály, vagy a nemzet és más kategóriák

sui generis társadalmi lényegük miatt tárgyak, amelyeket fogalmi jegyek jellemeznek, s amelyek kezdettől fogva bennük vannak. A várost tárgyként, dologként magunk elé képzelve például olyan sűrűn beépített települést látunk, mintegy madártávlatból, amely jellegzetesen elkülönül környezetétől az épületek nagyságát, a tornyokat, a város előtt hullámzó szabad természetet tekintve. Erre a látványra emlékeztet az is, ahogy a reifikáló felfogás különböző megjelenések alapján képzelel el az osztályt vagy éppen a nemzetet, amikor formákat keres és hasonlít össze.⁶ Más, elsősorban a nemzet jellegéről vallott felfogások tárgy, dolog helyett előszeretettel használják hasonlatként például a test kifejezést. A nemzet eszerint élő személy, a nemzetek drámája vagy tragédiája színpadon zajlik, a nemzet ellensége pedig élősd, a testtől idegen lény, például féreg.

Valószínűleg E. P. Thompson vetette fel először, hogy ez a látásmód elvileg is bírálható. Az angol munkásosztály keletkezésével kapcsolatban fejtette ki, hogy az osztály nem dologként létezett elsősorban, s okfejtését folytatni, alkalmazni lehet számos egyéb mellett a várossal vagy a nemzettel, mint történeti képződménnyel összefüggésben is, amikor például hosszú időtartamban, egymással ellentétben álló, vagy közömbösen együtt élő folyamatokként értelmezik őket, statikus fogalom helyett.⁷ Már Marc Bloch rámutatott, hogy a közösségeket a folyamatosan gyarapodó és változó tapasztalatok tartják össze, amiből következik, hogy csak történetiségükben lehet őket megérteni.⁸

Város, osztály, nemzet – e látszólag távol eső fogalmak újfajta, átértékelt értelmezésének közös mozzanata az, hogy kérdéssé vált, lehet-e róluk szubsztanciális, állandó közösségekként beszélni. A már idézett Brubaker igen erőteljes kritikát gyakorol az efféle régebbi törekvésekkel szemben. A nemzet mibenlétét illető bírálatának lényege úgy összegezhető, hogy nem fogadja el a feltétele-

zést, miszerint a nemzet kollektív személyiség lenne, amely képes céltudatos és közös cselekvésre. Miként azt sem, hogy a nacionalizmus dráma lenne, amelyben az egyes nemzetek játszanák a főszerepet. Fejtegetései azonban nem nihilisták, beleilleszthetők abba a most ismertett felfogásba, amely Webertől kiindulva ível napjainkig. A nemzet eszerint esemény, folyamat, történet, a megértés és az éntudatok kerete, amely jellegzetesen működik az állam mellett, vagy éppen azzal szemben.⁹

Nem így volt ez még 1990-ben sem. E. Hobsbawm a nemzetekről és a nacionalizmusról írt könyvében még azt írta, hogy az alkonyatkor szálló bagoly, Minerva most a nemzetek és a nacionalizmus felett írja le köreit, ami jó jel.¹⁰ Ez ugyancsak erőteljes hasonlat, nem igazán tudományos állásfoglalás. A szovjetrendszer összeomlásakor valóban az volt az általános meggyőződés, hogy a nemzeti érzés, a nacionalizmus és a patriotizmus helyére a politikailag is egységesülő Európa demokráciája fog lépni. Így azután Ernst Gellner, Benedict Anderson könyvei ugyanerről a témáról a letűnt korszak fölé hajoló angol tudósok tiszteletet érdemlő összegzéseinek számítottak egy immár posztnacionalistának hitt világban.

E klasszikusok művei, azok a tapasztalatok, amely megírásukat ihlették, a nagy ideológiákkal és azok hanyatlásával kapcsolódtak össze. Nacionalizmus, kommunizmus, vallás, baloldali eszmények mind azt az esszencialista látásmódot képviselték, amely Popper említett híres könyvének a fő célpontja, nemzedékekre ható lázadásának tárgya volt. Ezekben a klasszikus könyvekben az ideológiákkal, különösen a nacionalizmussal kapcsolatos ellenszenv nyilvánvaló. A szív és az ész közötti ellentét bennük valóban szakadék méretű, a nemzet, mint ideológia, mint hitszerű meggyőződés éles elutasítása a tudomány nevében erőteljes. Ám még valami jellemzi őket. Az ideologikus gondolkodásmód sajátos, burkolt

hatása alatt többnyire reifikált, dologiként meghatározott statikus fogalmakat használnak ők is. Reifikáló, más-ként szubsztancialista fogalom meghatározásnak látszik számomra Gellner sokat idézett, klasszikus állítása, miszerint a nacionalizmus politikai elv. Ezt viszi tovább többek között Anderson is, aki a nemzetet nacionalista és más elitiek víziójának tekinti.¹¹

Mit kínálnak ezek az értelmezések? A klasszikusok értelmezéseiből az bontakozik ki, hogy a nacionalizmus, pozitív értelemben, mindenekelőtt a népek demokratikus követelését fejezi ki. A nép tagjai szeretnének egymásra hasonlítani, és olyan kormányzó hatalmak köré kívánnak tömörülni, amelyek hasonlítanak reájuk, kifejezik és megvalósítják a nép szándékait. Másodsorban és jóval kevésbé meghatározottan az is megfogalmazódik a klasszikus értelmezésekben, hogy mi az, ami nem kívánatos. A modern, közös akaraton alapuló hatalom térbeli kereteket igényel, amely a nemzet kereteit jelenti, s amelyen belül – ez az, ami nem kívánatos – a szomszédokkal szemben kifejeződő különállás a nacionalizmus életetője, amelyet többé-kevésbé valós etnikai, kulturális, ideológiai különbségek alapoznak meg.

A nemzetről és a nacionalizmusról szóló klasszikus felfogás, egy időben a szovjetrendszer összeomlásával, értelmét veszítette. Íme az időpont, amelytől kezdve, meggyőződésem szerint, a nemzettel kapcsolatban csökken az ellentét a tudományos megközelítés és hitbeli meggyőződés között. Egyrészt a klasszikus tudományos magyarázatok nem adnak választ mindarra, ami azóta történik: Európa keleti felében, csakúgy, mint Korzikán, Észak-Írországban vagy a Baszkföldön olyasmi megye, amitől e bonyolult koncepciók, az elmélet egész rendszere használhatatlan. Például értelmezhetetlen a nép, a nemzet és az állam kapcsolata, ha Koszovóra, Boszniára gondolunk. Nem világos az sem, mit kell ilyen esetekben

arról gondolni, hogy a nép a hozzá hasonlók kormányzását igényli a felvilágosult európai eszmék jegyében. Egykori polgártársak váltak egymás halálos ellenségeivé, miközben mi magunk, néhány tucat kilométerrel idebb, Magyarországon még mindig a szerbhorvát szótár segítségével kívánjuk megérteni őket. Például, s ez a változás sajátos jellemzője, hogy ma már tájékozatlanságnak, a klasszikus értelmezések túlzott tiszteletének minősül, amikor Antall József néhai miniszterelnök, mellesleg többnyire rosszul idézett, híres kijelentése a 15 millió magyarral kapcsolatban, a magyar irredentizmus és területi aspirációk példajaként kerül bemutatásra. Antall híressé vált mondata a következő: „Lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke szeretnék lenni!” E mondat szubtilitása értelmezhetetlen a klasszikus megközelítésben, hiszen éppen a területelvűséget kívánja megkerülni a „lélek” kifejezéssel, miközben kifejezi a ragaszkodást ötmillió, a határon túl élő magyarhoz. Jellemző, hogy azóta minden magyar miniszterelnök szükségét érezte annak kifejezését, miként viszonyul Antall tételéhez. Legutóbb Gyurcsány Ferenc miniszterelnök a következő formulát használta: „Tudom, hogy mi a dolgom: 15 millió magyar érdekében, az irántuk viselt felelősséggel kívánok kormányozni. Közös a nemzet, közös a felelősség. Hallom a magyar nemzet szavát.” Tizenöt év alatt, ez a megfogalmazás is mutatja, nagyot változott a világ. Gyurcsány mostani mondatai, patetikusak, egyoldalúbbak, jóval kevésbé árnyaltak, mint Antall formulája volt, mégsem kavartak vihart. Igaz, az ország közben a NATO és az Európai Unió tagja lett, és nem pécézték ki a belpolitikai küzdelmek során sem. Jellemző azonban az is, hogy ma már nem kavart többé vihart az Antall-féle felfogás.

A klasszikus nemzetértelmezés más vonatkozásban is túlhaladott. Nem alkalmazható arra a jelenségre sem, amelyet etnicitásnak neveznek.¹² Most lett időszerű

ugyanis, hogy az amerikai népességben addig alacsonyabb rendűnek, kihalóban lévőnek minősített csoportok új helyzetbe kerüljenek. Etnicitásuk alapján immár büszkén tekinthették magukat másnak a megkülönböztetett helyett. Nyíltan vállalt különállásuk legitimitása érdekében immár az állammal szemben is hangoztathatták különállásukat, ami kiindulópontja lett egy ideológiának is. 1980 körül érte el egyébként Európát az a szenvedélyesen hirdetett nézet, hogy a nacionalista ideológia alternatívája a több etnikumból képződő multikulturalitás.

Mindebből számunkra annyi következtetés kínálkozik, hogy a két központú világ megszűnésével, a nagy ideológiák alkonyával a nemzetről alkotott elképzelések is új megvilágításba kerültek. A nemzeti identitásról és a nacionalizmusról eközben, és a változással összefüggésben kibontakozott az az új felfogás, amely, miként már hangsúlyoztam, mérsékli a szív és az ész ellentétét a nemzettel kapcsolatban. A továbbiakban nem arra kívánok összpontosítani, hogy mi az új fejlemények és irányzatok különbségeinek lényege, csupán az ellentét tompulását és az értelmezések kereteit szeretném jellemezni.

A „linguistic turn” hatása alatt létezhet olyan szélsőséges felfogás, amely a nemzetet egyszerűen szövegnek, közbeszédnek tekinti. A problémák új, történeti folyamatok feltárását szolgáló elemzései azonban nem jutnak el idáig, az ilyesmin alapuló állítások inkább furcsaságnak számítanak. Az 1990 után erőre kapott új tudományos irányzatok a nemzet mint kulturális és politikai forma intézményesüléseinek változatait, módosulásait kutatják, szoros összefüggésben akár az állammal is. Például arra a kérdésre keresik a választ, hogyan lehet a nemzet keretében megismerni, értelmezni a társadalmi valóságot.

A szemlélet lényeges átalakulása jól érzékelhető azokból a komoly fenntartásokból is, amelyeket a statikus nemzetfogalmakkal szemben szokás hangoztatni.

Számos nemzet keletkezését Európában a középkorig szokták visszavezetni, míg mások esetében ez a fajta történetiség nem számít fontos szempontnak. Az adott nemzetépítés folyamatában nem magától értetődő a csoport és uralkodó elitjének kapcsolata, valamint az ebből kibontakozó intézmények jellege, sorsa sem. Ebben az értelemben a nemzet valóban konstrukció, az elitek víziója, utópiája a társadalomról, ám egyidejűleg valós folyamatok összessége is, amelyben jellegzetes, formáló szerepet játszik a történetiség: a hagyományok megléte, hiánya, az ezzel összefüggő referenciák jelentősége. A nemzeti identitások tehát a közösségről folyó közbeszéd és a történeti valóság kettősségében alakulnak. Így válik érthetővé, hogy a nemzet, valamint a közösséget, annak különféle rétegeit, más kisebb közösségeit a nemzet jegyében összefogó és átható nemzeti érzés nem feltétlenül és nem is mindig tekintendő a politikai nacionalizmus kifejeződésének, hiszen lehet például sajátos kulturális egyöntetűség eredménye is.¹³

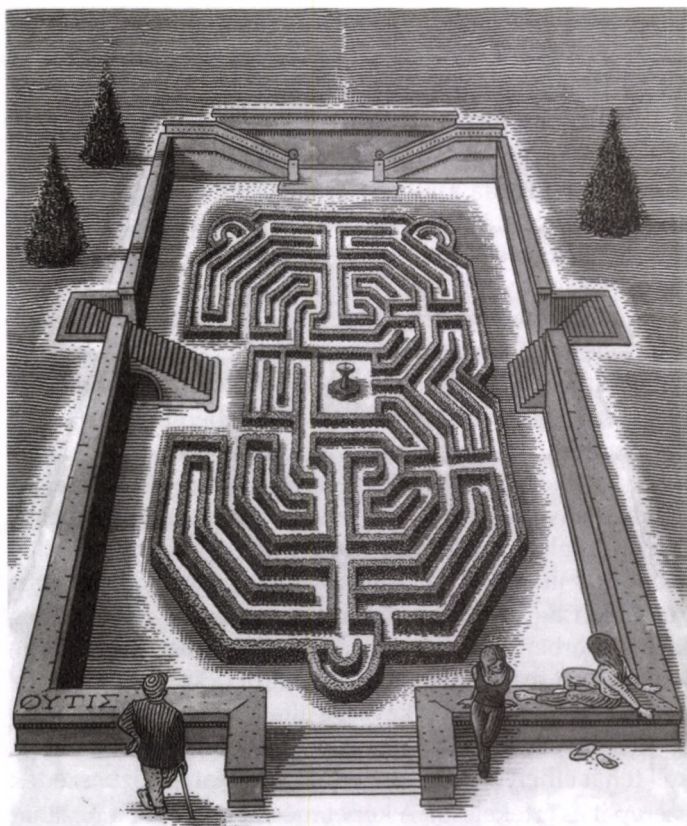
A nemzettel kapcsolatos tudományos, illetve meggyőződésen alapuló felfogás ellentéte még tovább tompul azáltal, hogy újabban az is kérdéses, mi a társadalom. Jürgen Habermas hívta fel a figyelmet nemrég arra, hogy a társadalomnak, mint létező egységnek a tudata addig él, amíg tartja magát a meggyőződés, elsősorban a szociológia területén, hogy a társadalmi valóság megragadható a maga ésszerűségében. Habermas Siegfried Landshut szociológusnak még a harmincas években leírt soraira hivatkozik, amikor azt fejti ki, hogy a 'társadalom' csak szó. Ez összegezi mindazokat a feszültségeket, ellentmondásokat és problémákat, amelyeket a szabadság és az egyenlőség eszményeinek akciói váltanak ki.¹⁴

Márpedig ez nem igazán nyilvánvaló. A kétségek abból származnak, hogy szerte Európában, nem utolsósorban Magyarországon tapasztalni lehet a következő jelen-

séget. Miközben a közéleti viták, konfliktusok, ádáz ellentétek mögött azt tételizzük fel, hogy a társadalmi egyenlőtlenség és a politikai elnyomás nem természet adta tények, hanem társadalmi eredetűek, vagyis – az ésszerűség nevében – javíthatóak, kiküszöbölhetőek, a valóságban ezek a különbségek, ellentétek továbbra is fennmaradnak. Magyarországi példa: itt az elköltött közpénz (röviden: az állami költségvetés kiadásainak oldala) a GDP 50 százalékát teszi ki immár hosszú-hosszú ideje, s ezzel Európában a legmagasabb arányok közé tartozik. Eközben, minden ésszerűségnek ellentmondva, a munkaképes korúak 47 százaléka inaktív, és az arányt nem sikerült sohasem számottevően csökkenteni. Ráadásul a közalkalmazottak és a köztisztviselők száma meghaladja a 800 ezret, miközben 10 millió lakosra vetítve, ésszerűen elegendő lenne mintegy 600 ezer is. E válságokat is gerjesztő helyzeteknek az ésszerű megoldása ma ugyanolyan távol van, mint 1990-ben. Az efféle ellentmondások felsorolása szinte végtelen.¹⁵

A társadalmi konfliktusok felismerése napjainkban csak akkor jelent politikai kihívást, ha a társadalmi egyenlőség és esélyegyenlőség, mint a jogrendben és a demokratikus intézményekben is kifejeződő elv mellé odaállíthatóak a demokrácia erkölcsét valló közösségek tagjai, akik, polgárként, képesek cselekedni a saját közösségeik érdekében. Egyébként talán éppen ez az a pont, ahol elkezdődhet a gondolkodás a nemzet új szerepéről és a nemzetet formáló eszmék jelentőségéről.

Ezt az állítást azonban megint csak a maga történeti összefüggései között lehet értelmezni. A nagy politikai ideológiák hosszú korszaka az 1960-as, 1970-es években járt le, ha az ideológiát olyan eszmerendszernek tekintjük, amely egyszerre akarja magyarázni a világot és meg is változtatni. Többek között a szocializmusról, a kommunizmusról, az anarchizmusról, a fasizmusról, a liberaliz-

A HARMADIK KERT
Orosz István plakátterve

musról, a nacionalizmusról van szó abban az értelemben, ahogy ezek kifejeződnek egy párt vagy egy kormány programjának doktrínáiban. Az ideológiákat inspiráló eszmék többé-kevésbé tovább élnek napjainkban is. De új a helyzet annyiban, hogy az ideológiák, mint a jelen sanyarúságaival, sivárságával szemben majdan megvalósu-

ló ragyogó, szebb világ ígéretei, vágyálmai – nem toboroznak többé hívőket. Ma Európában az átlagos életkor és a várható élettartam magasabb, mint valaha, az egyes országokban a legtöbb társadalmi rétegben sokkal jobb az életszínvonal, mint korábban bármikor, a lakosságnak pedig nagy hányada arra készül fel, hogy elsősorban státusát (foglalkozási kategóriákban kiharcolt előjogait) védelmezze, és kevésbé fogékony a közösségi és a társadalmi „értékekre”.¹⁶

A bonyolult helyzet kuszaságát fokozza, hogy a legtöbb tagországban növekszik a különleges érdekcsoportok hatalma, csakúgy, mint az eleve bonyolult döntéshozó apparátusoké. Társadalmi rétegektől függően eltérő módon, de jelentős következménye van mindezeknek a fejleményeknek, mert az ideológiai keretek hiánya akár drámai következményekkel is járhat. Az anyagi jólét növekedésével és a társadalom szétforgácsolódásával párhuzamosan a társadalmi változások hatásait az elmagányosodás, a létbizonytalanság, az elhagyatottság szorongásaiként élik meg széles körben. Magyarországon, különösen a Kádárkorszakban már felnőtt kort megélt népesség körében, ez a fajta szorongás többé-kevésbé általánosnak mondható.

Ebben a jellegzetesen posztideológiai korszakban kell tehát elhelyezni a nemzettel kapcsolatos közbeszéd szerepét és értékelését. A képet még két további mozzanat bonyolítja. Miközben a hagyományos nagy politikai pártok többsége összeomlik, vagy teljesen átalakul, megjelennek a mikroideológiák. Céljaikat veszített egyének, létükben fenyegetett társadalmi, foglalkozási és más csoportosulások számára teszik lehetővé, hogy kifejezzék nyugtalanságukat, mert a doktrínáikat egyszerű megfogalmazni és könnyű megérteni. Sokszor hasonlóan monomániásak, mint a régi nagy ideológiák, de sohasem képesek elérni azok tömeghatását. Magyarországon elsősorban néhány szélsőjobboldali vagy a régi kommunista világot

visszasíró csoportosulást lehet említeni ezzel összefüggésben, de hasonló mikroideológiákkal jellemezhetőek egyes környezetvédő csoportok is. A reájuk jellemző radikalizmus azonban alapvetően különbözik a régebbi makroideológiák radikalizmusától. Azok, mint már fentebb szóltunk róla, a jelen nyomorúságai elől ígértek menekülést, amelyet a szebb jövőbe vetett hit jelentett. A mostani mikroideológiák azonban nem álmodozóak, nem is kívánnak új társadalmat alkotni. Konzervatívok, mert a jelent a múlt-hoz képest romlásnak tekintik, és ezért a még megóvható jelenért küzdenek, legyen az a nemzet kultúrája, a nemzet tisztességes részének védelme, vagy a környezet, a természet pusztulásának megakadályozása, amikor küzdelmük a nemzetárulók megbüntetéséért, vagy egy-egy duzzasztómű, nukleáris projekt ellen folyik.

Mindezt egybevetve az a kérdés immár, sikerült-e bebizonyítani, hogy a tudomány és a hit megközelítései között nem kibékíthetetlen az ellentét a nemzetről alkotott felfogással kapcsolatban. Annyi bizonyos, ész és szív sohasem keverhető össze, azaz a tudomány és a hit folyamatai és céljai is alapvetően eltérőek maradnak a nemzetről alkotott felfogásokban. De tanulság mégis levonható az eddigiekből.

Nemcsak a nemzet történetisége nyilvánvaló, hanem a nemzettel kapcsolatos tudományos megközelítéseké is. Más szóval a nemzettel összefüggésben nincsen tiszta tudomány! A tudomány fordulata, a nemzet jobb megértésének egyben záloga is az újabban, hogy a reifikáló, a nemzetet testként ábrázoló ideológiák elleni harc, az éles ideológiaellenesség kora lezárult. Aminek mellesleg az is tanulsága, hogy a nemzet és a nacionalizmus problémái ma nem értelmezhetőek tisztességesen a mikroideológiák ellen folytatott politikai harcok hídfőállításából sem.

Fentebb, Weberrel és Popperrel kapcsolatban utaltam már arra, hogy a nemzetproblematika „értéksemle-

ges”, „nominalista” megközelítésének jól kivethető kezdetei és történeti indokai vannak. Az értéksemlegesség és a nominalizmus, mint a nemzet tudományos kutatásával kapcsolatos legfontosabb paradigma abból a meggyőződésből fakad, hogy a demokrácia a mérce a társadalmi tevékenységek elemzésekor. Ebben a megvilágításban Hobsbawm hasonlata tömör, Popper okfejtése pedig a lehető legvilágosabb. Popper mondanivalójának lényege a következő:

Zárt és nyílt társadalmakat különböztet meg. A görög filozófiában Platón volt, úgymond, a zárt társadalmak filozófusa, akit az athéni demokrácia ádáz ellenfelének, egyébként a totalitarizmus és a rasszizmus megjelenítőjének tekint. Hegelt és Marxot is a zárt társadalmak ideológusai közé sorolja. A jellegzetes zárt társadalom Popper szerint élő szervezethez hasonlít, és az állam biológiai jellegének elmélete nagymértékben alkalmazható rá. Nyájra emlékeztet, amelynek összetartását a rokonság, a közös élet, az öröm és a fájdalom kötelékei biztosítják. Az állam szerves jellegének elmélete a zárt társadalom esetében könnyen megérthető, mert az egyes tagok függése a tagok összességétől olyan, mint egy élő szervezetben. A nyílt társadalomban ellenben, folytatja Popper, a társadalom tagjainak versengése olyan erős lehet, hogy az osztályharcig is vezethet. A személyes kapcsolatokat a nyílt társadalomban nem a származás véletlene alakítja, hanem az individualizmus új keretei között bontakozhatnak ki, szabadon. Ezen a ponton Poppert egyébként elragadja a lendület, és azt fejtegeti, hogy a nyílt társadalmakat szellemi kapcsolatok kötik össze elsősorban, miközben a fizikai és a biológiai kapcsolatok jelentősége csökken. Az efféle absztrakt kapcsolatok a csere és az együttműködés tulajdonságaival jellemezhetőek, amelyeket a modern gazdasági és szociológiai elméletek segítségével lehet leírni. Durkheimet is bírálja azért Popper, mert ő és néhány más szociológus azt

hiszik a társadalmat csoportok alapján lehet leírni, ami szerinte tévedés.¹⁷

A társadalomtudományoknak a nemzetfelfogásokkal, a nacionalizmusokkal összefüggő modern elemzései közös eszme, a demokrácia, a demokrácia védelme érdekében készültek. Ha úgy tetszik, a mögöttük húzódó meggyőződést a demokráciába vetett hit jelenti, az értéksemleges tudományos kutatás, a társadalmi mérnökség hitelét paradox módon a demokrácia értékeibe vetett hit biztosítja ezekben az esetekben.

Ez további közeledést sejtet szív és ész között. Az ész itt a demokrácia racionalizmusát jelentené. Ami viszont a demokráciához kapcsolódó hitet jelent. A demokrácia értelmezései, jelentésváltásai azonban legalább annyira sokrétűek, sőt ellentmondásosak, mint a nemzethez kapcsolódóak. Így a nyílt társadalom Popper-féle elképzelése is olyan demokráciát tételez fel, amely szöges ellentéte az ő életében döntő szerepet játszó fasiszta és kommunista diktatúráknak. Ma viszont, túl a nagy politikai ideológiákon, túl az individualizmus és az állam szembenállásáról folyó vitákon, a pártállam által konstruált társadalmakkal szembehelyezkedő civil társadalmak eufóriáin, más, új dilemmák kerülnek előtérbe.

Például napjainkban az Európai Unió a két világháború tanulságainak lenyomatát viselő, diktatúraellenes politikai víziót tükröz. Az uniós rend részének tekintjük a személyes szabadság és az emberi méltóság tiszteletben tartását, a ragaszkodást a közösségek szabad választásának jogához, a szolidaritást. Ma a demokrácia újfajta ésszerűség forrásának tekinthető, mert Európában a polgárok egyenlőségét, szabadságát és szolidaritását jelenti, amely az alapvető emberi és közösségi jogok biztosításán alapszik.

Végeredményben ma konszenzus van a demokrácia alapelvei körül, amely átnyúlik a nemzetállamok határain,

meghatározója az intézményeknek és jogrendnek. A politikai érvelésben a demokrácia mostani európai alapelvei a nemzeteken belül zajló viták kereteit alkotják, melyek összekapcsolják a szív és az ész dialógusait. Aminek nem mond ellent, hogy az egyes, olykor nagymértékben eltérő nemzeti öntudatok elsődlegesen a saját nemzeti közösségek körül alkotott felfogáson alapulnak. A nemzetek közötti különbségek jelenleg kulturális eltérésekként fogalmazhatóak meg a legjobban. Miközben a nemzeti történetek „tudományos” megkonstruálásának módja világszerte hasonló, maguk az egyes nemzeti történetek és a reájuk alapozott nemzettudatok önállóak, alig van közöttük átjárás.

Az eddigiekből le lehet vonni azt a következtetést, hogy a szív és az ész közötti ellentét korántsem olyan végzetes, ha a nemzetről van szó.

A nemzet közbeszédeként is jelent. Ilyen értelemben a nemzet polgára az, aki folyamatosan, cselekvően és felelősen vesz részt a közéletben, nem pedig az, aki a nemzetről, mint testről gondolkodva valamilyen vélt, vagy kényszerített nézetazonosságot hangsúlyoz. A nemzeti öntudatban erkölcsinek is tekinthető nézetazonosságok vannak jelen, amelyeknek a mai európai demokrácia elvei, az ezekre épülő racionalizmus ugyanúgy a része, mint az, hogy az öntudat szabadon választható, s hogy a nemzet polgára, ha úgy tartja helyesnek, más közösségeknek is meggyőződéses tagja lehet. Ebben az értelemben a nemzet hiten, talán ábrádon nyugvó utópia, amely nem mond ellent az ésszerű gondolkodás szabályainak.

Itt válik világossá, hogy végeredményben nem a szív és az ész, a hit és a tudomány áll egymással szemben. A szembenállás általánosabb, filozófiai. Az eddigieknek talán ez a legfőbb tanulsága.

Mindig fel lehet ugyanis vetni egy dilemmát. Meggyőződése-e a tudósnak, a politikusnak, hogy a közösségi cselekvés mögött a végső kérdés az, hiszünk-e a természete-

tes jog eszméjében, vagy sem. Elfogadjuk-e, hogy bizonyos igazságok, mint például az emberek közti egyenlőség, az élethez, a szabadsághoz való jog nyilvánvalóak, örök érvényűek és természetesek. Ha a válasz igen, az azt is jelenti, hogy létezik egy minta, egy eszményi helyzet, amelyhez viszonyítva mindig megmondható, mi az igazságos, mi az igazságtalan. Innen nézve az 1956-os forradalom olyan eszmények és erények védelmében tört ki, amelyeket már a klasszikus görög kultúra is megfogalmazott.

Ha ellenben a kérdésre adott válasz tagadó, akkor a nemzetről folyó társadalomtudományi kutatások pozitívizmusa olyan filozófiai döntés, amelynek a kényszere nem vezethető le az adott tudomány paradigmáiból. A pozitívizmus itt azt jelenti, hogy a köré épülő tudományos álláspont szerint a nemzet egyedül a saját maga történetének az eredménye, önmagából magyarázható, eszményeit más közösségeknek nem szükséges érteniük. A jog és az igazság formái eszerint helytől és időtől függően, kimeríthetetlenül változatosak. Ebben a filozófiai felfogásban a fő szabály az, hogy eszményi helyzet elvben sem lehetséges, hogy végső döntéseink igazsága, helyessége feltárhatatlan, miközben a részletek bőségesen magyarázhatóak a tudomány segítségével. A nemzetről szóló okfejtések ebben az esetben nem víziók, nem is vágyak, nem is az eszményi állapothoz kapcsolódó meggyőződések, hanem a mindezekről szóló elemzések, amelyek mindig viszonylagosak maradnak.

Látható, az érzések és az értelem útjai nem azonosak és nem feltétlenül vezetnek az ellenkező irányba. A tudós előtt is ott a lehetőség: lehet erényes, vagy hihet az egyéni szabadság korlátlanságában. Az összeütközés magyarázata tehát másutt keresendő. Eljutottunk hazai villongásaink legmakacsabb ellentétéhez.

Jegyzetek

- 1 Popper, Karl: *The Open Society and its Enemies*. 1962. 1. k. 33–34.
- 2 Brubaker, Rogers: Rethinking nationhood: nation as institutionalized form, practical category, contingent event. In: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge Univ. Press. Cambridge, 1996. 15. Magyarul ld. A nemzet, mint intézményszerű forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. *Nacionalizmuselméletek*. Szerk. Kántor Zoltán. Rejtjel K. Bp., 2004. 390.
- 3 Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat. Bp., 1974.
- 4 Szekfű Gyula: A magyar jellem történetünkben. *Hitel*. 1939. 292–316.
- 5 Wehler, Hans-Ulrich: *Historische Denken am Ende des 20. Jahrhunderts*. Essen, 2001.
- 6 A várostörténet reifikáló szemléletéről ld. Abrams, Philip: *Towns and Economic Growth: Some Theories and Problems*. *Towns in Societies*. 1978. Kiad. Ph. Abrams és E. A. Wrigley. Cambridge–London, Cambridge Univ. Press. 15–17. l.
- 7 Thompson, E. P.: *Vintage New York*, 1963. A reifikáló várostörténeti szemlélet végét, az új megközelítések egyik lehetséges módját éppen Max Weber híres műve jelenti: A nem legitim uralom (A városok tipológiája). In: *Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp.*, 1970. 218–368. l.
- 8 Bloch, Marc: *Pour une histoire comparée de la société européenne. Mélanges historiques*. 1. k. Párizs. 1963 16–40. l. (Az eredeti megjelenés éve 1928!)
- 9 Brubaker: i. m. 13–15. l.
- 10 Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* Cambridge Univ. Press. Cambridge, 1990. 238. l.
- 11 Gellner, Ernst: *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford UK – Cambridge Mass, 1983. Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York, Verso. Charles Tilly nagy összefoglalása az európai nemzetállamok kialakulásáról a nemzet problematikát annyira tisztázatlannak és zavarosnak tartja, hogy nem is tér ki rá, csupán az állam kiterjedése és mérete értelemben használja a nemzet kifejezést. (*The Formation of Nation States in Western Europe*. Princeton Univ. Press, Princeton, 1975.)
- 12 A szót először David Riesman amerikai szociológus használta, az etnicitással kapcsolatos elmélet egyik első és legismertebb alakja Nathan Glazer (Glazer, N. –Moyrihan, P.: *Ethnicity: Theory and Experience*. Univ. Press. Harvard, Harvard. 1975.)
- 13 Brubakar, i. m. (390.), Smith, A. D.: *The Origins of Nations*. *Ethnic and Racial Studies*. 1989. 12. k. 3. p. 340–367. (206.) Hermet, Guy: *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*. Paris, 1996. Seuil., Levi, Giovanni. *The Origins of the Modern State and the Microhistorical Perspective*.

- Mikrogeschichte Makrogeschichte komplementaer oder inkommensurabel?*
Wallstein Verl. Göttingen, 1998. 53–83., d'Iribarne, Philippe: *Trois figures de la liberté*. 2003. *Annales HSS*. 5. szeptember-október. 953–79.
- 14 Habermas, Jürgen: *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Frankfurt-am-Main, Suhrkamp, Frankfurt-am-Main, 1998. 13. l.
- 15 A foglalkoztatás magyarországi problémáiról ld. http://europe.eu.int/employment_social/employment_strategy/task_en.htm
- 16 *The European Challenges Post-1992. Shaping Factors, Shaping Actors*. Kiad. Alexis Jacquemin és David Wright. E. Elgar, Cambridge, 1993. 109.
- 17 Popper. i. m. 143. l.

3 Tanulmány

K: Erdődy Győző

K: Farszky Géza

Cs

A MAGYARORSZÁGI KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA GYÖKEREI ÉS ALTERNATÍVÁI¹

M

A 19. századi előzmények

3

A kezdetek európai háttere

Napjaink egyik legfontosabb demokratikus európai politikai irányzata, azaz a kereszténydemokrácia gyökerei a francia, illetve az ipari forradalomig nyúlnak vissza. Az első keresztény pártok a 19. században jelentek meg, majd modern formájukban a második világháború időszakában jöttek létre annak érdekében, hogy a kialakult morális politikai vákuumot a demokratikus és keresztény-morális értékek bázisán kitöltsék, és napjainkig a demokratikus társadalmi-politikai stabilitás nélkülözhetetlen elemét képezik. A „keresztény demokrácia” kifejezést először Lyon püspöke, Lamourette használta 1791. november 21-én. Tudatos politikai tartalmat a szó azonban csak az 1830–1848 közötti időszakban kapott, amikor is Lamennais felismerte, és felismerését koncepciója középpontjába állította, miszerint a katolikus egyház megújulása csakis a polgári reformok bázisán valósítható meg.

A kereszténydemokrácia közvetlen előtörténetét jelentő liberális katolicizmus első programját a belga A. Potter alkotta meg a húszas évek második felében, a belga katolikusok és liberálisok politikai szövetségének (unionizmus) jegyében. Az 1831-ben megszületett belga alkotmányban pedig létrejött a keresztény és a liberális alapértékek első szintézise, amely a belga katolikus egyház szabadságát im-

már az átfogó liberális szabadságtörekvések szerves elemeként deklarálta. A liberális katolicizmus formálódásának folyamatában meghatározó szerepet játszott Mechelen (Malines) érseke, Engelbert Streckx, aki felismerte, hogy társadalmi befolyása növekedésének reális esélyét a katolikus egyház liberális eszközök integrálásával teremtheti meg.

A Vormärz modern liberális katolicizmusa – mint a regionálisan árnyalt nyugati kezdeményezések közös eredménye – rugalmasan és eredményesen reagált a kor kihívásainak alaptendenciáira. Pozitív politikai választ adott az amerikai és a francia forradalom demokratikus törekvéseire, konstruktív szociális, illetve gazdasági alternatívát kínált a szekularizáció, illetve az ipari forradalom kibontakozása során keletkezett új típusú és mélyülő ellentmondásokra. Határozottan szembefordult azzal a francia forradalom nyomán (a reformációtól kiinduló, s az angol egyház elszakadásán, a gallikanizmuson, a jozefinizmuson, majd az Amerikai Egyesült Államok radikális gyakorlatán átívelve) kiteljesedő, az állam és egyház hermetikus szétválasztására, illetve az állami hatalom totális szekularizációjára irányuló tendenciával, amely az állami „nemzeti egyházak” létrehozására törekedve megkérdőjelezte az egyetemes érvényű egyházi tradíció létezését, valamint a független katolikus egyház létjogosultságát. Hangsúlyozta ugyanakkor azt is, hogy a liberalizmus semmiképpen nem azonosítható és nem téveszthető össze az antiklerikalizmussal, hogy a liberális alapértékek egyáltalán nem állnak ellentétben a katolicizmussal, miközben különös szociális érzékenységet kinyilvánítva tagadta a Manchester-liberalizmus érvényességét. A jelenkori kereszténydemokrácia közvetlen előfutáiraiként működő liberális katolikusok viszonyulását az említett alaplilemmához plasztikusan ábrázolta Théophil Foisset. Elemző visszaemlékezése szerint „mindenekelőtt katolikus voltam és az is marad-

tam mindig a fogalom teljes értelmében. Mivel azonban liberális is voltam, úgy véltem, eredményesebben szolgálhatom egyházamat, ha hű maradok szabadságeszményemhez.”²

A magyar reformkor

1848 előtt, amikor a nyugat-európai politikai katolicizmus liberális irányzata a polgári átalakulás egyik lehetséges, bár igen kritikus alternatívájaként határozta meg önmagát, a katolikus egyház Közép-Európában és Magyarországon is meghatározó politikai szerepet játszott a feudalizmus szolgálatában. A keresztény megújulás kezdeményezése így elsősorban a világiakra hárult.

Az 1830-ban induló magyar reformkor liberális közvéleménye a nyugati (mindenekelőtt francia³ és belga) példák mellett Vincenzo Gioberti és Cesare Balbo műveit is ismerte, miközben 1846-ban nagy lelkesedéssel és vára-kozással üdvözölte IX. Pius megválasztását. Követjelentési beszédében Szemere Bertalan például egyenesen az új pápa erényeire hivatkozva kéri számon a magyarországi katolikus egyház vezetőitől a reformkori haladó magyar nemzeti törekvések támogatásának elmaradását.⁴ Minden okunk megvan annak feltételezésére is, miszerint a kortársak álláspontját és ismereteit direkt és indirekt módon sokban befolyásolták, illetve alakították Klemens Maria Hofbauer reformtörekvései, amelyek a katolikus megújulás ügyét a katolikus romantikával kapcsolták össze. Továbbá említenünk kell Bernhard Bolzano iskoláját, mely a vallási toleranciát az egyenlőség és a szabadság követelményével egyeztette, valamint a Leitmeritz püspöksége körül összpontosuló cseh reformkatolikus mozgalmat, amely a vallási dogmák bázisának következetes megőrzése mellett törekedett a felvilágosodás alapértékeinek integrálására.

A magyarországi reformkori liberális offenzíva keresztény alternatíváját – amely a rendi országgyűlések egyházpolitikai vitái keretében fejlődött ki, és amelynek tematikáját mindenekelőtt az úgynevezett vegyes házasságkötés problémája, valamint az egyházi vagyon szekularizációjának kérdése határozta meg – elsősorban báró Eötvös József testesítette meg egyetemes érvényességgel. A rendkívüli elméleti felkészültséggel rendelkező politikus franciaországi utazása során alaposan megismerhette Lamennais és követői nézeteit. Válaszként a liberális offenzívára (amolyan önvédelmi reflexként) 1844-ben jelentkezett a magyar politikai katolicizmus előfutárainak mozgalma, melynek képviselői szakítottak a korábbi passzív magatartással, és az újkonzervatív (fontolva haladó) világiakkal együttműködve tudatosan felvállalták a közvélemény előtti aktív szereplést. A „kereszténység megóvása” nevében ideológiai elvek mentén szerveződtek, és megfogalmazták egy új típusú katolikus program alapjait.

A polgári átalakulást igenlő, és e folyamatban az egyházi megújulás kedvező előfeltételeit felismerő liberális katolicizmus a reformkorban azonban még alig érzékelhető. Ismereteink szerint Wurda Károly győri kanonok, aki – a majd csak 1848-ban artikulálódó alsó klérus nevében – 1843-ban a rendi országgyűlésen elmondott beszédében megfogalmazta a „szabad egyház a szabad államban” követelését, törekvéseivel még meglehetősen magányosan érezhette magát.

A polgári átalakulás forradalmi időszaka (1848–1849)

1848 a liberális katolicizmus történetében is mérföldkövet jelentett. Lamennais, Boucher és Lacordaire fáradozásai eredményeként színpadra lépett a demokratikus-szociális katolicizmus, és felgyorsultak a keresztény és a szociális demokrácia szintézisének megalkotására, azaz a keresztény-

ség alapjaira fektetett demokratikus társadalom felépítésére irányuló törekvések. Közép-Európában is felerősödött annak reménye, hogy a térségben elsősorban Eötvös és Gioberti által képviselt értékrend hamarosan megvalósulhat.

Ebben a szellemben Magyarországon is fontos törvények (az állam és az egyház szétválasztása, a vallásfelekezetek egyenjogúsága) születtek, melyek nyomán a katolikus egyház mint államvallás elveszítette feudális privilégiumait. Március 18-án a káptalanok éppúgy, mint a püspökök, hazafias áldozatvállalásuk hangoztatásaként lemondtak a tizedről. A gesztust a liberális kormány viszonzta, amikor Kossuth javaslatára bizonyos közérdekű egyházi tevékenységek állami támogatását törvényben garantálta.

A zömében konzervatív meggyőződésű magyar püspöki kar tudomásul vette a történelmi fordulat tényét, és kereste az alkalmazkodás lehetőségeit az új viszonyokhoz. A vezető egyházi személyiségek felhagytak nyílt liberalizmusbírálatukkal, és üdvözölték az uralkodójuk által szentesített változásokat. A katolikusok nemzeti elkötelezettségét és kötelességeit hangsúlyozta például Scitovszky János pécsi és Lonovics József csanádi püspök is, amikor félreértetlenül deklarálta, hogy a klérus kész az együttműködésre az állami konszolidáció és a békés kibontakozás szolgálatában. Egy liberális minimum elfogadása a polgári átalakulás folyamatában távolról sem jelentette azonban a Batthyány-kormánnyal szembeni esetleges konfrontáció mindenáron történő elkerülésének szándékát. Az április 6-án Pozsonyban tartott katolikus konferencia egyértelműen leszögezte: az egyház minden állami beavatkozástól függetlenül kíván feladatainak eleget tenni, és ragaszkodik iskolaalapítási jogának megtartásához, alapítványai és vagyona autonóm kezeléséhez, továbbá nemzeti zsinat megtartásához.

A magyarországi felekezetek liberális beállítottságú lelkeszei rendkívül fontos szerepet vállaltak magukra a polgá-

ri átalakulás széles tömegek számára történő megismertetésében és az új kormányzat elfogadtatásában. Fellépéseik a közrend megszilárdítását szolgálták, és sokban hozzájárultak az 1848 tavaszán jelentkező parasztmozgalmak lecsendesítéséhez. Az európai forradalmakat – IX. Pius pápa egykorú álláspontjával összhangban – a keresztény testvériség leghatékonyabb terjesztőiként üdvözölték, a szabadságot az emberi és a politikai szabadságjogok összességében határozták meg, s azok forrását a keresztény tradíciókban jelölték meg. Céljaik között szerepelt a hit és az értelem között olykor jelentkező ellentétek feloldása, valamint közösségeik belső működésének demokratizálása.⁵

A szekularizációval és a liberális állami ellenőrzéssel szembeni félelemtől is motiváltan, továbbá a világiak bevonásával megindult az autonómiamozgalom, amely azonban nem tartalmazta a hierarchia belső demokratizálásának igényét. A veszteségek minimalizálásának érdekét szem előtt tartva határozottan törekedtek ugyanakkor a kormány valamennyi további liberalizálási kísérletének megakadályozására, mint ahogy az például Eötvös József oktatási törvénye kapcsán történt. A magas klérus kezdeményezéseivel párhuzamosan 1848 tavaszán és nyarán kibontakoztak az alsó papság önálló törekvései is. Sajtócikkekben, röpiratokban összefoglalt javaslataikból a katolikus autonómiamozgalomnak az a demokratikus alternatívája rajzolódott ki, amely az egyház újjászervezését a közösségek bázisán, átfogó reformját a keresztény szeretet szellemében és a teljes belső egyenlőség alapján szorgalmazta, és többek között az anyanyelvű pasztoráció bevezetését is ajánlotta. A radikális alsó papság programja nemcsak a főpapság pozícióit utasította el, hanem a kormány kompromisszumok kimunkálására irányuló törekvéseit is, amikor például képviselői Eötvös József oktatási törvénytervezetének parlamenti vitája során az egyház monopóliumainak teljes eltörlését kezdeményezték a fenntartás és a működte-

tés területén, és követelték az állam és az egyház totális elválasztását, illetve államilag finanszírozott és ellenőrzött „közös iskolák” alapítását a különböző vallásfelekezetek részvételével.

1849 tavaszán és nyarán bontakozott ki a liberális katolicizmus egyik legjelentősebb magyarországi képviselője, Horváth Mihály tevékenysége. A Szemere-kormány püspök-minisztere 1849. június 15-én hirdette meg programját az egyház általános megújulásáról és újjászületéséről. Határozottan bírálta a Habsburg-párti püspökök politikai magatartását, szorgalmazta a papság állami támogatási rendszerének kiépítését, felvetette a cölibátus eltörlésének gondolatát, és augusztus 20-ára összehívta a magyarországi katolikus egyház kongresszusát. A magyar nemzet és egyház nagy tragédiáját jelentette, hogy a rendezvényt – a körülmények ismert alakulása következtében – végül nem tudta megvalósítani.

A neoabszolutizmus időszaka

Az ellenforradalmi erők felülkerekedése Európa-szerte megnyitotta az utat a trón és az oltár szövetsége jegyében, a militáns-defenzív antiliberalizmus szellemében kiteljesedő konzervatív-ultramontán ellenoffenzíva számára. Magyarország – akárcsak a Habsburg-monarchia különböző népei – mozgásterét messzemenően meghatározta az 1855-ben elfogadott konkordátum, mellyel szemben a liberális katolicizmus hagyományának néhány elszánt folytatója a legkedvezőtlenebb körülmények ellenére is megpróbált fellépni. (A rendelkezés páriját alkotta az a spanyol állam és a katolikus egyház kapcsolatát 1851-ben szabályozó konkordátum, amely egyedül a katolikus vallás működését ismerte el a királyság területén, és valamennyi oktatási intézményben kötelezően előírta a katolikus elveknek megfelelő tanítást.) Az emigrációba menekülő magyar li-

KERT...
kiállítás, 2001
Bráda Tibor festménye és Smetana Ágnes üvegei
(fotó Ruska Judit)

berális katolikusok potenciális szövetségeseikként tekintettek Johann Emmanuel Veith bécsi egyházi szónokra, Anton Günther filozófusra, továbbá a cseh demokratikus reformkatolicizmus olyan képviselőire, mint Náhlovsky és Havlicek.

A neoabszolutizmus éveiben mélyült el Eötvös Montalembert-hez fűződő kapcsolata és teljesedett ki keresztény-liberális filozófiája. Valláselméleti és egyházpolitikai gondolatait koncepciója morálfilozófiai és államelméleti téziseinek bázisán integrálta, s egyben megfelelt az evangélium morális elvárásainak, illetve történelmi civilizatórikus üzenetének, miközben a keresztény és a liberális értékek szintézisét alkotta meg korának legmagasabb egyetemes színvonalán. Tudományos tevékenységének nemzetközi kisugárzása igen jelentősnek mondható: történelmi érvényességű munkáit francia és német kortársai rendkívül nagyra értékelték.

A magyar közvélemény a nyugat-európai politikai és szellemi folyamatokat fokozott figyelemmel kísérte. Rendkívüli jelentőségű tanulságokat közvetítettek számára az 1863-ben Mechelenben (Malines) megrendezett nemzetközi katolikus kongresszusról beérkező hírek, információk. A Streckx bíboros által szervezett rendezvény előadásai és vitái kifejezésre juttatták, hogy a modern katolicizmust a szabadság, a haladás, a demokrácia és a liberalizmus alapelveivel összhangba lehet és kell hozni, s ahhoz a következtetéshez vezettek, miszerint a polgári szabadság megrövidítésének és elnyomásának valamennyi formája végül magát az egyházat is komolyan fenyegeti. A Montalembert beszédeit – *Szabad egyház szabad államban* címmel – közreadó kötetet Eötvös már 1864-ben megjelentette magyar nyelven. Azon meggyőződésétől és reményétől vezéreltetve, hogy a liberális katolicizmus eszméiben egykoron valamennyi katolikus hittársa osztozni fog, francia partneréhez írott levelében kifejtette: „Végre meg kell találni azt

a formát, amely egyszer már véget vet annak az áldatlan harcnak, amely a kereszténységet és a szabadságot most szembeállítja.”⁶

Ugyancsak nagy hatást gyakorolt a magyarországi vélemények alakulására Mainz püspöke, Wilhelm von Ketteler szintén 1864-ben megjelent *A munkáskérdés és a kereszténység* című írása. Kevesen jutottak el azonban ahhoz a következtetéshez, miszerint a marxizmus visszaszorítása érdekében új típusú szociális kezdeményezések meghirdetésére és megvalósítására van szükség, s hogy a szocialista munkásmozgalommal szemben a polgári állam és a katolikus egyház „szövetséges” egymásrautaltságának elvét meghirdessék.

A dualizmus kora 1895-ig

A politikai katolicizmus Magyarországon sem 1849 után, sem pedig 1867-et követően nem a polgári átalakulás pozitív alternatívájaként határozta meg önmagát. Bár az osztrák–magyar kiegyezés egyidejűleg modern polgári törvények sorát vezette be, az intranszigens katolikus egyház privilegizált pozíciója érintetlen maradt. Az autonómiatörekvések megújításának kísérlete Simor János prímás támogatása ellenére megbukott a Vatikán ellenállásán. A dualista politika fokozatosan elfordult a kortárs nyugat-európai liberális katolikus ideológiától s az Eötvös által megalkotott tradíciótól egyaránt. Programját a kompromisszumok oltárán feláldozták, és csak nagyon kevesen – Irányi Dániel vezetésével – próbálkoztak eredeti elképzeléseikhez ragaszkodni.

Az 1894–1895-ben bevezetett liberális egyházpolitikai reformok (a kötelező polgári házasságkötés, az izraelita vallás recepciója stb.) a klasszikus eötvösi értékrend utolsó nagy sikereit jelentették. A magyarországi törvényhozás említett lépéseivel szervesen kapcsolódott ahhoz a korabe-

li nyugat-európai tendenciához, melynek eredményeként az egyházi intézményrendszer kiszorult számos korábban illetékességébe tartozó, meghatározó jelentőségű központi állami feladat ellátásából (házasságkötés, anyakönyvvezetés, hagyatéki ügyek), miközben mindenekelőtt az oktatási és a szociális szférában, valamint a pasztorális területeken folytatta közérdekű aktivitását. A komoly előrelépéssel párhuzamosan azonban erős ellenoffenzíva bontakozott ki.

A 19. század utolsó harmadát Közép-Európában dinamikus társadalmi átalakulás és az ipari forradalom kiéleződő ellentmondásai jellemezték. A klasszikus liberalizmus nem volt képes az új kihívásokra kompetens választ adni. A politikai differenciálódás jeleként a csalódottak mobilizálásával radikális, antiliberális és szocialisztikus mozgalmak jelentek meg. Miközben nyugaton Lamennais demokratikus keresztény-szocialista elképzelései terjedtek, és Victor Emmanuel Ketteler meghirdette keresztény-szociális elveit, a politikai katolicizmus a régióban ősrégi tartalommal rendezte sorait. Ez az állapot határozta meg messzemenően a magyar politikai közvélemény reagálását XIII. Leo Rerum Novarum (1891) című enciklikájára, „Raillement”-tet meghirdető politikájára, valamint viszonyulását a tartalmilag-regionálisan ugyancsak különböző keresztény-szocialista mozgalmakhoz és ideológiákhoz.

A kereszténydemokrácia a 20. századi Magyarországon

Magyarországon a kereszténydemokrácia 20. századi történetét 1895-től, a politikai katolicizmus első önálló politikai szervezete, a Zichy Nándor nevéhez fűződő Néppárt létrejöttétől számítjuk. Ettől kezdve a napjainkig terjedő időszakot – annak megfelelően, hogy milyen történelmi-politikai körülmények határozták meg a kereszténydemokrácia mozgásterét – öt nagyobb periódusra bonthatjuk.

1895–1920

A Néppárt megalakítását a liberális szemléletű, úgynevezett egyházpolitikai törvények (különösen a kötelező polgári házasság) elfogadása indokolta 1894–95 folyamán, melyek teljesen új alapokra helyezték egyház és állam viszonyát Magyarországon. Ahogy a 19. század folyamán korábban is, a keresztény politizálás a párttá alakuláskor is programját elsősorban a liberalizmus ellensúlyozásában, az egyház politikai-társadalmi szerepvállalásának fenntartásában jelölte meg.

A Néppárt 1906–1910 között rövid időre a kormánykoalíció tagja lett, s ezzel egy időben lényegében el is vesztette kapcsolatát a századforduló – *Rerum Novarum* enciklika nyomán – megújuló katolikus áramlataival. Magyarországon az egyház érdekeit demokratikus, illetve szociális tanításokkal ötvöző egyháziak száma alacsony, s hatásuk csak jóval később bontakozott ki. Egyikük, Giesswein Sándor 1899-ben részt vett a bécsi keresztényszociális kurzuson, majd 1903-ban Magyarországon is megalakult az első ilyen jellegű szervezet. Jellemző, hogy a zömmel birtokos nemesi (főnemesi) származású magyar főpapság ugyanilyen bizalmatlansággal fogadta Prohászka Ottokár püspök szociális, illetve reformkatolicizmusát. Giesswein úgy vélte, hogy a Néppárt előbb-utóbb elveszíti „harcos katolicizmus”-át, és át fogja hatni a demokratikus reformokat (elsősorban választójogot) is követelő szociális katolicizmus. Ezért eleinte ellenezte az 1907-ben éppen híveiből megalakult keresztényszociális párt létrehozását, 1910-ben azonban csalódottan kilépett a Néppártból, és maga lett az Országos Keresztényszocialista Párt meghatározó személyisége.

Giesswein 1910-es programbeszéde azért is érdekes, mert az egyben a modern kereszténydemokrácia első jelentős interpretációja is. Giesswein a kereszténydemokrá-

ciát a polgárosodást kívánó szociális politika szellemében, s nem a konzervativizmussal összefüggésben értelmezte. Demokratikus meggyőződéséből és mély vallásosságából egyaránt következett az első világháború éveiben Magyarországon ritkaságnak számító toleráns nemzetiségi felfogása és pacifizmusa. Mindez megütközést váltott ki a politikai katolicizmus „harcos” képviselőiből és a főpapság jelentős részéből. 1918-ig a keresztényszocialisták inkább társadalmi egyesületekben fejtették ki aktivitásukat, és nem a pártpolitikában.

1918 októberében került sor a polgári demokratikus forradalomra Magyarországon. Giesswein, Prohászka és a keresztényszocialisták nem véletlenül üdvözölték a „régí rend” megszűnését hozó fordulatot. A magyar történelemben először adódott lehetőség arra, hogy a keresztény politizálást az ultramontán színezetű konzervativizmus helyett a modern kereszténydemokrácia határozza meg, s jelentős, önálló politikai erővé váljon. Minderre azonban nem maradt idő. 1919 márciusában ugyanis kommunista államcsínyre került sor, mely a vallásosság minden megnyilvánulását üldözte. Augusztusban a kommunista diktatúra a belső ellenállás és a környező országok katonai támadása következtében összeomlott.

1920–1944

A két világháború közötti Magyarország berendezkedése szorosan összefüggött a kormányzó, Horthy Miklós nevével. Rendszere nemcsak az 1919-es kommunista fordulatot ítélte el, hanem az 1918. októberi forradalmat, valamint az azt megelőző liberális időszakot is. A korszakot átható eszmerendszert „keresztény-nemzeti” ideológiának nevezzük, mely az állam és az egyház viszonya, továbbá a politikai intézményrendszer egésze szempontjából meghatározónak bizonyult.

A „keresztény-nemzeti” ideológia tulajdonképpen nem más volt, mint teljes érzékenységgel feltételezése a történelmi keresztény egyházak és a magyar állam (illetve annak vezető szervei, intézményei) között. Az elveszített I. világháború, valamint az ország területének kétharmad részét a szomszédoknak juttató trianoni békeszerződés alapvetően formálta át a magyar politikai elit gondolkozását, és sokan úgy vélekedtek, hogy a magyar nép lelkét megzavaró nyugati, „idegen eszmék” közvetlenül tehető felelőssé a bekövetkezett tragédiáért, ezért a tradicionális vallásosságot és intézményeit kell támogatni a közélet valamennyi területén. A Horthy-rendszer kezdettől fogva arra törekedett, hogy szoros kapcsolatokat építsen ki a történelmi keresztény egyházakkal, főleg a római katolikussal. A közeledést kölcsönös érdekek motiválták: az egyház tekintélye helyreállítását remélte, Horthynak és körének pedig szüksége volt az egyházak erkölcsi tekintélyére, társadalomszervező tevékenységére. Csernoch János esztergomi érsek fogalmazta meg azt a tételt, hogy a megújuló Magyarországon az állam–egyház viszony a „test és lélek” kapcsolatához hasonló. Az állam számos politikai feladatot közvetlenül ruházott a katolikus egyházra, amely megtartotta óriási nagybirtokait, és szinte egyeduralmat élvezett az iskolarendszerben. A „keresztény-nemzeti” ideológiát, és abban a katolikus egyház dominanciáját a protestáns egyházak is elfogadták. Az eszmerendszer egyébként nemcsak integrálta a keresztény politizálást, hanem annak erőteljesen konzervatív, kirekesztő jelleget is adott: a baloldali, szociális mozgalmak elutasítása mellett doktriner Nyugat-ellenesség, agrárius jelleg és mérsékelt (valláserkölcsi indíttatású) antiszemitizmus jellemezte. A kereszténység kapcsán is annak nem egyetemességét, hanem a magyar katolicizmus sajátosságait állították középpontba.

A Horthy-korszakot általában az jellemezte, hogy a politikai életben a keresztény, illetve egyházi értékek

megjelenítését nem kereszténydemokrata politikai csoportosulások, hanem maga az egyházi felső vezetés tekintette közvetlen feladatának. Másrészt az erős, központosított államhatalom is a klérust tekintette a kormánypolitika keresztény partnerének, és nem egy ilyen irányzatú társadalmi vagy politikai erőt. 1920 után különböző politikai - alternatívák kizárólag a keresztény-nemzeti ideológiát elfogadó táboron belül rajzolódhattak ki. Ebből pedig következett az, hogy rendkívül beszűkült a keresztény politizálás mozgásteré. Nem meglepő, hogy „keresztény-nemzeti” Magyarországon a politikai katolicizmus nem lett a rendszer stabilizáló tényezője. (Ellentétben például a szomszédos, sokban hasonló belpolitikai folyamatokat mutató Ausztriával.)

Míg 1918 előtt a politikai katolicizmus egy polgári állam ellenzéki (konzervatív) alternatíváját jelentette, a Horthy-rendszerben egy magát amúgy is kereszténynek valló kurzus részese lett, így egyszerűen nem találta a helyét. Horthy egyértelművé tette, hogy a kereteket az állam és a vele összefonódó egyházi vezetés szabja meg, a keresztény politikai mozgalmak számára így csak a – nehezen értelmezhető – ellenzékiesség, vagy a mindenkori kormányzó pártban való feloldódás alternatívája marad. Horthyék már 1919 végén kinyilvánították: „ezeréves hazánkat csak úgy tudjuk megmenteni a végromlástól, ha minden keresztény magyar ember egy pártban tömörül”. Ezzel szemben Giesswein Sándor és köre a Keresztényszocialista Párt újjászervezésével próbálkozott. Mégis hamarosan beleolvadtak az egységes keresztény pártba, és önálló arculatuk (Giesswein törekvései ellenére) lényegében megszűnt. Megjegyezzük, hogy Magyarországon a „keresztényszocialista” jelző nem a szocializmus keresztény változataként, hanem a kereszténység szociális áramlataként határozta meg önmagát, hasonlóan a német nyelvterületen christlich-soziale-nak nevezett mozgalmakhoz. 1921-ben

lett miniszterelnök Bethlen István, akinek szintén nem volt ínyére az önálló keresztény politizálás, és úgy döntött, hogy a „keresztény-nemzeti” kormány politikáját nem egy önálló keresztény pártra, hanem az államhatalomnak szorosán alárendelt kormánypártra, illetve a felső klérus közvetlen politikai szerepvállalására építi.

1922-ben az egységes, Bethlen-féle kormánypárt a parlamenti mandátumok 90%-át megszerezte. Az attól függetlenül próbálkozó keresztény politizálás mozgásterét tovább szűkítette, hogy a konszolidáció a társadalmi stabilitást és a szociális feszültség enyhülését hozta. 1923-ban tűnt fel a politikai élet középpontjában gróf Zichy János, aki Bethlen politikai programját a politikai katolicizmus köntösében képviselte, pártja egészen 1937-ig a keresztény pártpolitika tengelyének számított. Az önálló keresztény pártnak Horthy és Bethlen kimondatlanul a „tartalék” szerepét szánta, arra az esetre, ha a kormány parlamenti támogatása megrendülne, Zichyék pedig elfogadták ezt a felkínált szerepet. A felemás kormánypárti szerepléssel erkölcsi hitelét a párt a harmincas évekre szinteljesen elveszítette.

Az egységes keresztény pártban eltűnt a keresztényszocialisták társadalmi érzékenysége és demokratikus programja, felerősödött viszont a konzervatív kapitalizmus- és liberalizmusellenesség valamint az antiszemitizmus. A mozgalmi jellegű keresztényszocializmus szórványos sikereit – elsősorban a munkáskérdés iránt való nyitottságával – a szakszervezeti szervezkedésben érhetette el. A politikai katolicizmus másik nagy irányzata támogatta rendszert, és önmagát „kereszténydemokratának” nevezte. Nagyon fontos azonban, hogy ez nem a modern értelemben vett kereszténydemokrata irányzat, hanem csupán a Bethlent „kívülről” támogató konzervatív-klerikális politizálás jelzője volt, semmilyen értelemben nem hasonlítható a német Zentrum Partei-

hez, vagy az olasz Partito Popolare Italiano ideológiai felfogásához. Az ekkori magyar „kereszténydemokraták” mereven elzárkóztak a liberális katolicizmustól és a demokráciától, a konzervatív arisztokráciára építettek. Jellemző példaként idézhetjük Láng János parlamenti képviselőt, aki 1924-ben a kereszténydemokrácia fogalmának tisztázására vállalkozott. Elutasította a polgári társadalom és a 19. századi liberális állam valamennyi értékét, majd így folytatta: „Követelem a demokratikus választójogot, de csak az arra érett és azzal bánni tudó nép részére, a szabadságjogokat, de csak azok részére, akiknek a jog, törvény és igazság szerint arra igényük lehet.”

Az 1931. évi parlamenti választás alkalmával a keresztény párt még látszólag jól szerepelt, a gazdasági válság kibontakozása után azonban a korábban lefojtott feszültségek a felszínre törtek, egyre nehezebben tudták a párt egységének látszatát megőrizni, és tehetetlennek bizonyultak a fasizmus kihívásának megválaszolásában is. Kétféle kiút kínálkozott: Mindszenty (Pehm) József vezetésével egy konzervatív-legitimista katolikus mozgalom kibontakozása, illetve – a Horthy-rendszerben először – a modern kereszténydemokrácia alternatívájának kirajzolódása. Az 1930-as években katolikus értelmiségiek egy csoportja is felismerte a fasizmus veszélyét, a Horthy-rendszer jobbrafordulását, majd elutasította a második világháborúban való magyar szerepvállalást. Az 1943-ban Győrött rendezett tanácskozáson tűnt fel Pálffy József és különösen Barankovics István, akik a keresztény politikának nem a szociális, hanem inkább demokratikus és neoliberais jellegét hangsúlyozták. 1944 őszén megalapították a Keresztény Demokrata Néppártot, mely nemcsak a nácikkal fordult szembe, hanem elutasította a Horthy-rendszert is. A párt a háború végén egyre népszerűbb lett, és köre tömörültek az antifasiszta értelmiségiek, például Szekefű Gyula is, akiknek példaképe a francia neokatolicizmus volt.

1944–1949

1944-ben lépett színre a magyar kereszténydemokrácia történetének talán leginkább meghatározó politikai személyisége, Barankovics István, aki önálló arculatot és programot adott a kereszténydemokratáknak. A meghatározó jelentőségű politikus és pártja, a Demokrata (illetve: Kereszténydemokrata) Néppárt (DNP) a Horthy-rendszer tekintélyuralmi jellege helyett demokratikus, polgári Magyarországot akart, és már a háború alatt belépett az antisziszta Magyar Frontba. Barankovics volt talán az egyetlen olyan keresztény politikus, aki nem a katolikus egyházi vezetés aktív szerepvállalását vagy közreműködését tartotta fontosnak, hanem a hívő tömegekre épített, a kereszténység szociális tanításait középpontba állító programot hirdetett. Más kérdés, hogy az 1945-ben szovjet érdekszférába kerülő országban a kereszténydemokrácia csak epizód szerepet játszhatott a politikai életben, abban a néhány esztendőben, amely a háború és a totális kommunista diktatúra kiépítése között eltel.

Nem véletlen, hogy a vezető kereszténydemokrata politikus és az újonnan kinevezett esztergomi prímás-érsek, Mindszenty József között már kezdetben nézeteltérések jelentkeztek. 1945-ben általános földreformra került sor, majd később az ipari nagyüzemeket államosították, aláírták a békeszerződést és kikiáltották a köztársaságot. A bíboros mindezeket az intézkedéseket ellenezte, Barankovics ugyanakkor többnyire a demokratikus kibontakozás biztosítékait látta azokban. Talán az egyetlen olyan polgári demokrata politikus volt, aki nem idegenkedett a kommunista párttal való együttműködéstől sem, konkrét, stratégiai kérdésekben. Hitt abban, hogy a demokrácia erejével a kommunisták befolyása is visszaszorítható. Ennek ellenére pártja nem indulhatott az 1945 őszi választásokon, amely nem hozta meg a kommunisták várt előre-

törését. Az abszolút többséget a kisgazdapárt szerezte meg (nem kis részben azért, mert egyedül vállalhatta a hívők szavazatait), mégis koalícióra kényszerült a kommunistákkal.

A magyar demokrácia igazi erőpróbája az 1947. augusztus 31-re kiírt parlamenti választás volt, amelyen a megalakult pártok, így a DNP is indulhatott. A Barankovics által írt program és korábbi kétéves közéleti tevékenysége egyértelmű kiállítás volt a totális állami berendezkedéssel szemben és a kereszténység szociális tanítása mellett. Célja a keresztény állameszmének a modernizáció követelményeivel való, haladó ötvözése volt, hitet tett az emberi szabadságjogok (például a vallásszabadság) mellett. A társadalmi együttélés alapjait képező szabályokat nem az egyén állampolgári, hanem emberi mivoltából vezette le („minden természetjogot az ember nem az államtól, hanem a Teremtőtől kapott, e jogokat tehát az állam tisztelni és biztosítani tartozik”), és politikai eszményképüknek „a szabadság és egyenlőség elvű demokráciát” nevezte, amely népi önkormányzatokban valósul meg, s a parlamentáris államformában csúcsosodik ki. A DNP az akkori rendszerben ellenzéki, valamint keresztény világnézeti pártként határozta meg önmagát. Fő ellenfelének így a marxizmust jelölte meg, melyet nemcsak elvi alapon utasított el, hanem úgy is, mint politikai mozgalom szervezésére használt ideológiát, egyik jellemző jelszava szerint az „evangélium szellemében tökéletesített szocializmust” akart. Jellemző volt még a korábbi keresztény politizálástól eltérő módon szociális érzékenysége, a kisemberek, munkások felkarolása a nagybirtokkal és a nagytőkével szemben, a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos tolerancia, valamint a szabad nyelvhasználathoz, kultúraterjesztéshez fűződő jogok követelése és az önkormányzatok rendszerének kiépítésére irányuló törekvés. Barankovics réálisan ismerte fel Magyarország külpolitikai helyzetét és

kilátásait, ezért eleve úgy gondolkozott, hogy a jaltai világszövetségi nyilatkozatot tudomásul kell venni, és tudomásul kell venni a Szovjetunió mint nagyhatalom szomszédságát. Politikai nagysága nemcsak az energikus pártszervezésben, a kereszténydemokrata program sikeres elterjesztésében mutatkozott meg, hanem abban is, hogy eszméit nem rövid távú választási céloknak rendelte alá. (Ezért bírálta a kommunisták által már alaposan szétzilált kisgazdapártot is.) Szemei előtt egy modern kereszténydemokrata néppárt, mint a társadalom többségének érdekeit szolgáló politikai erő képe lebegett. Mellette a DNP meghatározó politikusai Eckhardt Sándor, Mihelics Vid és Varga László voltak.

Az 1947-es választás a kommunista párt állami eszközökkel irányított választási csalása révén vonult be a történelembe. Ennek ellenére a DNP a szavazatok 16%-ával az egyik legerősebb ellenzéki párttá vált. Programjának kivitelezésére azonban már nem maradt ideje. A kommunisták felgyorsították a totális diktatúra kiépítését, megkezdték politikai ellenfeleik üldözését, sokakat bebörtönöztek, emigrációba kényszerítettek. Barankovics 1949 elején még nagy parlamenti beszédekben vívta a demokrácia utóvédharcait, ám amikor februárban Mindszenty érseket koholt vádakkal életfogytiglani börtönre ítélték, ő is külföldre távozott.

1949–1989

Barankovics és több meghatározó kereszténydemokrata politikus távozása után a DNP feloszlott, számos vezetőjével együtt emigrált hivatalos lapja, a Hazánk is. Az 1950-es évek elején sztálini mintájú diktatúra épült ki Magyarországon, amely folyamatosan megfigyelt és üldözött minden vallásos színezetű eszmét és képviselőjét. Igen aktív volt viszont az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában az általa vezetett kereszténydemokrata emigráció, amely eleinte

jó kapcsolatokat ápolt a nyugati testvérpártokkal, például a francia MRP-vel.

Az itthon maradottak „belső emigrációban” próbálták tovább éltetni 1947-es eszméiket, és számos titkosrendőri jelentés szól arról, hogy ezt sikeresen tették. A diktatúra fojtogató légkörében a nyílt ellenállást értelmetlennek látták, titkos összejöveteleiken viszont megőrizték értékrendjüket és politikai elkötelezettségüket. Amikor 1956. október 23-án kitört a forradalom, az itthon maradt kereszténydemokrata politikusok aktívan kapcsolódtak be a diktatúra felszámolásába. Október végén–november elején sorra jelentették be működésüket keresztény irányzatú politikai szervezetek, köztük Barankovics pártja, a DNP is, eredeti, 1947-es programjával, Farkas Dénes elnöklete alatt. Az újabb szovjet intervencióig ugyan csak pár nap telt el, mégis a kereszténydemokrata politikusok aktivitása jelzi, hogy nem felejtették el eszméiket, és ott akarják munkájukat folytatni, ahol abba hagyták. A forradalom leverésének újabb megtorlás- és emigrációhullám lett a következménye.

Az 1957-től Kádár János irányítása alatt újjászerveződő egypártrendszer az 1960-as évek végétől az újabb forradalom elkerülése jegyében a kiegyezés útját kereste a magyar társadalommal. A kereszténydemokrácia eszméi az 1947-es generáció megfogyatkozásával fokozatosan visszaszorultak, de amíg éltek is egykori képviselőik, felfogásuk súlytalanná vált. Lehangelő képet mutatott az emigráció is. Eleinte nagy aktivitás, pártélet jellemezte munkájukat, majd az 1950-es évek végétől egyre jobban elveszítették kapcsolatukat Magyarországgal, illetve a külföldi testvérpártokkal is. Beilleszkedtek az elhúzódó külföldi emigrációba, gyakran felhagytak a közéleti tevékenységgel, érdeklődéssel. Barankovics ugyan rendületlenül írta ma is megfontolásra érdemes tanulmányait a magyar kereszténydemokráciáról, elemzéseket készített állam és egyház

viszonyának alakulásáról (például a II. vatikáni zsinatról), 1974-ben bekövetkezett halálával azonban ez a folyamat is elsorvadt.

Nem véletlen, hogy a kelet-európai rendszerváltások idején a keresztény-demokrata politikai újjászerveződés csak részben köszönhető az egykori résztvevőknek, s abban legalább ilyen fontos szerepet játszott a nyugat-európai mozgalmak (elsősorban a német CDU) mintájának átvétele.

1990 után (Antall József kereszténydemokrácia-felfogása)

A nemzet, az állam és az egyházak egymással összekapcsolódó és egymást feltételező történelmi megújulásának előmozdítása képezte – a koncepcióját korunk modern kereszténydemokráciájának szellemi alapjaira, valamint a pozitív liberális nemzeti örökségre helyező – Antall József politikai stratégiájának központi elemét. Megnyilvánulásaiiban miniszterelnöki működése során a politikai filozófiáját abszolút értelemben meghatározó modern magyar kereszténydemokrácia alapvonásai kristályosodtak ki. Egyházpolitikai nézeteit mindig történelmi dimenziókban elhelyezve fogalmazta meg. Hangsúlyozta, hogy a „kereszténydemokráciában a demokrácia ugyanazt jelenti, mint a népi-nemzeti és a nemzeti-liberális eszmékben, de különös jelentőséget ad az, hogy ez a kétezzer éves kereszténység alapvető etikai értékeit, alapvető szellemiségét és azt az egyetemességet jelenti, ami összeköti Európa népeit”⁷, s a nemzeti elfogultságokat kiegyenlíti. Ez a keresztény szellemiség motiválta Antallt, amikor következetesen elhatárolta magát azon magukat kereszténynek nevező mozgalmaktól, melyek a demokratikus felfogásokkal konfrontálódtak. A keresztény szellemiség legfontosabb

prioritásai között tartotta számon ugyanakkor az antisemitizmussal szembeni kompromisszummentes magatartás követelményét is.

Különleges küldetést és felelősséget tulajdonított a rendszerváltoztatás közös munkájában a protestáns felekezeteknek. Alapvető és nélkülözhetetlen egyetemes értékeket elismertető, küzdelmes történelmi missziójukat méltató visszatekintésében középpontba állította meghatározó részvételüket a katolicizmus megújításában, közös európaiságunk megalkotásában, a magyar nemzeti kultúra és nemzeti identitás megőrzésében és fejlesztésében, a szétforgácsolt magyarság összetartásában, összességében pedig az európai és a keresztény alapértékek gazdagításában. A magyar protestantizmus és katolicizmus felfogása szerint egyedülálló szimbiózist a fejlődés máig aktuális kulcseffektusaként ábrázolta, melynek köszönhetően a magyar keresztény mentalitás „speciális puritán-ökumenisztikus arculatot” kapott.

1991. október 12-én elmondott beszédében örök történelmi érvényességet és aktualitást tulajdonított azon állításának, miszerint a nemzeti-liberális és a kereszténydemokrata értékek távolról sem képeznek egymással kibékíthetetlen, összeegyeztethetetlen, egymással szemben álló ideológiát, illetve irányzatokat. Történelmi példákon keresztül bizonyította, hogy „a kereszténység, az európaiság, a liberális gondolkodás, a szociális érzékenység... olyan értékek, amelyek nem kizárják egymást, hanem integrálják”. Nem kevésbé fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a magyar nemzeti liberalizmus messzemenően meghatározta nemzeti politikai örökségünket és értékrendünket, végső következtetésként pedig leszögezte: „nyugodtan valljuk magunkat liberális kereszténydemokratáknak is, mert csak olyan kereszténydemokráciát tudunk elfogadni, amelyik... magáénak tekinti politikai programjában mindazokat az értékeket, amelyeket liberális értékeként is feltüntettünk.”⁸

Antall hatalmas történelmi teljesítménye, hogy az egyetemes keresztény-demokrata, a magyar nemzeti-liberális és a speciális hazai alkotmányjogi tradíciókra támaszkodva új típusú szintézist alkotott. Erről a bázisról kiindulva alapozta meg a rendszerváltoztatást követően a fejlődés hazai irányát, melynek eredményeként az egyházi viszonyok átfogó újjáalakítását, valamint az egyház-jog újjászabályozását különböző szinteken érintő kérdésekben bevezetett reformokat – az átalakulások Közép-Európájában – példa nélküli eredmények s az állam modell értékű pragmatikus magatartása jellemezte. Ezúton megalkotta a rendszerváltoztatás erős, kikezdhetetlen alapjait. Hosszú távú perspektívák és örökérvényű víziók birtokában olyan normákat honosított meg, melyek képesek voltak biztosítani az új rend működését, és stabil kiindulópontját képezte a jövő reformmunkálatai kibontakoztatásának. A több ezer éves keresztény–zsidó értékközösség, valamint a nemzeti-liberális magyar tradíciók szilárd alapjain – a keresztény jövő következetesen értékalapú és értékorientált víziójának szellemiségében és prioritása mellett – koherens pragmatikus koncepciót fogalmazott meg, egyszerre nemzeti és egyetemes érvényességgel.

Antall József pontosan felismerte és megértette, hogy az állam és az egyházak viszonyának meghatározása a demokrácia alapelemét és próbáját jelenti. Ennek szem előtt tartásával az állam és az egyházak közötti kapcsolatot a modern kereszténydemokrata elveknek megfelelően szabályozta újjá. Az új magyar gyakorlatot a 20. század végére történelmileg kialakult és rendelkezésre álló modellek figyelembevételével alakította ki. Az állam-egyház (Anglia, Skócia, Dánia, Norvégia, Finnország, Görögország) és a radikális elválás (USA, Franciaország) alternatíváját elutasítva, a „kapcsolódó” mechanizmus (Ausztria, Németország) tapasztalataiból sokat elfogad-

va, az „együttműködő”, illetve „támogató” gyakorlatot (Olaszország és Spanyolország)⁹ tekintette elsősorban követendő mintának, amely a túlhajtott szekularizációval szemben, az állam és az egyház egymástól történő hermetikus elzárása helyett a Vatikán által is szorgalmazott: az „elválasztás és együttműködés” elvének megvalósításában határozza meg feladatát.

Tragikusan korai halála azonban megakadályozta műve kiteljesítésében. Utódai örökölték azt a történelmi feladatot és azt a felelősséget, hogy munkáját – a megcsontkítva kisajátító és torzító meghamisítás történelmileg visszatérő csapdáját elkerülve – folytassák.

ERDŐDY GÁBOR – FAZEKAS CSABA

Válogatott szakirodalom

Adriányi Gábor: *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*, Mainz, 1974. Antall József: *Modell és valóság II. Politikai beszédek Magyarországon 1989–1993*. Barankovics István: *A katolikus hit és egyház helyzete Magyarországon*. New York, 1964. Csorba László: *A vallásalap „jogi természetű”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon. 1782–1918*, Budapest, 1999. Erdődy Gábor: *Wechselseitige Erwartungen, bestehende Voraussetzungen am Beispiel des Verhältnisses von Staat und Kirche in Ungarn 1990–1998*. In: *Veröffentlichungen des Leutherheider Rorums*, Krefeld. Fazekas Csaba: *Collaborating with Horthy. Political Catholicism and Christian Political Organisations in Hungary 1918–1944*. In: M. Gehler / W. Kaiser / H. Wahnout: *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*. Wien 2001. Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1997. Katus László: *Liberalis katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán*. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.) *Állam*

és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Budapest 2001. Maier, Hans: *Revolution und Kirche. Zur Frühgeschichte der Christlichen Demokratie*. Freiburg, 1988. Montalembert, Charles de: *L'Église libre dans l'état libre*. Paris, 1863. Romsics Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Sáfrány Attila: *Giesswein Sándor emlékezete*. In. *Vigilia*, 2004/6 431–439.

Jegyzetek

- 1 Alábbi tanulmány továbbfejlesztett magyar változata a szerzők által német nyelven tartott – *Christliche Demokratie in Ungarn im 19–20 Jahrhundert* című – előadásnak, amely a Konrad Adenauer Stiftung szervezésében lebonyolított – *Christliche Demokratie und die Transformationsprozesse in Mitteleuropa* című – konferencián, 2002. november 9-én hangzott el.
- 2 Vö. Théophile Foisset: *Vie du R. P. Lacordaire II.*, Paris 1870.
- 3 Franciaországi utazásai során személyesen találkozott például Lamennais-vel Eötvös József és Szemere Bertalan is. Vö. Hermann Róbert: *Szemere*. (In. Erdődy Gábor: *Batthyány*) Bp., 2002. 181. l.
- 4 „vádolom a klérust, mely a nemzet jogainak védelmekor hallgat mindig, hallgat most is, midőn IX. Pius nemcsak a haladás, hanem a szabadság zászlóját erős karral ragadta meg” – ld. Hermann Róbert, 2002. 196. l.
- 5 Vö. Zakar Péter: „Kossuth a magyarok Mózese” (*Liberális egyháziak Kossuth-képe 1848/49-ben*) In *Aetas* 2003/3–4, 87–108. l.
- 6 Eötvös József levele Charles de Montalembertnek. Buda, 1865. június 21. In. Eötvös József: *Levelek* (szerk. Oltványi Ambrus) Magyar Helikon 1976. 410–411. l., vö. Eötvös József levele Charles de Montalembertnek. Karlsbad, 1868. január 31. uo. 556–557. l.
- 7 In Antall, József: *Modell és valóság II.*, Budapest 1994. 118. l.
- 8 In Antall, József: *Modell és valóság II.* Budapest, 1994. 209. l.
- 9 Ld. Erdődy Péter: *A magyar elválasztási modell alapjai a katolikus egyház szemzőgéből*. In *Állam és egyház elválasztása*. Bp., 1995. 112–126. vö. Schanda Balázs: *Magyar állami egyházjog*. Bp., 2000. 191–192. l. Szuromi Szabolcs: *Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz*. In. *Jogtörténeti Szemle* 2003/2. 7–13. l.

My: Hegyemelke-keze's

Kód: Márton Áron

A HEGY

Huszonöt éve halt meg Márton Áron

„A hegy mindig egy helyben áll, a hegy mindig mozdulatlan, a hegy mindig magas, a hegy mindig földön áll, a hegy mindig az Égbe meríti arcát. A hegy törhetetlen és iszonyúan erős, a viharok nevet, és port dob a szélvész szemébe. A hegy jószágos, mint egy kék szem, a hegy olyan, mint egy lebegő álom, mégis a hegy szikla, és megtöri azt, aki szét akarja törni őt. A hegy olyan, mint a szeretet: szigorú szikla és puha talaj, mintha nem is volna rajta, mégis adakozó és termő földdel súlyosbítja magát, hogy szíve körül zöld erdők élhessenek és erdeiben őzek szaladhassanak. Tör van a szívében, hogy kibuggyanó, habos, kristálytiszt forrásvizében fürödhessenek a felhők, ihassanak az őzek, és az erdő madarai még nagyobb kedvvel énekeljenek a forrás tiszta gyermeki kacagásától.”

Cser László jezsuita atya szavai után nehéz írni Márton Áronról, Erdély nagy püspökéről, hiszen e néhány mondat olyan ékesszólón fejezi ki mindazt a szeretetet és elismerést, amit szűkebb környezete és tisztelői éreztek iránta. Legfeljebb azt lehetne hozzátenni, amit ő tartott magáról. Ő ugyanis nagy szerényen „a hegy lábánál nőtt domb”-nak nevezte önmagát. Igen, ez volt Márton Áron, akit minden magyarnak ismerni kellene – hegy, amely dombnak tartotta magát. De oly korban élünk (még ma is!), amikor az igazat eltakarja a talmi, sőt még a rosszat is jóként akarják szívünkbe lopni a propaganda hamis papjai. Nem ismerjük ezt a magát szerényen dombnak nevező hegyet.

K: Tömök Bálint

MÁRTON ÁRON 1971-BEN

Márton Áron 1896. augusztus 28-án született egy kis csíki székely faluban, Csíkszentdomokoson. Meghalt 1980. szeptember 29-én Gyulafehérvárott, a fejedelmi városban. E 84 év alatt a sokszor kegyetlenül megrendítő, életüket átrendező tektonikus történelmi erők a dombot hegygé gyúrták, hegygé magasították, s ezzel a jezsuita atyát igazolták.

A papi pálya iránti vonzalom hamar megmutatkozott a kis székely diákban, így aztán csíksomlyói kezdés után a középiskolát már kék reverendában fejezte be a gyulafehérvári katolikus főgimnáziumban. A világháború történetét okozott Márton Áron életében: behívták katonának, s a székelyudvarhelyi 82. gyalogezred önkéntese, tizedese,

hadapródja, majd hadnagya lett. Háromszor megsebesült, de keményen helytállt. A háború viszonyai megerősítették benne a népéhez tartozás tudatát, s ez a tudat szilárdan megmaradt benne a legnehezebb körülmények között is. S a próbatétel ideje hamar eljött. Alig szerelt le, népe és szülőföldje idegen szuverenitás alá került, s ez a helyzet megérlelte benne azt a meggyőződést, hogy vallását és népét csak együtt szolgálhatja. 1920-ban belépett a gyulafehérvári papneveldebe, s 1924. július 6-án pappá szentelte Mailáth Gusztáv Károly püspök.

Rendkívül eredményesen működött különböző helyeken, hol káplánként, hol hitoktatóként. Hogy milyen közel tudta vinni a tanítást hallgatóihoz-tanítványaihoz, jól mutatja ez a kis történet: Márton Áron megkérdi a kis székely gyerektől, hogy mit mondott a bűnbeeséskor az angyal Ádámnak. S a felelet – „Ádám, azt a csillagodat! Hová búttál?” (Nem véletlen, hogy a kis székely népi zamatú feleletét megörökítésre méltónak találta a hitoktató, hiszen püspökként – kispapjai révén – sokat segített Erdélyi Zsuzsannának az archaikus népi imádságok székelyföldi gyűjtésében.) De ugyanígy meg tudta magát értetni később az egyetemistákkal és az értelmiségiekkel. Egy időre a gyulafehérvári püspöki levéltárba helyezték, ahol megismerhette a román állam és különösen az ortodoxia gyűlöletét a katolikus egyház iránt, melynek jó 70 százaléka magyar volt.

Márton Áron számára igen hasznos volt a levéltári beosztás, Mailáth püspök azonban hamar észrevette, hogy másutt sokkal eredményesebben tevékenykedhet a fiatal székely pap. 1932-ben Kolozsvárra helyezte egyetemi lelkésznek. Erdély fővárosában rövid idő alatt meghódította nemcsak az egyetemi ifjúságot (a protestánsokat is), hanem a felnőtt lakosságot is. 1933-ban György Lajos professzorral megalapította, majd szerkesztette az Erdélyi Iskola című nevelésügyi folyóiratot. Az iskolaüggyel foglalkozás kapcsán

rövidesen ráébred a „kiszélesített iskolának” nevezett népnevelés fontosságára. Példaképét a dán evangélikus prédikátorban, Frederik Grundtvigban találja meg, aki a 19. században a parasztfjúság körében elindította a népfőiskolai mozgalmat, megalapozva ezzel népe gazdasági, kulturális és erkölcsi felemelkedését. (Ennek lehetett az eredménye, hogy az első világháború után Dánia csak népszavazás eredményeként volt hajlandó elfogadni, hogy Németországtól odacsatolják Schleswig-Holstein északi részét.)

Márton Áron világosan megfogalmazza a feladatokat: „Az ifjúság és a nép céltudatos nevelése nélkül katolikus híveinket veszíthetjük el. Ha nem lesz vezető rétegünk, mely az erkölcsi felelősség eleven tudatával él és tanít a nép között, s ha népünk tudatlansága következtében a hajszás életversenyen alul marad, ha műveltségében megfogyatkozik, ha múltjának értékeit nem tudja átvenni, s nem lesz számára lehetséges, hogy belső gazdagságának kibontott pompázatában rangosan, egyenlő félként jelenhessen meg a többi népek között, elbitangolódik lelkileg is. Nemcsak úzótt és lenézett, kóbor nomád lesz a kultúrtenyészet kellős közepén, hanem bűnökbe nyomorodik.”

1934. szeptember 1-jén az Erdélyi Katolikus Népszövetség igazgatójává választja. Soha nem látott lendületet ad a szövetségnek. Létrehozza az orvosi és a pedagógiai szakosztályt, népművelő bizottságokat szervez, így teszi lehetővé idézett céljainak elérését. Sikereinek titka az, hogy koncepciója van a feladatról, s a munkába kiváló erőket sikerül bevonnia. Az Erdélyi Iskola szerkesztésében például Venczel József, a Bolyai Egyetem későbbi professzora, vagy Kéki Béla, az Országos Széchényi Könyvtár majdani főigazgató-helyettese, az írástörténet kiváló szakembere vett részt, a munkatársak között pedig olyan nevek találhatók, mint Tamási Áron, Sík Sándor, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Bálint Sándor, Móra Ferenc, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kós Károly.

Az Erdélyi Iskola révén – miként munkatársa, majd a háború után börtöntársa, Venczel József megállapította – „döntő hatást gyakorol nemcsak Erdély, de a Felvidék magyar nevelésügyére is”. Valóban: Esterházy Lujza (Esterházy János nővére), aki a harmincas években bekapcsolódott a Szlovákiai Katolikus Ifjúsági Egyesület munkájába és a katolikus főiskolások reformmozgalmába, már 1934-őszén megállapítja folyóiratukban, az Új Életben, hogy „Márton Áron főtisztelendő úr a katolikus főiskolások fiatal, hatalmas munkát végző lelkigondozója, a székelly józanságnak és az ifjú katolicizmus frázisgyűlöletének jellegzetes megtestesítője, aki az erdélyi Katolikus Népszövetség egyik legodaadóbb munkása”. Nem véletlen ez a pontos tájékozottság, hiszen az Új Élet erdélyi szerkesztőként jegyzi Venczel Józsefet. Mint ahogy a szoros kapcsolat jele az a felhívás is, mely a felvidéki folyóiratban arra buzdítja olvasóit, hogy fizessenek elő Márton Áron Erdélyi Iskolájára.

A Kárpát-medence e két, sok magyar lakossal rendelkező területe szellemi-lelki értelemben is szoros kapcsolatban volt a két háború között. Ennek köszönhető, hogy Márton Áron és Esterházy Lujza gondolatai is igencsak közel álltak egymáshoz, s ennek a közelségnek nyilvánvalóan a későbbi püspök az ihletője. A grófnő a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg a *Szívek az ár ellen* című könyvében az „apostoli szellemű” erdélyi püspökről. Mindketten úgy látták, hogy Erdély, illetve a Felvidék magyarságának különleges emberekre van szükségük.

Márton Áron ezt így fogalmazta meg: „Mi napszámokkal nem érhetjük be, nekünk a legjelentéktelenebb helyen is apostolokra van szükségünk. Olyan erőkre, akik saját foglalkozásukban kiválóak, szorosan vett kötelességüket nemcsak lelkiismeretesen, hanem lelkesedéssel végzik, a rájuk bízott szellemi és erkölcsi javak fáradhatatlan sáfárai, és emellett még készek működésük

terét kitágítani, akarnak és tudnak munkát lelkesedésből, nagy ügyek szeretetével vállalni.”

Esterházy Lujza szerint „...nincs olyan hivatás a világon..., amelynek révén ne mozdíthatnók elő kisebbségi népünk javát, ha van bennünk kellő hivatásérzet és kellő hivatásetika.”

Márton Áron tehetsége azonban nemcsak az egyház- és társadalompolitika, mondjuk ki: a nemzetpolitika terén volt használható. Amikor rendbe kellett tenni a kolozsvári Szent Mihály Plébánia nagyon zilált pénzügyeit (1936), ideiglenesen odahelyezték, majd mikor megbízatásának eleget tett, 1938 augusztusában megkapta a végleges kinevezést is. Alig egy hónap múlva, Mailáth püspök utóda, Vorbuchner Adolf váratlan halála után először a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzójává, majd karácsonykor püspökévé nevezte ki a Szentszék.

Püspökké szentelésekor a feladatvállalásról így vallott: „Ha az Úristen azt akarta, hogy ezt a nehéz terhet én vegyem vállaimra, mától kezdve zúgolódás nélkül hordozom, lelkiismeretesen engedelmeskedem ennek az isteni parancsnak, a gondok elől nem futok meg. Amit Isten keresztként vállamra rakott, ha vérző térdekkkel is, vinni akarom, vinni fogom.” De magas egyházi tisztségében is érvényesnek tartotta népművelőként tett fogadalmát: „A közös sorshoz hűséges akarok lenni, fajtám szívósságát a magam erejének akarom tudni. Az Isten nekem hivatást adott, életemet erre a hivatásra szentelem, és népemet a kijelölt úton vezetem.” Hogy ez a vezetés számára nem magas pozíciót, hanem hivatást, szolgálatot jelentett, szépen illusztrálja Tempfli József esete. Egy alkalommal a püspöki misén Márton Áron mellé rendelték a kezdő kispapot. Nagy izgalmában fordítva tette a süveget a püspök fejére, úgy, hogy a szalagok a szemébe lógtak. A nagy tekintélyű püspök szelíd csodálkozással csak ennyit mondott: „Jobban tetszik ez neked így, fiam?”

Az új püspök jelmondatát Tours-i Szent Mártontól vette át: *Non recuso laborem*. E mondat jelentése: nem vonakodom a munkától, de a labor szónak fájdalom, szenvedés jelentése is van. Márton Áron ezt a teljességet vállalta népéért és híveiért. Munkája eddig is volt, néha több, mint kellett, a püspökséggel azonban nem is olyan sokára együtt járt a fájdalom és a szenvedés is.

A gyulafehérvári püspökre emberpróbáló idők vártak: Romániában, különösen a második bécsi döntés (1940) után egyre erősebb lett a német befolyás, ami természetesen a nemzeti szocialista eszme terjedését jelentette, de fellángolt a magyargyűlölet is. Ebben a légkörben mutatkoztak meg azok a jellemvonásai, amelyek aztán a nyílt diktatúra viszonyai között váltak jellemzőkké elveikhez szilárdan ragaszkodó magatartásában. Amikor legnagyobb volt a német befolyás Dél-Erdélyben, Nagyszebenben nem volt hajlandó németül prédikálni, de a háború utáni szász kitelepítések idején csak németül beszélt a magyarul is tudó szászokkal.

A zsidóüldözés idején, 1944-ben a magyar főpapok közül Márton Áron tiltakozott a leghatározottabban és a legkeményebben. 1944. május 18-án a Romániához tartozó püspöki székhelyéről Kolozsvárra, egyházmegyéjének magyar fennhatóság alá tartozó területére utazott papszentelésre. A Szent Mihály-templomban tartott beszédében kijelentette, hogy „a kereszténység alapvető hittétele, mely szerint mindnyájan Isten gyermekei és Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk”. Majd örömmel állapította meg, hogy a katolikus hívők „aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket”. Kijelentette, hogy a keresztény ember ösztönösen tiltakozik az ellen, hogy „emberekben az emberi személy méltóságát megalázzák, és embereket jogaikban vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak a véleményük vagy vallási mivoltuk miatt”. (E beszéd sokszorosított szövegét

Budapesten Schlachta Margit terjesztette, sőt még Tisóhoz, Szlovákia elnökéhez is elvitte.)

Másnap a kolozsvári rendőrkapitány a kormány nevében tiltakozott a zsidóüldözést bíráló beszéd ellen, s megüzente a püspöknek, hogy csak azért nem indítanak ellene eljárást, mert külföldi állampolgár. Válaszként Márton Áron levelet írt Sztójay Döme miniszterelnöknek: „Az egyházmegyéem népével együtt megdöbbenve kellett tapasztalnom a felelőtlen intézkedést, hogy a zsidóságnak még az életét sem kímélik meg, az embertelenségnek az utolsó határáig mentek el. Tisztelettel, de felelősségemnek teljes tudatában figyelmeztetem, hogy ilyen tényért egy embernek, még ha miniszterelnök, vagy egy kormánynak sem elég a felelőssége, mert ennek terhét egy egész nép viseli, éppen azért kérem, hogy ezt a rendelkezést azonnal vonja vissza, amit még jóvá tud tenni, azt tegye jóvá, mert ennek bűnhődését a mi népünk fogja megérni.” Jaross belügyminiszterhez hasonló szellemben írt levelét így fejezte be: „Tisztelettel, de a szónak minden súlyával kérem, hogy a legutóbbi intézkedéseit azonnal vonja vissza, vagy ha ezt nem teheti, azonnal adja be a belügyministerségről való lemondását.” A püspök kemény szavai – sajnos – nem találtak Budapesten meghallgatásra, Kolozsvárott maradt papjai azonban tovább folytatták a szervezett zsidómentést, bújtatták az üldözötteket.

A román kiugrás (1944. augusztus 23.) után aztán a magyarok mentése lett Márton Áron legfőbb gondja. Észak-Erdély szovjet elfoglalása után fellángolt Romániában a magyargyűlölet, úgyhogy a szovjet hadseregnek is be kellett avatkozni a magyar lakosság védelmében. A román politikusok azonban hamar belátták, hogy az atrocitások nem szolgálják céljaikat. Okosabb, ha teljesítik a kisebbségek jogainak egy részét, s ráveszik őket, legalábbis baloldali vezetőiket a Romániában maradás nyílt vállalására. Soha annyi magyar iskola nem volt Romániában, mű-

köndhetett Kolozsvárott a magyar egyetem, Marosvásárhelyt magyar orvosi egyetemet állítottak föl, a székely megyékben magyar megyefőnököket neveztek ki, s bevezették a közigazgatásban a kétnyelvűséget.

De monopolhelyzetet biztosítottak a kommunista vagy kripto-kommunista vezetés alatt álló Magyar Népi Szövetségnek, s vezetőit 1945 novemberében rávették egy Románia-barát nyilatkozat elfogadására. Vasile Luca félig magyar származású kommunista pártvezető azzal áltatta az MNSZ vezetőit, hogy a határok spiritualizálódni fognak, s „az emberek úgy sétálhatnak Budapestre, vagy onnan Bukarestbe, ahogy akarnak”. Groza Péter miniszterelnök is bevetette diplomáciai képességeit s a magyar gimnáziumban és a budapesti egyetemen elsajátított kiváló nyelvtudását. Az MNSZ vezetői a következő nyilatkozatot fogadták el: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósításának, a határok feloldásának kérdése.”

A nyilatkozatot természetesen titokban tartották, csak a békekonferencián akarták felhasználni (fel is használták). De az is természetes, hogy Márton Áron tudomására jutott mindez, s ő nem hagyta ennyiben a dolgot. Gyulafehérvárra hívta Szász Pált, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) elnökét és Venczel József professzort, régi munkatársát. Megállapodtak abban, hogy össze kell állítani egy memorandumot, s azt el kell juttatni a nyugati hatalmakhoz és a magyar kormányhoz.

Búza László egyetemi tanár fogalmazta meg a memorandumot, s ehhez mellékeltek Venczel József, a statisztika professzora által készített etnikai térképet, melyre berajzolták az Erdély kettéosztására vonatkozó javaslatot. Jellemző Márton Áron tárgyilagosságára (ami egyébként összhangban volt a javaslattevők véleményével), hogy amikor meglátta a térképet, így szólt: „Kimondhatatlanul

fáj a szívem, hogy a térképen Gyulafehérvár, az erdélyi magyar fejedelmek fővárosa és az ezeréves katolikus püspöki székhely Romániához fog tartozni. De igazatok van, ma már Fehér megyében a románok vannak többségben.”

A memorandum kifejtette, hogy a történelmi Magyarországot Trianonban a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva szüntették meg. Ezt az elvet kéne most érvényesíteni a magyar többségű területek ügyében. Majd rövid történelmi áttekintés után rátért a jelenre. Megállapította, hogy a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) alig 5 százalékát képviseli a magyar lakosságnak, ezért nem nyilatkozhat az erdélyi magyarság nevében. Az egyházak vezetői és a magyar intézmények választott vezetői tiltakoznak az ellen, hogy a Román Kommunista Párt fiókszervezetének a véleményét figyelembe vegyék. Ugyanakkor kérték, hogy a párizsi béketárgyaláson Teleki Géza professzor mint független személyiség képviselje az erdélyi magyarságot. A memorandumot első helyen Márton Áron írta alá, utána Vásárhelyi János református püspök, azután Szász Pál, az EMGE elnöke, Korparich Ede, a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek elnöke és Lakatos István, a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek elnöke követtek.

Magyarország bukaresti követe (Nékám Sándor) juttatta el az iratokat a nevezett helyekre. Sajnos a magyar kormány példányát Rákosi Mátyásnak adta át, aki nem tartotta hasznosíthatónak a memorandumot. Tulajdonképpen reálisak voltak indokai: a Szovjetunió 1943-ban kijelentette, hogy Erdély hovatartozása attól függ, hogy melyik ország fordul előbb szembe Németországgal. Igaz ugyanakkor, hogy Sztálin már 1942 decemberében közölte Edennel: Moszkva kívánsága az, hogy „Románia nyújtson támaszpontokat stb. a Szovjetuniónak, és cserében a jelenleg magyarok megszállta területekkel kárpótolják”. Teleki Gézával kapcsolatban viszont arra utalt, hogy

ő volt az ideiglenes fegyverszüneti egyezmény (1944. október 11.) egyik aláírója, s mint ilyen elfogadta (kénytelen volt elfogadni) az 1938-as határokat.

Abban igaza volt a kommunista miniszterelnök-helyettesnek, hogy a Szovjetuniónál nem volt keresnivalónk. Ugyanakkor egyes nyugati nagyhatalmaknál, elsősorban az Amerikai Egyesült Államoknál igen. Sokat tett ezen a téren Teleki Géza és Nagy Ferenc miniszterelnök, Kertész István, a magyar béke delegáció főtitkára, sőt még a külügyminiszter, Gyöngyösi János is.

1946-ban Teleki Géza irányítása alatt egy tudóscsoport összeállított egy kétkötetes, négy melléklettel kiegészített munkát („The Hungarian Nation's Proposals and Basic Principles in Regard to the Peace Treaty”, Bp. 1946), mely mű figyelmen kívül hagyva a koalíciós kormány körlátait és a megszállt ország adottságait, ismertette Közép-Európa alapvető problémáit, és előadta a szomszéd államokkal kapcsolatos javaslatait. A köteteket nyugati vezető politikusokhoz, diplomatákhoz és tudósokhoz juttatták el privát úton.

Nagy Ferenc miniszterelnök keleti és nyugati hivatalos útjain szovjet, amerikai és brit vezetők előtt mindenütt szóba hozta a Romániával és Csehszlovákiával kapcsolatos problémákat. Moszkvában reménykeltő, félrevezető válaszokkal intézték el az ügyet, a nyugatiak pedig a Külügyminiszterek Tanácsára utalva az ottani döntésektől tették függővé a kérdések megoldását. Hamarosan kiderült azonban, hogy a Szovjetunió merev elutasító magatartása miatt és a nyugatiak erőtlen próbálkozásai következtében nem volt remény bármi eredmény elérésére. A külügyminiszterek 1946. május 7-i tanácskozásán elfogadták a trianoni határok visszaállításának szovjet javaslatát, s a későbbiek folyamán a moszkvai delegáció a legszerényebb nyugati javaslatokat sem tartotta „tanulmányozásra érdemes”-nek, sőt még attól is elzárkózott, hogy az illetékes bi-

zottság ülésén meghallgassák Magyarország képviselőit. Hiábavalónak bizonyult Gyöngyösi külügyminiszternek az erdélyi és a felvidéki problémákat részletesen elemző beszéde is a béke-előkészítő értekezlet 1946. augusztus 14-i ülésén.

Mindezt csupán azért adtuk elő viszonylag részletesen, hogy világos legyen: a korlátozott szuverenitással rendelkező magyar kormány sem tétlenkedett, de az igen tiszteletreméltó és bátor erdélyi akció sem járhatott az adott körülmények között eredménnyel. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a Magyar Népi Szövetség nemzetáruló nyilatkozata – Tatarescu román külügyminiszter felszólalásában – nyilvánosságra jutott, Márton Áron memorandumáról viszont hallgattak a címzettek. Az erdélyi magyarság nevében nyilatkozó MNSZ véleményét csak Erdély népének igazi képviselői cáfolhatták volna meg, az anyaországi delegátusok nem.

Márton Áron azonban mint az erdélyi magyar katolikusok püspöke egyénileg is megtett mindent népe érdekében. 1945. október 28-án, Krisztus Király ünnepén kolozsvári beszédében a hívek vallási és erkölcsi kötelességéről szólt, Marosvásárhelyt a demokrácia alapjairól beszélt: „Ahol a vélemény-nyilvánítás szabadsága korlátozva van, ott nem lehet demokráciáról beszélni... A társadalom tagjainak joguk van tudni az igazságot... Ha egy kényszerhelyzetben lévő nép néma hallgatással vesz tudomásul eseményeket, ne állítsák azt, hogy örömben úszik.”

1946. január 28-án levéllel fordult Groza miniszterelnökhöz. Ebben oldalakon keresztül sorolta az erdélyi magyarság sérelmeit kezdve a Maniu-gárdisták gyilkosságaitól a földbirtokreform igazságtalanságain át a magyarellenes izgatás következményeiig. Megemlítette, hogy Románia sem a párizsi kisebbségi státútum rendelkezéseinek nem tett eleget, sem a gyulafehérvári nagygyűlés (1918. december 1.) demokratikus ígéreteit nem tartotta meg. De mint írta: „Nagy-

méltóságod, aki szereti saját nemzetét, bizonyára megérti, hogy a magyarság sem áldozhatja föl magát a nagy-román eszme oltárán. ... A románság Erdélyből nem akar eltávozni: – természetesen nem akarja ezt elhagyni az 1000 esztendő óta itt lakó és Erdély kultúráját megalapozó magyarság sem.” Levelét így fejezte be: „A román fennhatóság alatt élő magyarság helyzete nem felel meg azoknak a nagy erkölcsi követelményeknek, melyeket az Egyesült Nemzetek alapokmánya [melyet a Szovjetunió is aláírt] a békés együttélés elveiként megjelölt. És ha a nemzetek közötti békét őszintén akarjuk előmozdítani, úgy gondolom, a kibontakozás útját ebben az irányban kell keresnünk.”

Választ nem kapott, de tovább szaporodtak a sérelmek. A párizsi béke Romániára nézve előnyös megkötése után vége a látszatdemokráciának. 1947 decemberében lemondatták Mihály királyt, kikiáltják a Román Népköztársaságot. 1948-ban államosítják az egyházi iskolákat, Márton Áron tiltakozik. A görög katolikus egyházat bekényszerítik a román ortodox egyházba, Márton Áron felszólítja híveit, hogy támogassák a megszüntetett egyház papjait és híveit, rá akarják venni a püspököt, hogy az általa összeállított egyházjogi statútumból hagyja ki a pápa főségére vonatkozó pontokat, Márton Áron határozottan válaszol: „Az egyház alkotmányának alapvető tételein nem lehet változtatni.”

1948. december 9-én megjelenik a Scínteiában a Magyar Népi Szövetség titkárának, Czikó Nándornak a cikke, melyben a reakció vezérének, a Vatikán kémjének nevezi Márton Áront. Az 1949-es tavaszi bérmaútján, melynek keretében részt vett a csíksomlyói búcsún, már történtek kiséreltek a püspök letartóztatására, de a tömeg úgy körülvette, hogy a kopók nem férhettek hozzá, s a jó helyismerettel rendelkező, leleményes sofőrje – úttalan utakon haladva – még vissza tudta vinni Gyulafehérvárra. Néhány nappal később, június 21-ére Bukarestbe hívták tárgyalásra, s útközben letartóztatták.

Ekkor kezdődött 1955. március 25-ig tartó rabsága. Először Nagyszebenbe vitték, innen Pitești-be, majd Nagyenyedre, Szamosújvárra, Máramarosszigetre (itt együtt ült Tatarescu volt külügyminiszterrel, aki a párizsi béketárgyaláson eredményesen képviselte Romániát). Végül Bukarestbe, a jilavai föld alatti börtönbe került. Egy éven belül memorandumos társait is letartóztatták. 1951. július 30-án kezdődött a bukaresti hadbírószágon a per, melyen Márton Áront és társait a román kormány megbuktatására irányuló összeesküvéssel vádolták. A vád szerint a fő szervező Rajk László volt, aki Tito és az amerikai imperialisták segítségével akarta megvalósítani tervét. Az összeesküvés szellemi vezetője Romániában Márton Áron volt.

Nincs terünk e primitív, joginak nem nevezhető processzus részleteinek ismertetésére, csupán a püspök utolsó szó jogán, magyarul elmondott beszédének legfontosabb részeit idézzük: „Mélyen tisztelt Bíróság! Megdöbbenve hallgattam a vádiratot, amely szerint én Tito jugoszláv marsallal és Rajk László magyar belügyminiszterrel szövetkezve és a jelenlegi barátaimmal meg akartam buktatni a román kormányt. A leghatározottabban kijelentem, hogy én ezekkel az úriemberekkel soha, semmilyen kapcsolatban nem voltam, és soha semmiféle összeesküvésben vagy kormányellenes szervezkedésben nem vettem részt, és ilyen szervezkedésről nem is hallottam. Ami a második vádpontot illeti, amely szerint a békeszerződések tárgyalása alkalmával indítványoztam egy olyan határ megállapítását, amely lehetővé tenné több mint egymillió Romániában élő magyar nyelvű testvérem visszatérését a magyar nyelvközösségbe, az megfelel a valóságnak, és ezért vállalom a felelősséget. Sőt, kérem a Bíróságot, vegye tekintetbe, hogy én voltam a kezdeményező és mindenért engem terhel elsősorban a felelősség. (...)

Romániában él közel kétmillió magyar. Ez egy tény, amit nem lehet letagadni. Amikor Magyarországon élt két-

millió román, akkor a románok azt állították, hogy van egy nemzetiségi probléma, amit előbb vagy utóbb meg kell oldani. Ma, amikor van kétmillió magyar Romániában, nem lehet egyszerűen azt állítani, most már minden rendben van, aludhatunk nyugodtan. ... Mi nem akarunk igazságtalan megoldást, nem akarjuk az olyan dél-erdélyi megyéket elvitatni, ahol a román nemzetiségű lakosság többségben van, csak egy olyan területet, ahol a magyar anyanyelvű lakosság van többségben. ... Egyszer már békét kellene teremteni a két nép között, de ez a béke nem valósulhat meg kizárólag az egyik nép rovására. Mindketőnek kell valami áldozatot hozni. Én a végleges megbékélést szeretném a két, sokat szenvedett nép között, és ha ezért börtön jár, én azt is vállalom."

Még csak Márton Áron régi munkatársának, Venczel Józsefnek a szavaiból idézünk néhányat, aki többedmagával (a volt észak-erdélyiekkel) együtt kijelentette, hogy hazaárulás miatt „jogállamban minket nem lehet elítélni, mert amikor a memorandumot megírtuk és én a térképet megrajzoltam, akkor még [a békeszerződés aláírása előtt] magyar állampolgárok voltunk. ... De mi vállaljuk a memorandumért a felelősséget, akármi történjék is velünk. A kormánybuktató összeesküvésről nem érdemes beszélni, ez annyira naiv gyermekmese, hogy kár vele foglalkozni."

De e perben nem jogról és igazságról volt szó. Márton Áron ítélete: 10 évi nehéz börtön; 25 évi kényszermunka, valamint politikai jogainak 10 évi felfüggesztése hazaárulásért. Még a 10 éves ítéletet sem kellett azonban kitöltenie. Valamikor 1953 végén, 1954 elején, mindenestre Sztálin halála után Bukarestbe vitték. Itt rövidesen egy villában helyezték el, s még a breviáriumát is visszakapta. De szigorú őrizet alatt tartották. Groza néhányszor meglátogatta, de ő is csak külön engedéllyel kereshette föl a rab püspököt. 1955. február 2-án aztán a bukaresti érsekségre helyezték át, ahol egy külön lakosztályt bocsátottak a rendelkezésé-

re. Itt már misézhetett is. 1955. március 24-én hazaengedik Gyulafehérvárra.

Egyik első dolga, hogy megtévedt papjai számára megbocsátó körlevelet ír, de kiköti, hogy lelkigyakorlaton kell részt venniök, bűnbánatot kell tartaniuk, és el kell fogadniuk a gyóntatóatyá által kiszabott penitenciát. Aztán megkezdí főpapi munkáját: prédikál, bérmál, püspöki viziációkat tart. A sokat szenvedett főpap óriási lelkesedést vált ki a hívekben. Ez természetesen feltűnik a hatóságoknak is. Úgy látják, hogy többéves egyházellenes tevékenységük eredményei pillanatok alatt megsemmisülnek. 1956 nyarán elveszik személyi igazolványát, s házfogságra ítélik: a püspöki palotát nem hagyhatja el, csak a székesegyházba mehet át. Ez az állapot tizenegy évig tartott, de ez alatt is végezte főpapi munkáját. Látogatókat ugyan fogadhatott, de szigorú ellenőrzés alatt tartották, s számtalan lehallgatókészüléket telepítettek a palotába, sőt a kertbe is. Még a kerti lugas alá is alagutat fúrtak, hogy ott is elhelyezhessenek egy mikrofont. Persze mindezt tudta a főpap, s figyelembe vették a látogatók is.

A féltő figyelem sokszor odáig ment, hogy még a látogatósról is lemondtak. Erdélyi Zsuzsanna, aki már akkor neves folklorista volt, és éppen Márton Áron segítségével kapott székely kispapok által gyűjtött archaikus népi imádásokat, Erdélyben járván nagyon szeretett volna személyesen is találkozni a nagy püspökkel, de megtudva, hogy ő maga is rajta van a megfigyelendő külföldiek listáján, a püspöki palota kapujánál – meglátva a securitate embereit – nem volt képes megtenni azt a pár lépést, mert Erdély püspökét jobban szerette, mint a saját örömét.

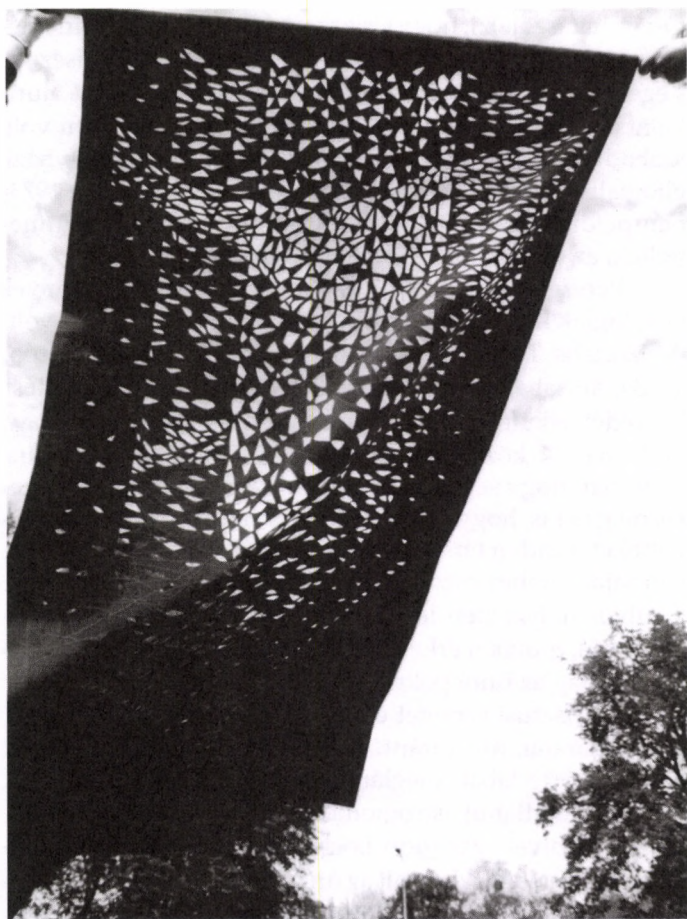
Még egy jelentős anyaországi kapcsolatról kell szólni. A háború után egy alkalommal Márton Áron találkozott Illyés Gyulával, s egy egész éjszakát átbeszélgettek. Kölcsönösen becsülték egymást. Ez azonban több volt, mint megbecsülés. Jelzi ezt, hogy egy alkalommal Márton

Áron egy korondi kerámiát küldött a költő lányának, Máriának. Szim Lídia szociális testvér, aki utolsó éjszakáján a püspök mellett virrasztott, visszaemlékezéseiben Keresztes Sándor elbeszélésére hivatkozva a következőket adta elő. Egy alkalommal a költő elküldte a püspöknek a *Kháron ladikján* című esszéregényét, ezzel a dedikációval: „Áronnak, felfelé nézve, Gyula”. Mellékesen kifejtette, hogy némi szorongás van benne, mert a hívő püspöknek küldi ezt a kételyekkel teli művet, ő, a hitetlen. A közvetítő a könyvet is, meg Illyés aggodalmát is továbbította. Márton Áron elolvashván a könyvet, ezt üzenté az aggodalmaskodónak: Te hívő vagy, aki viaskodik az Istennel, mint Jákob az angyallal. Aki tiszta szívvel keresi az igazságot, az Krisztust követi. Mikor a költő meghallotta a püspök üzenetét, nagyon meghatódott, s könnyekkel küszködve, de jellegzetes humorral, ezt üzenté vissza a főpapnak: „Rendelkezz velem: fejemmel, tollammal, pénzemmel, azt csinálok, amit kívánsz.”

Sajnos ezután már nem találkoztak személyesen, de a Farkasréti temető gyászszertartásán jelen volt Márton Áron lelke, hiszen nyilvánvaló, hogy az egyházi temetés a püspök üzenetének következménye volt.

Márton Áron háziőrizetét 1967 novemberében szüntették meg. Ez nem a román kommunista vezetők belátásának a következménye volt, hanem annak, hogy az egyre fokozódó nemzetközi nyomás gátolta Ceaușescu nyugati ügyeskedéseinek érvényesülését. Franz König bécsi bíboros például csak azzal a feltétellel volt hajlandó Bukarestbe látogatni, ha ott a már szabad püspöktársával találkozhat. A fővárosba rendelt Márton Áronnal Bodnaraș miniszterelnök-helyettes közölte, hogy szabad. De a magyar főpapnak volt egy kikötése: csak akkor fogadja el a háziőrizet megszüntetését, ha semmilyen feltételhez nem kötik.

Így hát újra szabadon végezhetette főpásztori munkáját. Folytatta – kényszerből abbahagyott – bérmakörútjait.

BŐRZÁSZLÓ, 1990
Katona Szabó Erzsébet munkája
(fotó Barcza Zsolt)

Óriási hatását jelzi, hogy Csíkszeredán például tizennyolcezen bérnalkoztak meg. Minden reggel hatkor misézett, s egész napjára be volt osztva a tennivaló. Az ebédet munkatársaival együtt fogyasztja el, de az asztalnál nem volt szabad hivatalos dolgokkal előhozakodni. Nagy egyházi elfoglaltsága közepette is ápolta emberi kapcsolatait. 1973-ban például, amikor Kós Károly 90. születésnapját ünnepelték, az egyik pohárköszöntőt ő mondta.

Persze az ígéret, mely szerint szabadságát semmivel sem fogják korlátozni, csak olyan kommunista ígéret volt. A Szociális Testvérek Társasága vezetőjének temetésén, 1973 májusában nem engedik, hogy szolgáljon. A temetési beszédét elküldi a nővéreknek, azzal a tanáccsal, hogy csak maguk között olvassák föl. De mindig megtalálta a módját, hogy segítsen a rászorulókon. Sokan felemlégetik még ma is, hogy „a Püspök Úr számon tartotta az üldözötteket minden társadalmi osztályból. Mindig megtalálta a módját a nehéz esztendőkből, hogy segítséget juttasson a súlyos helyzetben lévőknek. Megbízható személyeken keresztül, titokban érkezett a boríték pénzüsszeggel és élelemcsomag az ünnepekre”.

A krisztusi szeretet elevenen élt a szívében, és nem csak a barátai, hívei iránt. Amikor a kommunista Balogh Edgár eltörte lábát, meglátogatta kolozsvári otthonában. De fáradhatatlanul ostromolta a hatóságokat letartóztatott papjai és hívei szabadon bocsátása érdekében, s ugyanilyen elszántsággal harcolt az óriási értékeket őrző Batthyaneum tulajdonjogáért (a Romániában fellelhető ősnymotványok 60 százalékát itt őrizték!).

Megadatott neki, hogy háromszor, 1969-ben, 1971-ben és 1974-ben találkozassék egyháza fejével, a pápával. Első római útja alkalmával latin nyelvű beszédet mondott a püspöki szinóduson. Beszédének legfontosabb gondolata, már ami a laikus világ számára is mindmáig aktuális: „A hierarchia feladata, hogy szavát fejemelje, amikor az igazsá-

got vagy az emberi személyiség méltóságát és alapvető jogait támadás éri." Tehát nem szenvedéseiről, nehézségeiről, hanem arról az elvről beszélt, ami akadályoztatásokkal teli püspöki pályafutása alatt minden tettét meghatározta. S ez az elv egyháza és nemzete érdekeit egyaránt szolgálta.

A hetvenes évek közepétől már sokat betegeskedett, egyre gyengébb lett, de hősiiesen küzdött azért, hogy tevékenységét folytathassa. 1976 januárjától 1980 márciusáig öt ízben kérte betegségére való hivatkozással felmentését, de csak ötödik alkalommal talált meghallgatásra. Ez is azt az óriási tekintélyt mutatja, ami Áron püspököt körülvette: még betegen is hasznos, ha ő ül az erdélyi püspöki széken. II. János Pál 1980. április 2-án személyes táviratban közli, hogy megadja számára a felmentést. Táviratában „integerrimus Domini famulus”-nak, „az Úr legjobb szolgája”-nak nevezte Márton Áront, aki hosszú szenvedés után, de mindvégig a szociális nővérek szerető gondoskodásától körülvéve 1980. szeptember 29-én – nem szólam ez – nemes lelkét visszaadta Teremtőjének. Halálának huszonötödik évfordulóján joggal mondhatjuk, hogy nemcsak Istenének, hanem hazájának, népének is legjobb fia volt. Vajon új századunkban, a 21.-ben születnek-e ilyen „szolgák”, mint a székely parasztfiúból, a kis dombból egy ország fölé magasodó heggyé nőtt Áron püspök?

TÖRÖK BÁLINT

M: Tanulmány

(498) 323. 1 x

(498) 008 x

Gn

07

ROMÁNIAI MAGYAR SZERKESZTŐK

II.

9

1.2 Küldetés – azaz a kisebbségi sajtó funkciói

Az interjúk során rákérdeztünk a főszerkesztőkre, mit tartanak saját lapjuk küldetésének. Noha a *küldetés* szó eléggé általános és megfoghatatlan, ugyanakkor némi fennkölséget, vallási teleológiát sugall, használata mégis nagyon elterjedt az intézményi, főképp a hosszú távú intézményi stratégiák kidolgozása vagy felmérése, illetve valamilyen minőségbiztosításban való gondolkodás során.¹⁵ Az alábbi táblázatban összesítettük azokat a kulcskifejezéseket, amelyeket válaszadóink a küldetés kifejezésre, mint hívó szóra adtak. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a válaszokat a korábban említett főszerkesztőtípusok szerinti bontásban ismertetjük (az idézőjeles részek természetesen interjúalanyaink szavait fedik):

1. táblázat

Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
„Mondani kell a magunkét”	„Demokrácia hajtása”	Biztatás
Ésszerű kompromisszumok	Demokrácia védelmezője	Erkölcsei tartás
Felelősség	Együtt gondolkodás	Igazságkeresés
Helyes válaszadás	Képviselet „a kisebbségi vonalat”	Konfliktusok vállalása
Közös gondolkodás	Megszólítani a magyarságot	Közérdek szolgálata

Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
Közösség	Nemzeti önazonosság megőrzése	Magyarság
Közszolgálat	Olvasót kiszolgálni	Magyarság szolgálata
Kultúra	Olvasottság	Önmegevalósítás
Kultúraformálás	Stratégia	Örömet adni
Magyar üzenet	Szórakoztatás	Reményt adni
Magyarság megőrzése	Tájékoztató (3-szor)	Szórakoztatás
Megmaradás	Tolerancia	Tájékoztató (2-szer)
Nacionalizmus, kizárás elutasítása	Újszerűség	Tartsa a lelket az itthon maradáshoz
Tájékoztató-okítás,,		
Olvasói igények kiszolgálása,,		

A táblázat oszlopai nemcsak a kisebbségi sajtó sajátos funkcióinak leírását teszik lehetővé, hanem az egyes főszerkesztői típusokon belüli árnyalását is. Eszerint:

- Az örökösök egyfajta „megmaradás-paradigmában” gondolkodnak saját lapjukat illetően, amely a kisebbségi közösség kulturális és felelősségteljes okítása által, valamint a kizárás elutasítása által valósítható meg. Érdeemes megfigyelni, hogy az e csoportba tartozók a lap küldetése kapcsán egyszer említik a tájékoztatást, de azt is összefüggésbe hozzák valamilyen értelmiségi-felvilágosító szereppel:

„Mi tájékoztatjuk őket, minden kérdésben okítjuk (sic) őket. Én azért nem mondanék le a sajtónak a nevelő, okító szerepéről. Figyelmeztessük őket, részt vegyünk az újságírás eszközeivel a magyarság jogaiért vívott harcban, feltárjuk a nehézségeket, és mondom, mindenhez hozzá kell tenni azt, hogy magyarság. Mert egy újság többet nem

tehet, mint azt, amit tennie kell, csak hozzá kell tenni azt, hogy ezt az erdélyi, romániai magyarságért tesszük.”

– A *menedzserek* teljesen más szótárt használnak. Náluk a demokrácia és annak védelme, valamint a tájékoztatás kiemelt helyen szerepel, és megjelenik a szórakoztatás igénye is. E lapvezetők szakítani akarnak a múlttal, „az erdélyi hagyományokkal”:

„Mi nem küldetésben gondolkodunk, hanem stratégiában.¹⁶ Mi pontosan tudjuk azt, hogy mit akarunk. (...) Nem abban [hiszünk], hogy azt szeretnénk, hogyha a nem tudom, mi történne. Mi számok mentén gondolkodunk, és nem metaforák mentén.”

Szóhasználatuk néha oly mértékben kevert, mintha a menedzszerizmus és a kisebbségi lét kötelességtudó felvállalásának tételezett ellenpólusai között vergődnének:

„Nem *mi vagyunk* a fontosak, nem az újságíró, *nem én* a főszerkesztő a fontos, hanem a kisemberek, a hétköznapi emberek. Az utca emberének írjuk ezt a lapot, és őket tartjuk nagyon fontosnak, elsősorban őket, tehát nem a hivatalosságokat és nem akik elöl-,... az előljáróinkat. Persze ők is fontosak, de *mi elsősorban azt tekintem* a legfontosabb küldetésünknek, hogy őket szólítsuk meg, és érezzék, érezzék magukénak ezt a lapot, mert, mert *nekünk írjuk*, nekik írjuk.”

A dőlt betűsen kiemelt részekben észrevehető az individualista készítés (hiszen menedzszer típussal van dolgunk) és a mi- (azaz közösség)tudat közötti minduntalan áthajlás. A beszéd szintjén az előbbi idézetben látható, hogy az egyes szám és a többes szám első személye mintha össze akarna olvadni (például „*mi elsősorban azt tekintem...*”) Ugyanakkor hierarchikus világszemlélettel is találkozunk, hiszen az olvasókat kisemberekként az „előljáró” ellenében tudja csak elképzelni.

– A *lokálpatriótáknak* is kiemelten fontos a tájékoztatás, illetve a magyarság kérdései és szórakoztatás is megje-

lennek mint a lap küldetésének elemei, ám a legszembeötlőbb valamiféle emberi közelség biztosításának vállalása. A lokálpatrióta embertársait biztatni szeretné, örömet, reményt szeretne adni, a mindennapokat legszívesebben elfeledtetné:

„Egyetlenegy célja lehet tulajdonképpen: informálni a lakosságot mindarról, ami a mindennapi élet, mindaz, ami érinti őket, ami a sorsukkal kapcsolatos, örömeket és bánatokat. Én nagyon szeretnék minél több örömet átadni. Sajnos, inkább csak a gondokról szólnak a híreink, de hát ez az élet. Bemutatunk, nagyon igyekszünk bemutatni olyan személyeket is, akik úgymond akár példaképek is lehetnek. (...) Meggyőződésem, hogy kell a jó példa, és kell látni azt, hogy igenis vannak emberek, akik csinálnak valamit, elérnek valamit. Tehát az ilyesmire különösen hangsúlyt fektetek, hogy ez talán reményt is ad az elkeseredettebb hétköznapokon.”

„A lap küldetése, hogy kommunikáljon, információt hordozzon, biztasson, nem utolsósorban azért, mert egy eléggé borúlátó világ van.”

A küldetésekre adott válaszok összesítése előrevetíti a továbbiakban részletesebben tárgyalandó főszerkesztőtípusok közötti „demarkációs vonalakat”, és ugyanakkor általánosabb képet is nyújt az erdélyi magyar sajtó funkcióiról. A küldetések alapján két nagyobb és egy szűkebb csoportba sorolhatjuk a kisebbségi sajtó funkcióit:

1. *Közszolgálat* – például: tájékoztatás, demokrácia védelme, „okítás”, olvasói igények kiszolgálása;
2. *Közösségszolgálat* – például: megmaradás, magyarság és nemzeti identitás megőrzése, tolerancia, erkölcsi tartás;
3. *Szórakoztatás* – csak kismértékben jelenik meg.

A három csoportba sorolt funkció közül a közszolgálat és a szórakoztatás általában is a sajtó funkcióinak, azaz az újságírói szakmaiság eredményességéből levezethető

szerepeknek tekinthető. A közösségszolgálat alá eső sajtós szerepek valamilyen kisebbségi ethosz, kisebbségi erkölcsiség megmutatkozásai. Mint később látni fogjuk, e kompetencia- és moralitásdimenziók minduntalan vissza fognak térni.

1.3 Mentális térképek: a román, a magyarországi és a romániai magyar sajtó megítélése

Beszélgetéseink során azt is megkérdeztük a főszerkesztőtől, milyennek látják a román, a magyarországi és a romániai magyar sajtót. E kérdések hipotézise az volt, hogy tekintve a történelmi-kulturális adottságokat, a főszerkesztőknek valamilyen módon viszonyulniuk kell a brubakeri hármis felosztáshoz: a saját kisebbség, a többségi és az anyaországi nyilvánossághoz (Brubaker 1996, e témakörre részletesebben visszatérünk még a 7. fejezetben). Az általánosnak tűnő kérdésseltevésnek az volt a célja, hogy válaszadóinkat hagyjuk szabadon asszociálni, ugyanis ezáltal érzékelhetővé válnak bizonyos inter- és intraetnikai határok.¹⁷ A határok azonosítása így lehetővé teszi egy olyan sajtós (erdélyi) etnocentrikus attitűdhalmozás körülírását, amelynek fontosabb jegyei nem csak a kulturálisan másnak tekintett román sajtótól, hanem a kulturálisan homogénnek tételezett magyarországi sajtó – reprezentatív szinten jelentkező – sajtóosságaitól is eltérnek. A határmegvonások után a „körön belül” maradt jegyek által ragadhatók meg majd a kisebbségi sajtó nyilvánosság sajtóosságai – legalábbis a főszerkesztői elbeszélések nyomán.

Az inter- és intraetnikai (magyar nyelvű sajtók) közötti határok létrehozó feltételezések során vizsgálódásainkat óhatatlanul is egyfajta antropológiai, szociálpszichológiai perspektívába kell helyeznünk. Szociálpszichológiai

megközelítésben egyrészt meg kell különböztetnünk az auto- és heterosztereotípiákat. A sztereotípiák rendszerint két struktúra köré szerveződnek: egy részük valamilyen *kompetenciára* épül, más részük pedig a *moralitás* dimenziójában mozog (Poppe, 1998). Egy másik hipotézisünk szerint a romániai magyar sajtóelit etnocentrikusan gondolkodik, amelyet a szociális reprezentációkban tetten lehet érni. Várakozásaink szerint ezért a romániai magyar sajtóelit a romániai román és a magyarországi sajtó megítélésekor mint *outgroup*okra fog tekinteni, és ki fogja jelölni az ezektől elválasztó határokat, önmagáról alkotott reprezentációja pedig a kijelölt határokon belül saját maga felértékeléséhez fog vezetni. A határokat ugyanakkor nem teljesen lezárt dolgoknak gondoljuk, hanem olyan entitásoknak, amelyeknek átérésztőképessége lehetővé teszi a három szféra közötti átjárást és kommunikációt. Eszerint feltételezhetjük, hogy a romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői (nyelv- földrajzi-politikai adottságaik függvényében) mindkét másik nyilvánosságból profitálni kíván, azaz a másik két szférából határsértő módon átvesz olyan elemeket, amelyeket életképesen be tud építeni saját működésébe.

Térjünk vissza ezek után az interjúkhoz. Alapvető kiindulási pontunk tehát az volt, hogy a romániai magyar lapvezetőknek valamilyen módon viszonyulniuk kell a román nyelvű és a magyarországi sajtóhoz.¹⁸ Ugyanakkor arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a korábban meghatározott főszerkesztői típusok viszonyulási rendszerében érezhetünk-e valamilyen hangsúlyeltolódást. Másképp megfogalmazva, egyrészt az a kérdésünk, hogy a romániai magyar sajtó elitjének számító főszerkesztők körében milyen módon jelentkeznek a sajtóra vonatkozó sztereotípiák (és ezáltal talán e réteg értékrendszeréről is megtudunk valamit), másrészt pedig azt is megvizsgáljuk, hogy e rétegen belül körvonalazódnak-e valamilyen típusfüggő aránytalanságok.

A poppe-i struktúrákat használva a következő módon összesíthetnénk a három különböző sajtó kapcsán megfogalmazott sztereotípiákat:

2. táblázat

	Magyarországi sajtó		Romániai magyar sajtó		Román sajtó	
	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
<i>Moralitás</i>		(Politikai elköteleződés)	Kisebbségi ethosz			Nacionalista Balkáni Korrupct
<i>Kompetencia</i>	Professzionális		(Fejlődő szakmaiság)*	Szakmai kvalitások	Sokszínű	

*A zárójel a kisebb mértékű előfordulást, jelenlétet jelzi.

A főszerkesztői elmesélések szerint a romániai magyar sajtó sajátos mozgásteret tehát a kisebbségi ethosz továbbvitele, amelyet morális szinten egyik oldalról a negatív moralitású („erkölcstelen”) román nacionalista, balkáni, korrupct sajtó határol le, másik oldalról pedig a magyarországi sajtóban tapasztalható sajtó belüli politikai megosztottság. Mindkét határkonstituálás „veszélyeket” is tartogat, ugyanis e határokat nem lehet teljesen lezárni: így egyrészt a közeli (román) balkanizáció, korrupctió, bulvárosodás jelent veszélyt, másrészt pedig a magyarországi politikai megosztottság begyűrzése. Ezeket a „veszélyeket” interjúalanyaink jelezték is, hiszen a „bulvárosodás” és a „kezdeti megosztottság” (ld. 3. számú táblázat) mint negatívumok szerepeltek a romániai magyar sajtó értékelése során. Mint később látni fogjuk, a tabuk fenntartása e határok megőrzését szolgálja.

Szintén a narratívákból körvonalazódott, hogy a kompetenciák terén beindult egyfajta professzionalizáció, de ez korántsem tekinthető lezárt folyamatnak, hiszen a negatív dimenzióban itt találjuk a legtöbb elemet. A szakmai kvalitások kibontakozásának mozgatórugói lehetnek a néha irigykedve nézett magyarországi és román sajtó, gyakran a többségi helyzettel magyarázott kvalitásai, de ugyanakkor szembe kell nézni a szakmaiság és a romániai magyar „sajtóbirodalom” nagy részét, mondhatni kvintesszenciáját alkotó már említett kisebbségi ethosszal.

1.4 A tabuk léte és működési mechanizmusaik

A beszélgetések során interjúalanyainkra rákérdeztünk arra is, hogy véleményük szerint léteznek-e tabuk a romániai magyar, illetve a román sajtóban. A romániai magyar sajtóra vonatkozóan a kérdés már szerepelt kérdőíves vizsgálatunkban is, ám ezúttal nem csak arra kértük a megkérdezetteket, ha úgy gondolják, léteznek tabuk a sajtónyilvánosságban, akkor sorolják is fel ezeket, hanem arra is, hogy indokolják meg, véleményük szerint miért éppen ezek a tabutémák.

A kérdőíves vizsgálat során azt találtuk, hogy a tabuk elismertsége és a szerkesztőségi hierarchiában elfoglalt hely között fordított összefüggés létezik, azaz minél magasabb pozíciót tölt be valaki egy lapnál, annál nagyobb valószínűséggel azt állítja, hogy nem léteznek meg nem jeleníthető, kényes témák a romániai magyar nyilvánosságban, és fordítva (ezt neveztük a *strukturális öncenzúra* jelenségének). Az interjú vizsgálat során azonban árnyaltabb képet kaphatunk, egyszersmind verifikálhatjuk a strukturális öncenzúra téziséét.

A főszerkesztők a szerkesztőségi hierarchia felső pozícióiban helyezkednek el, így a kérdőíves vizsgálatra

építve az a hipotézis fogalmazódhatna meg, hogy a főszerkesztők nagy valószínűséggel azt fogják állítani, hogy nincsenek tabutémák. Igen ám, de a főszerkesztői típusokra vonatkozó modellünk szerint e réteg korántsem tekinthető homogén társadalmi csoportnak, így ezúttal a *szűkített strukturális öncenzúra* hipotézisét fogalmazhatjuk meg: figyelembe véve, hogy eddigi kutatásaink szerint a tabutémák között kiemelt helyen az RMDSZ-re és az egyházra vonatkozó hírek szerepeltek, továbbá a főszerkesztőtípusok korábban leírt habitusait, illetve az RMDSZ-szel szembeni viszonyulásokat, várakozásaink szerint nagy valószínűséggel az *örökös* főszerkesztő típus tagadja, a *menedzser* típus pedig elismeri a tabuk létét; a *lokkálpatrióták* helyi politikai játszmákba való involválódásuk eredményeképpen várakozásaink szerint köztes állapotot fognak képviselni.¹⁹

Érdeemes továbbá a tabuk tartalmi oldalát a korábban ismertetett autosztereotípiákkal is összevetni. Hipotézisünk szerint az önmagunkról alkotott kép (autosztereotípia) és a ki nem mondható témák (tabuk) között egyensúlyteremtő kapcsolat létezik: *a tabu az önkép védelmezőjeként működik*. Minél pozitívabban akarja valaki önmagát megjeleníteni, annál inkább hallgat (képzelt vagy valós) negatív tulajdonságairól. És fordítva: minél több saját negatív (képzelt vagy valós) tulajdonsággal szembe-sülünk, annál inkább szeretnénk úgy beszélni, hogy ezen a helyzeten változtassunk. Röviden: a pozitív önkép a status quo megőrzésére, a negatív önkép cselekvésre (a mi esetünkben: új témák megjelenítésére) készítet. Mint láttuk, a lapvezetők önmagukról alkotott képe során a morális dimenzió pozitív oldalán egyfajta kisebbségi erkölcsiséget találtunk, míg a kompetenciák szintjén az akadályoztatott (mert a negatív oldalon elhelyezkedő) szakmaiságot találtuk. Az autosztereotípia morális, pozitív dimenziója ezért a kisebbségi ethosszal kapcsol-

latos, a kisebbség pozitív önképének megőrzésére vonatkozó tabutémákat fogja generálni, míg a kompetenciák negatív dimenziója a szakmaiság hiányát felszámolni kívánó (tehát nem a morális dimenzióból, azaz a kisebbségi ethoszból levezethető) tematikákat fogja eredményezni.

A többségi (román) sajtóban létező tabuk létre és tartalmára vonatkozóan szintén a sztereotípiák morális és kompetenciadimenzióiból indulhatunk ki. A heterosztereotípiák és tabuk összefüggésbe állítása szerint a Másik általam negatívnak gondolt saját tulajdonságait nem ismeri el, ezért a negatív oldalai az én számomra tabukat generálnak (hiszen a Másik megmutatkozása nem az Én elvárásai szerint történik), míg a Másik pozitív tulajdonságai számomra nem generálhatnak tabukat, hiszen közöttünk egyetértés van. Mivel a heterosztereotípiák morális dimenziója mentén a nacionalista, balkáni, korrupt megjelölésekkel találkoztunk leggyakrabban, feltételezhetjük, hogy a romániai magyar főszerkesztők e témakörökre vonatkozóan fognak leginkább utalni a román tabutémák megjelölése során. A kompetenciadimenzió mentén leggyakrabban a sokszínűséggel találkoztunk, így valószínűsíthetően ez nem eredményezhet tabutémákat.

A tabuk létreval kapcsolatban véleményeket összesítve azt találtuk, hogy a romániai magyar sajtóra vonatkozóan a legszembetűnőbb véleménykülönbség az, hogy míg az *örökösök* tagadták a tabuk létét (ám bizonyos hírszelekció létjogosultságát elismerték), addig a másik két csoport majdnem egyöntetűen egyetértett létezésükkel. A tematikai oldalak vizsgálatánál az RMDSZ-szel kapcsolatos témák szerepeltek kiemelkedő helyen, ezután pedig az egyház került említésre, majd pedig – főképp a *menedzser*-főszerkesztők esetében – megjelentek azok a témák is, amelyek közvetlenül nem kapcsolhatók sem internikus, sem hatalmi mezőbe.²⁰ Míg az előbbi két na-

gyobb csoportot méltán tekinthetjük a veszélyeztetett helyzetűnek felfogott kisebbség integritását szolgáló, az úgynevezett kisebbségi ethoszból levezethető témáknak, az utóbbiakat (mint például a szexualitás, felsőoktatás, alkoholizmus) az újságírói szakma hiányosságaiaként tartjuk számon. Mindez gyakorlatilag igazolja azt az előzetes feltevésünket, miszerint a tabuk generálása összefügg az autosztereotípiák struktúrájával. Mint láthattuk, a moralitás dimenziójához kapcsolható tabusítások a kisebbség pozitív önképének fenntartását szolgálják, és alapvetően a többséggel szembeni szimbolikus harc részeként értelmezhetők. A negatív előjelűnek látott saját kompetenciák felszámolására irányuló szándékok – amelyek a romániai magyar lapszerkezeten belüli újszerű elemeknél, a *menedzser* és *lokálpatrióta* vezette lapoknál erősebbek – egyre több olyan témát szeretnének megjeleníteni, amelyek újságírói felkészültséget, nyitottságot, az etnikai diskurzus elhagyását feltételezik, egyszersmind az intraetnikus konfliktusok felvállalását jelenti.

A román sajtó vonatkozásában, noha részlegesen, de beigazolódni látszik a tabutémák tartalma és a heterosztereotípiák közötti összefüggés. Előzetes feltételezésünkhöz képest a gazdasági és politikai tematizálások kerültek a magyar főszerkesztők által tabunak tekintett témák közé. Kismértékben ugyan, de a morális dimenzió negatív oldalára sorolt nacionalista jellemzők (ld. 3. táblázat) is tabukat generáltak, amelyek a romániai magyar főszerkesztők meglátása szerint úgy működnek tabuként, hogy általuk el nem fogadott konszenzust kreálnak a másik oldalon: „a nemzeti kérdésben nagyon nagy egyetértésben vannak [a románok]”.

3. táblázat

Főszerkesztőtípus	Tabuk léte és tartalma	
	Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
Örökös	NINCSENEK TABUK, de van szelektivitás stb.	LÉTEZNEK TABUK, és ezek – gazdasági, politikai természetűek
Menedzser és lokálpatrióta	LÉTEZNEK TABUK, és ezek: – morális dimenziókat (kisebbségi éthoszt) érintenek; – kompetenciára vonatkoznak	LÉTEZNEK TABUK, és ezek – a (román) nemzeti érzést érintik – magyar nemzetiségre vonatkoznak – gazdasági, politikai természetűek

1.4.1 Tabusítás: két mechanizmus

Összevethetjük a továbbiakban, melyek az úgynevezett tabusított intézmények, és melyek azok a politikai retorika szintjén megjelenő, főképp a romániai magyar kisebbség érdekképviselőjét felvállaló szervezet (RMDSZ) által megjelölt intézmények, amelyek a kisebbség fennmaradását szolgálják. Ez utóbbiak közé magán az érdekképviselői szervezeten kívül az egyházat, az oktatási, kulturális, gazdasági intézményeket, valamint a civil szervezeteket sorolhatjuk – ezek nélkül nem maradhat meg a kisebbség, állítják. Az újságírók (főszerkesztők) egy része által említett úgynevezett tabutémák azonban éppen ezeket a politikai diskurzus szintjén is a kisebbség fennmaradását szolgáló intézményeket érintik.

4. táblázat

Tabusított témák		Fennmaradást elősegítő („kanonizált”) intézmények
Kisebbségi ethoszból fakadó témák	– RMDSZ-t érintő (politikai, gazdasági) témák; – egyház; – civil szervezetek; – egyéb magyar intézmények	– RMDSZ; – egyház; – oktatás; – gazdasági intézmények; – civil szféra; – kulturális intézmények
Kompetenciára vonatkozó témák	– korrupció; – felsőoktatás; – szexualitás; – alkoholizmus	

Látható, hogy a tabusított témáknál a szexualitás és alkoholizmus jelenik meg mint nem a „kanonizált” – túlélést segítő – intézmények, az oktatás pedig mintha nem lenne teljes mértékben tabusítva (hiszen „csak” a felsőoktatás jelent meg). Túl azokon a bagatellizáló kijelentéseken, hogy a szexualitás intézménye nélkül nemcsak egy adott kisebbség, hanem egyetlen emberi közösség sem reprodukálhatja önmagát, illetve az alkoholizmusnak komoly közösségromboló hatása lehet, érdemes itt azt megjegyezni, hogy a romániai magyar sajtóban az ilyen típusú témák mellőzése egyrészt a bulvárosodás elkerülésének mértékét, másrészt pedig a szakmaiság hiányát jelenti. Mindez összefügghet egyfajta prűdséggel, de szélesebb kontextusban a piaci elemek tagadását, valamint – látszólag meglepő, de a poppe-i struktúrák alapján logikus módon – az etnicitást feltételezi. Az etnicitás eleme e vonatkozásban azt jelenti, hogy a főszerkesztők zömének meglátása és értékelése szerint a román nyelvű sajtó egyszerűen „balkáni”, és mint ilyen, „ők” gyakran használhatnak szenzációhajhász elemeket (mint például a szexualitás megmutatása). Követke-

KERT...
kiállítás, 2001
Kun Éva kerámiaja
(fotó Ruska Judit)

zéseképpen „mi”, akik különbek vagyunk, nekünk kerülni kell az ilyen kompetenciák kibontakozását.

A tabuk által megvont etnikai határok fontossága a fő-szerkesztők érvelésében gyakran előjön. Ezekre a meg nem jelenített témákra azért van szükség – állítják –, hogy a másik féllel (értsd: a románokkal) szembe ne váljon a romániai magyarság még inkább védtelenné: „meg kell véde-nünk a tolvajainkat is”.

A tabusított és fennmaradást szolgáló intézmények további összevetésekor az oktatás jelenik meg mint tárgyal-ható probléma. Az oktatás megjelenítésének óriási szimbo-likus és politikai ereje van, az oktatási kérdések gyakran válnak kül- és belpolitikai csatározások tárgyává. Csak-hogy az oktatás mint fennmaradást szolgáló intézmény összességében (integrált egészként) jelenik meg, mint statisztikai, szimbolikus entitás (hány magyar diák van, ma-gyar nyelvű intézmények fontossága stb.), és nem mint működő, azaz napi működtetést igénylő rendszer.²¹ A ta-busított témák között szereplő korrupció nemcsak politi-kai, gazdasági vonatkozásban jelenhet meg, hanem az ok-tatás vonatkozásában is.

A tabusítás a romániai magyar sajtóban nem azt jelen-ti, hogy nem jelennek meg hírek a kanonizált intézmé-nyekről, hanem azt, hogy az újságírói szándék (képzelt vagy jogos) olvasói igényekre építve, illetve mondandójá-nak potenciális interetnikus konfliktusba való helyezése miatt nem hatol be az intézmények falai mögé. A kanoni-zált intézmények így gyakran – egyik interjúalanyunk sza-vait használva – „szent tehenné” válnak. *A tabusítás tehát alapvetően nem az intézményeket érinti, hanem az intézmények működését.* Ennek okai részben a szakmai kompetenciák di-menziójában keresendők, de nagyobb mértékben azzal magyarázható, hogy a kisebbségi nyilvánosság, valamint az azt működtető értelmiségi elit elsősorban a felmutatha-tó magyar vonatkozású szimbólumokat tartja fontosnak

megjeleníteni, hiszen ezáltal továbbéltheti az etnikai különbözőség tudatát.²² Az elit számára így a szimbólumok és az azokhoz kapcsolódó érzelmi töltet fontosabbá válik, mint a társadalmi tények, avagy a mindennapi élet létfonosságú, ám a szimbolikus politizálás által nem szakralizált történéseinek bemutatása.

A tabusítás tehát a folyamatos etnikai határápítés eszköze, de – tekintve, hogy a főszerkesztők a tabuk létrehozására vonatkozóan is két nagyobb csoportra oszthatók – az etnikai határokon belül is kettősséget produkál. A tabuk a környező világ folyamatos dichotómiákban való elgondolásának eredménye, bináris oppozíciók szüntelen használatának következménye. Ez egyébként a romániai magyar kisebbségi kontextustól függetlenül is érvényes, a tabusítást ugyanis elgondolhatjuk a nyilvánosság reprezentációs modelljén²³ belül is (Heller–Némedi–Rényi Ágnes, 1990). A nem nyilvános és nyilvános, illetve a magán és a köz szétválasztására épülő modell esetében a tabusítás valójában a közszférán belüli (értsd: a köz, a mi gondolatmenetünkben pedig a közösség dolgaira vonatkozó) nyilvánosságot érintő tematizációk nem nyilvánossá tételének szándékát jelenti.²⁴ A tabuk tehát a szent és a profán, a (nyilvánosságban) kimondhatatlan és kimondható megkülönböztetését feltételezik, ez pedig kisebbségi és többségi etnikai csoportok létezésével mellett olyan szemantikai struktúrák továbbélését eredményezi, amelyek (etnikai) sztereotípiákat hoznak működésbe. A sztereotípiák továbbá bináris oppozíciókat, ellenségfogalmakat generálnak²⁵ (Koselleck, 1998), egyszersmind az ellenségnek neve lesz: „a balkáni”, „korrupció” külső ellenségnek,²⁶ az „ők”-nek nem szolgáltatja ki önmagát az „erkölcsös mi”.²⁷ A határok átlépéséről (pontosabban át nem lépéséről) a tabuk gondoskodnak. A saját erkölcsiségbe vetett hit azonban óhatatlanul kikezdi az önértékelést is, a világ dolgairól szóló tudósítások helyett pedig egyre inkább a saját (tév)képzetek valóságra erőltetett torzformái látnak napvilágot.

Röviden: kétféle tabusítás zajlik egy időben. Az egyik interetnikus mezőben működik, a másik pedig intraetnikus mezőben zajlik. Az előbbi a kisebbségi ethosz fölött őröködik (literaturizáltságot, a kisebbségi neurózis létét eredményezi), a második pedig kompetenciák hiányával magyarázható (és aprofesszionalitásban és akommercialitásban²⁸ érhető tetten). Mint az előbbieken láttuk azonban, az újságíró-társadalomban és a szűkebb főszerkesztői rétegen belül is generációs ellentétek feszülnek, ez pedig minden bizonnyal kihathat a kimondható és kimondhatatlan közötti határvonalak újrendezéséhez, azaz a tabuk tárházának változására. Kérdés viszont, hogy ezek a változások oly mértékűek lesznek-e, hogy kihatással legyenek a tabusítás előbbieken ismertetett mechanizmusaira?

Rövid összegzés

Tekintsük át röviden a három főszerkesztői típust. Már említettük, hogy e típusok elméleti konstrukció eredményei, a valóságban egy adott főszerkesztő esetében a három típusjegy különböző mértékben megtalálható. A típusnevek tehát valójában metaforák, amelyeket a korábbiakban leírtak alapján összegző módon itt röviden kifejtünk.

Az *örökösök* az idősebb generációhoz tartoznak, újságírói pályájukat már a hatvanas, hetvenes években elkezdték. Végzettségük nagy hasonlóságokat mutat, nagy részük a jelenlegi kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem valamelyik filológia szakára járt. Szocializációjuk nagy része tehát az államszocializmus időszakára esik, átértékelték a cenzúrát, mintegy együtt éltek vele. Az általuk vezetett lapok küldetésének a közösségszolgálatot emelik ki elsősorban, ezért a bulvárosodásra fanyalagva tekintenek, és azt állítják, nincsenek tabuk a romániai magyar sajtóban.

A *menedzserek* zöme jelenleg harmincas éveiben jár, nevüket azért kapták, mert a lapstratégiájukban több piaci elem is felbukkan, életvezetésükben pedig nagyfokú individualizációra törekednek. Végzettség és családi háttér tekintetében heterogén csoport, ám közös bennük a kibontakozó szakmai öntudat, amely a politikával szembeni távolságtartásra, illetve a sajtó *házőrző kutya* funkciójának felvállalására készíti. A lap küldetésének megfogalmazása során a tájékoztatás kiemelt helyen szerepel, és ezzel összefüggésben elismerik nem csak a kisebbségi helyzetből levezethető tabuk létét, hanem a szakmai inkompetenciából származókat is.

A *lokálpatrióták* helyi, városi, vagy kisebb régióra kiterjedő lapokat vezetnek. Felsőfokú végzettségük nincs, ám a nyolcvanas évektől kezdve irodalmi készítésük során kapcsolatba kerültek romániai magyar sajtóintézményekkel. Valamivel idősebbek a menedzsereknél, és lapvezetési stratégiájuk során elsősorban a helyi érdekrendszeren belül próbálnak elhelyezkedni (ezért az RMDSZ-szel szembeni viszonyulásuk gyakran a „nagypolitika” helyi párlatát tükrözi), ugyanakkor fennmaradásuk céljából bátran használnak bulvárelemeket.

5. táblázat

	Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
Végzettség	BBTE – filológia és/vagy Stefan Gheorghiu Akadémia	Felsőfokú végzettség: vegyes	Nincs felsőfokú végzettsége – újságíróiskola vagy tanfolyam
Szülői háttér	Első generációs	Vegyes	Első generációs
Életkor	„hatvanasok”	„harmincasok”	„negyvenesek”

	Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
<i>RKP-tagság</i>	tag	„megúsza”	Is-is
<i>RMDSZ</i>	Alapító tag, szimpatizáns	Távolságtartó, bíráló	Helyi beágyazottság
<i>Tabuk (romániai magyar sajtó)</i>	„Nincsenek, de...”	Vannak	Vannak
<i>Bulvárosodás</i>	El kell kerülni	Szükséges piaci elem	Kell
<i>Küldetés</i>	Közösségszolgálat	Közszolgálat	Is-is
<i>Laptípus</i>	Inkább megyei	Megyei és regionális	Helyi

A főszerkesztőtípusok valamiféle átmenetet és a lokalitások magukra találását, a nyilvánosság felaprózódását tükrözik. A vezető újságírók körében a generációs és szakmai szocializációs különbségek eltérő szakmai felfogásokat és sikerélményeket eredményeznek.

Az örökösök szocializációja a korábbi évtizedekre esik. Ők mondhatni a rendszerváltás (szakmai és emberi) nyertesei, akik korábbi kulturális és kapcsolati tőkéjüknek köszönhetően sikeresen végigvezényelték (esetleg félig-meddig végigasszisztálták) a már korábban is létező lap spontán privatizációját. Számukra a „fordulat” a lehető legjobbkor jött: a szakmai zsenyéken már túl voltak, de a kiégés még nem uralkodott el rajtuk. A ’89-es események új lendületet adtak életüknek, aktívan részt vettek az új típusú szervezkedésekben. Az elfojtásból a harsány megmutatkozásba fordultak. Amit korábban csak a nem nyilvános szférában tudtak kimondani vagy gondolni, azt most nyilvánosan is elmondhatták. Szerepvállalásuk eksztázisa viszont rövidesen alábbhagyott, beindult a szakmai önkontroll (újra?), társadalmi aktivitásuk „politika melletti” szintre csúszott, a sajtó és politikum viszonyát nagyjából horizontális, kollegiális tengelyen egymás mellé szerveződve képzelik.

A *menedzserek* a piaci viszonyokkal is számolnak, ugyanakkor a politikai erőviszonyok szintjén is mérlegelnek. Ez a csoport egyre inkább többségiként akar és tud is viselkedni. Noha valamilyen formában az ő esetükben is jelen van a kisebbségi (hír)érzékenység, ez nem zárja ki a piaci gondolkodás sikerét.

A *lokálpatrióták* mintegy ösztönszerűen ráéreztek a helyi sajtóhagyomány életképességére Amit nem mondhattak el (mert nem tudtak, vagy mert kapcsolathálójuk csődöt mondott a kiszélesedett médiatájban) nagyobb közönség előtt, azt ezúttal saját „közösségükkel” osztották meg. „Small but beautiful” elve alapján felfedezték környezetük régi és jelenlegi érdekességeit, rájöttek, hogy „itt” nekik dolguk, küldetésük van. A helyi viszonyokba való egyre mélyebb belemerülés ugyan aláásta ezt a kicsinységben rejlő szépséget, de az elhivatottság, a közvetlen környezet biztatása, a kisebb-nagyobb „otthoni” sikerélmények feledtetni engedték a kis- és nagypolitika helyi lecsapódásából származó konfliktusok körüli kellemetlenségeket.

PAPP Z. ATTILA

Irodalomjegyzék

- Biró A. Zoltán: Centralizált hatalmi beszédmód. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnappunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998.
- Bodó Julianna: Ünnepi események és a média nyilvánossága. In: uő. (szerk.) *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000.
- Domokos Géza: *Esély I. Visszaemlékezés 1989–1992*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996.
- Habermas Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Századvég-Gondolat, 1993.

- Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes: Vázlat a nyilvánosság fogalom értelmezéséhez. In: Bayer József (szerk): *Tükör által homályosan. Tanulmányok az ideológiáról*. MTA Társadalomtudományi Intézete, 1990.
- Herédi Zsolt: Klisék, tabuk és egyéb „sajtóficamok” az erdélyi magyar sajtóban. In: *Korunk* 2003/8 64–72.
- Konrád György–Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Gondolat, 1989.
- Koselleck, Reinhart: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.) *Az ellenség neve*. Budapest, Józsefvég Műhely, 1998. 7–23.
- Kovács Éva–Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Budapest, Múlt és Jövő, 2002.
- Kuszálik Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996.
- Lőrincz D. József: *Az átmeneti társadalom értékei* (TLA Könyvtár, doktori disszertáció, kézirat), 2002.
- Magyar Tivadar: A romániai magyar média. In: *Médiakutató* 2000/ősz 95–107.
- Papp: A romániai magyar újságíró-társadalom. In: *Médiakutató* 2004/tél
- Poppe, Edwin: *National and Ethnic Stereotypes in Central and Eastern Europe. A Study among Adolescents in Six Countries*. Utrecht, ERCOMER, 1998.
- Setényi János: *A minőség kora. Bevezetés az iskolai minőségbiztosítás gyakorlatába*. Budapest, Raabe, 1999.
- Verdery, Katherine: *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, Princeton University Press, 1996.

Jegyzetek

- 15 Manapság minden, önmagára valamit is adó, azaz minőségi szolgáltatást nyújtani kívánó gazdasági, oktatási, kulturális stb. intézmény rendelkezik küldetésnyilatkozattal (Mission Statement-tel). Az intézmények saját minőségkonceptiójukon kívül megalkotják küldetésnyilatkozatukat, amely az intézmény „leírására, hirdetésére és tájolására alkalmas”. (Setényi, 1999)
- 16 A küldetés és stratégia ellentételezése éppen az előbb említett minőségbiztosítási ismeretek hiányáról árulkodik. Ezért is fontos tudatosítani, hogy a főszerkesztőtípusok címkei valójában metaforák.
- 17 A tükörhatás (azaz a magyarországi és román nyilvánosság főszerkesztői rétegének egymásról és a romániai magyar sajtóról alkotott véleményének) vizsgálata elmarad, de hipotézisként már most megfogalmazható, hogy a magyarországi és romániai román újságíró-társadalom nagy valószínűséggel az „ismeretlen” kategóriájával illetve a romániai

magyar sajtót: előbbi azért, mert egy távoli és ezért homogénnek tétélezett masszának látná, az utóbbi pedig egyszerűen a nyelvi határok miatt nem tudna releváns válaszokat adni.

Természetesen a globalizáció feltételei, az internet elterjedése közepette a főszerkesztőknek elvileg a globális piachoz is viszonyulniuk kell. A beszélgetésekből azonban az derült ki, hogy az internet használata elsősorban a magyar és román nyelvű sajtó olvasására szolgál, gyakorlatilag egyetlen válaszadónk sem említette, hogy az internet segítségével más nyelvű lapokat olvasna. Ennek magyarázata – feltételezhetően – elsősorban a nyelvismeret hiányosságaival függ össze.

- 18 A strukturális öncenzúra és szűkített változata között nincs ellentmondás, hiszen előbbi a romániai magyar újságíró-társadalom egészére, míg utóbbi csak a főszerkesztőkre vonatkozik.
- 19 A Transindex című erdélyi magyar internetes újságnak 2002-ben volt egy topikja, amely éppen e témával foglalkozott. A Tabutémák az erdélyi magyar sajtóban című topikra beérkezett véleményeket Herédi dolgozta fel, aki 5 csoportba sorolta a témákat: 1. A saját etnikai csoportra vonatkozó önreflexiók (például alkoholizmus, szolidaritás hiánya); 2. Az RMDSZ és más magyar intézményeket érintő cikkek; 3. Szociális érzékenységet igénylő témák (például a nők helyzete a munkaerőpiacon); 4. Prüdériából fakadó témák (például szexualitás, homoszexualitás); 5. Az államhatalom által tiltott, de romániai magyarokat is megosztó témák (például a határok kérdése). (Herédi, 2003)
- 20 2003 nyarán történt: egy erdélyi nyári egyetem közel háromórás kerekasztal-beszélgetése során a romániai és magyarországi felsőoktatás aktuális kérdései kerültek terítékre. A beszélgetés során európai kihívásokról, bolognai folyamatról, minőségbiztosításról, információs társadalomról esett szó, míg végül a hallgatók kérdéseket tehettek fel. A legelső kérdező egyik országos terjesztésű lap újságírója (és főszerkesztője) volt, aki feltette azt a kérdést, hogy „Milyen mértékben járul hozzá a romániai magyar nyelvű felsőoktatás az erdélyi magyarok identitásának megőrzéséhez?”. Az előadók kissé meglepődtek, majd udvariasan néhány percben valamilyen általánosságot választottak, miszerint természetesen nagyon hozzájárul, hiszen az egyetem gondolata mindig is közel állt a nemzeti eszméhez stb. A másnapi megyei lapban (tehát nem abban, amelynél a kérdező újságíró dolgozik) *Oktatás és identitás* címmel ismertetés jelent meg az említett beszélgetésről.
- 21 Az ünneplési szokások 1989 utáni természetét és a sajtó szerepét vizsgálva Bodó Julianna a következő megállapításokra jut: „A médiát vezető elit tudatosan termeli lokális, regionális szinten a ‘magyar társadalom’, s az ünnepi események bemutatása, különösen ha azokban szimbolikus térfoglalási elemek is vannak, kiemelten fontos terület. (...) A lokális vagy regionális léptékű kollektív reprezentáció termelésében a média kiemelten fontos szerepet vállal, s ez a szerep jóval több,

- mint a demokratikus társadalmakban szokásos mádiaszerep" (Bodó 2000: 195, 197–198)
- 22 A nyilvánosság reprezentációs modellje nem tévesztendő össze a Habermas által használt reprezentatív nyilvánosság fogalmával, amely elsősorban az uralom jelképeinek nyilvános térben való megjelenítései-re utal (Habermas 1993). Heller és társai szerint a reprezentációs modellben a nyilvános/nem nyilvános megkülönböztetésnek és e megkülönböztetés fenntartásának van központi szerepe, a két szféra közötti határmegvonás pedig reflexív módon stratégiai aktusok eredménye.
  - 23 Az ezzel ellentétes folyamatot nevezik oknyomozó újságírásnak, míg a magánszférát érintő nyilvános és nem nyilvános pólusok közötti mozgásokat megmutatkozásnak vagy voyeurködésnek, illetve elfojtásnak tekinthetjük.
  - 24 Koselleck megfogalmazásában: „Egy cselekvő önmeghatározásához elfelfogalmak tartoznak, amelyek a mások ellenében megfogalmazott 'mi'-t nemcsak artikulálják, hanem megkülönböztető jegyekkel is felruházzák”. (Koselleck, 1998: 15.)
  - 25 Ld. jelen fejezetnek a román sajtó megítéléséről szóló részét.
  - 26 A jelenségnek közelmúltba vezető gyökerei vannak. Katherine Verdery szerint az államszocializmus korszakában a kommunista antagonisztikus világszemlélet internalizálása által kétpólusú személyiségstruktúrák alakultak ki, amely dichotomizálás által termelte újra az egyéni identitásokat: szétvált a „nyilvános én” és a (privát) „igazi én”. A totalitárius rendszer bukása után a kétpólusú identitást létrehozó dichotomizáció a „hivatalos kommunisták” helyett új „ők”-et keresett, és talált is a különféle etnikumokban. (Verdery, 1996) Verderyvel ellentétben azonban van, aki úgy véli, ez a dichotomizáció nem kettős mércét eredményezett, hanem az én integritását biztosító és ezért pragmatikus, ám ambivalens diskurzust hozott létre. (Lőrincz, 2002)
  - 27 A literaturizáltság, kisebbségi neurózis, akommerzialitás és a professzionalitás részletesebb kifejtését ld. Magyar, 2000.

ef: Tanulmány

An

BRITANNIA ANTE PORTAS

M Brit dilemmák a nyugat-európai integrációval kapcsolatban – 1945–1973

II.

Elégge egyértelműnek látszik, hogy a második világháborút követő negyedszázad során a nemzetközösségi relációk háttérbe szorulása és Európa fölértékelődése a brit külpolitikában egymást logikusan erősítő folyamatok voltak. Az Egyesült Államokkal való kapcsolatok alakulása és a nyugat-európai integráció vonzerejének növekedése közötti összefüggés bonyolultabb. A Nemzetközösség „birodalompótló” funkciójához fűzött remények elhervadásával és Nagy-Britannia gazdaságának relatív gyengülésével az az erő szűnt meg, amely az angolszász partnerségen belüli amerikai túlsúlyt ellensúlyozhatta volna. Jellemző módon a birodalmi örökség kényszerű feladása során elszenvedett kudarcok haszonélvezője (pl. Pakisztánban, Iránban stb.) gyakran éppen a hatalmi vákuumot betölteni kívánó újvilági nagy testvér volt. Az ebből adódóan a két állam között keletkezett konfliktusok legsúlyosabbika, a rövid időre kisebb-fajta bizalmi válságot is okozó szuezi fiaskó után azonban a Westminster politikaformálói a „különleges viszony” lazítása helyett annak szorosabbra fűzése mellett döntöttek. Az egyenlő felek párbeszédének csalóka ábrándját a „lehető legnagyobb befolyásolás” jóval realisabb, és főként nagyobb haszonnal kecsegtető módszerére cserélve. Az Európa felé fordulás tehát ekkor, a hatvanas évek elején alapvetően nem az amerikai kapcsolat alternatívájaként, még kevésbé azzal szembeni mozgásként értelmezhető. Az

összefüggés éppen fordított, sugallja Macmillan életrajzírójának, Anthony Sampsonnak a miniszterelnök Kennedy-nél tett 1961-es látogatását összegző megállapítása: „Az a felismerés, hogy egy valódi tartalommal bíró atlanti partnerséghez vezető legrövidebb, netán egyedüli út Nagy-Britannia számára a Közös Piacon keresztül vezet, vélhetően nagyon fontos, talán döntő eleme volt Macmillan elhárításának, hogy az Egyesült Királyság benyújtsa csatlakozási kérelmét”. Az atlanti partnerségnek a brit belépési hajlandóság kialakulásában játszott jelentős szerepét nehéz kétségbe vonni, az amerikai diplomácia maga is számos alkalommal tanújelét adta ilyen irányú érdekltségének. Az ellenben túlzásnak tűnik, hogy ez lett volna a legfontosabb motivációs tényező. Ahogy láttuk, éppen elég egyéb, a brit nemzeti érdekek szempontjából lényeges körülmény merült fel, amelyek magyarázatul szolgálhatnak a londoni fenntartások mérséklődéséhez. Ugyanakkor tény, hogy a London–Washington tengely a brit külpolitika legfontosabb pillére maradt az évtized során.

Amikor De Gaulle 1963-ban megvétózta Nagy-Britannia közös piaci belépőjét, indoklasként azt hozta fel, hogy a szigetország nincs felkészülve a tagságra, nem kötelezte el magát egyértelműen Európa felé. Konkrétumként a közös vámhatárt, az ország nem Európához – elsősorban a Nemzetközösséghez – fűződő gazdasági kötelekeit, és az Egyesült Államokkal fenntartott szoros viszonyt emelte ki. Utóbbinak apropójául a Kennedy és Macmillan által aláírt, a brit haderőnek az amerikai Polaris atom-tengeralattjárókkal és nukleáris hordozórakétákkal való felszerelését célzó Nassaui Egyezmény kínálkozott. Sajátos módon az európai elkötelezettség De Gaulle által említett hiányáról másfél évvel korábban a Guardian is értekezett, azt követően, hogy Macmillan az alsóházban bejelentette kormánya felvételi szándékát az Európai Gazdasági Közösségbe. A kritika hangja itt még erőteljesebb, mint a mégiscsak dip-

lomáciai nyelven megfogalmazott párizsi elutasításban: "... Amit Macmillan mondott, az mind igaz. De az a kényszerezettség, ami a beszédét jellemezte, eleve csökkenti a tárgyalások sikerének az esélyét. Lehangelő kezdet... Meg kell mutatnunk, hogy hiszünk a politikailag egységes Európa eszméjében. Ez az, amit Macmillan úr nem tett meg." De nem tette meg a munkáspárti vezér, Harold Wilson sem, annak ellenére, hogy a miniszterelnöki szék birtokában megváltoztatta korábbi óvatos álláspontját, és ezt pártjával is elfogadtatva, 1967-ben megújította az ország felvételi kérelmét. Jellemző módon a várható gazdasági előnyök elcseszése és a szuverenitás elvesztése felett érzett aggályok eloszlátása mellett legfőképpen azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy nincs más alternatíva. Ugyanakkor mindössze két évvel a Suezről keletre lévő brit pozíciók feladásának 1968-as bejelentése előtt még úgy nyilatkozott, hogy a brit érdekek határa a Himalájában van.

E furcsa skizofréniának és az „euro-optimizmus” tartós hiányának egymással összefüggő jelenségei jobban érthetőek, ha figyelembe vesszük, hogy helyzetének radikális újragondolása bizonyos szempontból nagyobb kihívást jelentett Nagy-Britannia számára a második világháború utáni években, mint ugyanez a feladat a három másik nagy nyugat-európai nemzetnek. Legalábbis abban az értelemben, hogy utóbbiaknál a kényszerek közvetlenebbek és nyilvánvalóbbak voltak, ezért a mégoly súlyos döntések is kevesebb előzetes mérlegelést igényeltek. A nemzetállami funkciók egy kisebb részének a közös intézmények javára történő átengedését és bizonyos történeti szerepek vagy szerepelemek elhagyását illetve korszerűsítését az is relatíve könnyebbé vagy egyenesen kívánatosabbá tette ezekben az államokban, hogy nemzetállami múltjuk egészében kevésbé volt sikeres, mint a briteké. Ugyanakkor országaik integrációját éppen nemzeti érdekeik hatékonyabb védelme miatt szorgalmazták. Érdekes ezzel kapcsolatban Kis-

singer megjegyzése De Gaulle-ról: „Az 1960-as években, az Egyesült Államokkal való konfliktusának tetőpontján divatba jött a francia elnököt nagyzási hóborttal vádolni. De Gaulle igazi problémája azonban pontosan ennek az ellenkezője volt: egy olyan ország identitásának a helyreállításán fáradozott, amelynek a gondolkodását a kudarcélmények és a sebezhetőség érzése hatotta át”. E rekonstrukció részeként persze biztosítani kívánta Franciaország politikai vezető szerepét a hosszabb távon a két szuperhatalom között a harmadik erővé válható Nyugat-Európában. Tulajdonképpen az európai hegemonia megszerzésére irányuló klasszikus francia külpolitika nyilvánult itt meg új köntösben. Nagy-Britanniának hagyományosan nem voltak ilyen céljai a kontinensen, diplomáciájának egyik alapelve éppen a hegemon törekvések megfékezése volt. A már említett egyéb okok mellett ez is közrejátszott abban, hogy az ötvenes években, amikor akkori adottságai még lehetővé tették volna, nem állt az európai egységtörekvések élére. Más kérdés, hogy amint az Európához való szorosabb kapcsolódás napirendre került, Londonban is felerősödtek a vezéri becsvágyak – ahogy azt George Brown már idézett megjegyzése jól illusztrálja.

1970-re, három évvel a második De Gaulle-i vétó után, amikor Edward Heath megalakította kormányát, a brit gazdaság már nem a legerősebb Nyugat-Európában: a 60-as években helyzetének viszonylagos romlása folytatódott. A font 1967-es leértékelése, az ezt követő hitelfelvétel, a sztrájkok számának növekedése, a gyengülő versenyképesség mind azt jelezték, hogy a bajok nem átmenetiek. Az évtized elején Nyugat-Németország, a végén Franciaország előzte meg az Egyesült Királyságot az egy főre eső nemzeti össztermék terén. Ez a Temze partján sajnálatosnak számító fejlemény paradox módon egy vonatkozásban mégis kedvezőnek bizonyult: enyhítette a francia elutasítás ki nem mondott, harmadik okaként megjelölhető

azon félelmeket, hogy a brit belépéssel Párizs kezéből kikerülhet a karmesteri pálca. Ezzel egyidejűleg, a francia szekunda kijavításának esélyeit ugyancsak növelve, előrehaladt a nem európai kötelékek lazulása. A 70-es évtizedre az egykori gyarmatbirodalmat néhány sziget és miniállam fémjelezte, a Nemzetközösséggel folytatott kereskedelem csökkenő tendenciát mutatott – az ide irányuló brit export aránya 1970-ben 23%-ot tett ki. Cecil Rhodes és Kipling utódai meglepően higgadtan szemlélték apáik és nagyapáik birodalmának végnapjait; a közvéleményben komolyabb hullámokat csak a volt fehér domíniumokkal való szálak gyengülése vetett. (Jól mutatja ezt az a felmérés, amelyből kiderül, hogy a válaszadók mely országokkal kívánnak szorosabb viszonyt: az első helyen Ausztráliát említették a legtöbben, 36%-kal, másodikként Új-Zélandot, 34%-kal, harmadikként Kanadát, 27%-kal. Egyetlen más nemzetközi állam sem kapott többet 2%-nál. Az Egyesült Államokra 17% voksolt.) A csatlakozás politikai feltételeinek vonatkozásában történt új fejlemények, a Párizsban és Londonban történt személycserék szintén afelé mutattak, hogy a harmadik nekifutás ezúttal sikerülhet. A változások legfontosabbika a briteket Amerika trójai falóvának tekintő, reményeiket kétszer meghíúsító nagy ellenző, De Gaulle 1969-es lemondása volt. De a Downing Street 10.-be is olyan ember került Heath személyében, aki a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint máig nyugodtan pályázhat „a leginkább Európa-barát brit miniszterelnök” címre. Ahogy Cosgrave jellemzi, „azon kevés brit patrióták egyike, aki Európát második hazájának tekinti.” Ez a mentalitás elődeinél fogékonyabbá tette arra, hogy a hagyományos brit Európa-politika szükséges módosításának az általa is támogatott világhatalmi szerepvállalással való összehangolását oly módon hajtsa végre, hogy az országának a Közös Piacba bevitelét a lehető legkisebb mértékben akadályozza.

Stephen George-nak minden bizonnyal igaza van akkor, amikor – még a második világháborút követő évekre vonatkoztatva – alaptalannak tekinti azokat a vádakot, mely szerint Nagy-Britannia a „nagyság illúziójának” foglya lett volna. A Foreign Office-ban pontosan tudták, írja, hogy államuk nem versenyezhet az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval, különben nem szorgalmazták volna olyan határozottan az amerikai csapatok Európában tartását. Az amerikai erőfölény sem okozott elviselhetetlen traumát a kétoldalú kapcsolatokban – ahogy erről már volt szó –, hiszen a különleges viszony okán a britek „rokonian” részesülhettek a szuperhatalmi állapot kisugárzásában. Mindezek ellenére, mint láttuk, a régi nagyhatalmi státus legalább részleges megőrzésének az igénye, a törekvés, hogy az ország aktív szereplője legyen a két nagy között harmadikként a világpolitikai játszmáknak, végigkísérte a brit külpolitika mozgását az 1945 utáni negyedszázadban, sőt, tovább is. Nagy-Britannia azonban fáziskésésbe került a hasonló aspirációkkal bíró, a gloire és grandeur, valamint az örök német mumus árnyképeivel viaskodó Franciaországgal. Ott hamarabb érzékelték, hogy, ha Európába „visszazárva” egyedül már nem is, de a nyugat-európai egység bajnokaként, közvetve még világhatalmi tényezők lehetnek. Hiszen az európai nagyhatalmak leértékelődése nem feltétlenül jelentette az európai térség leértékelődését, amely húsz évvel a háború után újból a glóbusz egyik gazdasági központja volt. Amikorra a körülményeiből és részben hajlandóságaiából adódó késéssel a brit politikai és gazdasági elit szintén levonta az ebből következő tanulságot, nem észlelte, vagy nem akarta észlelni, hogy a formálódó integrációban, ha nem is örök időkre, a főszerepek már elkelték: a gazdaságit Nyugat-Németország, a politikait Franciaország kapta. Jelkép értékű, hogy a francia–német tengelyt legalább annyira szentesítő, mint megalkotó szerződést De Gaulle és Adenauer ugyanabban a hónap-

ban írta alá, 1963 januárjában, amikor a francia vétó megszületett.

Annak észrevétele, hogy Nyugat-Európa egyfajta harmadik erővé válhat a szuperhatalmak mellett, nem Heath érdeme, erre Macmillen már egy 1955-ben írott levélben felhívta a figyelmet a messinai tárgyalások kapcsán, igaz, ekkor ezt még mint megakadályozandó alternatívát emlegette. Ugyancsak ő ismerte fel néhány évvel később, hogy ha Britannia a tengerekről kiszorulván már csak az Óvilágban „uralkodhat”, akkor ehhez a korábbi döntőbírói attitűd többé nem elég, aktívabb politizálás szükségeltetik – noha ennek részleteivel jórészt adós maradt. Heath azt értette meg, hogy az a magatartás, amely a vezéri ambíciók, a remélt előnyök és a helyzet elkerülhetetlenségére történő utalások sajátos keverékeként az előző két miniszterelnök csatlakozási politikáját jellemezte, kevés a sikerhez. Nem mintha maga nem úgy gondolta volna, hogy hazájának a nyugat-európai kórusba illesztése egyúttal a nagyhatalmi rang visszaszerzésének útja. De el volt szánva a szükséges kompromisszumok megtételére, és nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy ezt megfelelően kommunikálja. Mai szóhasználatnál azt is mondhatnánk, tisztában volt a PR munka fontosságával. Arra törekedett, hogy vezetése alatt az Egyesült Királyság egy olyan ország képét mutassa, amely egyértelműen elkötelezett az európai integráció mellett. Ennek érdekében még arra is hajlandó volt, hogy bizonyos távolságot tartson az Egyesült Államoktól, magát a „különleges viszony” kifejezést sem igen használta. Az Európai Gazdasági Közösség és az Egyesült Államok közti kereskedelmi vitákban pedig az EGK-t támogatta. Ezzel természetesen nem a transzatlanti angolszász szolidaritás kipróbált intézményét kívánta felszámolni vagy gyengíteni. Inkább arról volt szó, hogy az immár lényegében kétpillérűvé lett brit külpolitikán belüli hangsúlyokon igyekezett változtatni Európa javára. Amelynek önbizalmában megerősödött, magát immár Amerika

gazdasági vetélytársának tekintő nyugati fele egyre több jelent adta annak, hogy az amerikai atomerő ellenére politikailag sem tekinthető egyszerűen Washington meghosszabbított kezének. Igaz, De Gaulle erőfeszítése, hogy a Közös Piacot némi Amerika-ellenes éllel a francia külpolitika eszközüvé tegye, nem sikerült; de öröksége enyhébb formában utódai alatt is érezte hatását. A Brandt hatalomra kerülésekor, 1969-ben meghirdetett Ostpolitik, amely a 70-es évek déttente-jának egyik ösztönzője lett, arról tudósított, hogy Nyugat-Németország szintén nagyobb mozgásteret igényel magának. Ugyanebben az évben az EGK hágai csúcstekezletén először vetődött fel konkrétan a gazdasági és monetáris unió (EMU) terve, amelynek részletes kidolgozására létrehozták a Werner-bizottságot. Heath jól érzékelt ezeknek a tendenciáknak a jelentőségét, amelyekben saját politikájának az igazolását láthatta. Az euroatlanti stratégiai szövetséget nem megkérdőjelező, de Amerikától kissé távolodó Nyugat-Európához egy ellenkező irányba mozgó Nagy-Britanniának nyilván nehéz lett volna csatlakoznia.

Ha igaz Truman külügyminiszterének, Dean Achesonnak 1962-ben keletkezett aforizmája, miszerint „Nagy-Britannia elvesztett egy birodalmat, és még nem talált helyette másik szerepet”, akkor elmondható, hogy Heath mindenestre sokat tett azért, hogy a keresés eredményes legyen. A kormánya által 1971. július 7-én kiadott Fehér Könyv a kivülmaradás mellett agitálók álláspontjának veszélyeire apellálva így fogalmaz: „Ez azt jelentené, hogy egy generáción belül feladtuk a birodalmi múltat, és egyszerűen elutasítottuk az európai jövőt. Barátaink mindenütt csalódnának bennünk. Joggal éreznék úgy, akárcsak mi magunk is, hogy jövőbeni helyünk a világban bizonytalan.” A tárgyalások kezdetén, 1970 júniusában Heath helyzete nem volt könnyű: a Hatok felé nem mutatkozhatott túl merevnek, ha sikert akart elérni, a csatlakozásellenes otthoni közvélemény előtt viszont nem tűnhetett engedékeny-

FESTŐK KERTJE,
kiállítás, 2002
Bakos Ildikó szobrai
(fotó Ruska Judit)

nek. Annál is kevésbé, mivel Wilson, aki De Gaulle lemondása után a belépési kérelmet megújította, támogató álláspontját elvileg fenntartva, egyértelműen belpolitikai okokból most visszatáncolt, arra hivatkozva, hogy Heath mindenáron be akarja vinni az országot a Közös Piacba. Figyelembe véve, hogy a tory többség mindössze harminc főt tett ki, és a párt jobbszárnya Enoch Powell vezérletével ellemezte a tagságot, a kormánynak nagyon ügyesen kellett manővereznie. Wilson érvelése annyiban megfelelt a valóságnak, hogy Heath az EGK adott struktúráját olyan realitásnak tekintette, amin, legalábbis a tagság elnyeréséig, nincs mód változtatni. Ez az álláspont azonban a már az előző, munkáspárti kabinet által kidolgozott feltételekben is tükröződött, amelyeket a brit delegáció változtatás nélkül vitt magával Luxemburgba, a megbeszélések színhelyére. E szerint London elfogadta az EGK addig kötött szerződéseit a közös mezőgazdasági politikával (CAP) együtt. Anthony Barber, a küldöttség vezetője ugyanakkor sikraszállt amellett, hogy egy átmeneti időszakot jelöljenek ki a közös vám bevezetésére, a Nemzetközösségből importált áruk egy részének kedvezményes behozatalára, és néhány más terület vonatkozásában, továbbá aggodalmának adott hangot amiatt, hogy Nagy-Britannia nettó befizető lehet. Ez utóbbi nagyon valószínűnek látszott, mivel a hazai nemzeti össztermék igen jelentős mértékben a külkereskedelemben realizálódott, aminek csak mintegy 22%-a irányult a Hatok felé. A többi országból érkező áruk vámja a tagság elnyerése után az EGK rendtartása szerint a közös költségvetést illette. Hasonlóképpen forráskivonásra lehetett számítani a CAP-val kapcsolatban, mivel az agrárium súlya a szigetország nemzetgazdaságán belül viszonylag alacsony volt.

A fentieken túl a fontnak a sterling övezet kulcsvalutájaként betöltött jövőbeni funkciója, illetve ennek a francia kívánalmak szerinti fokozatos leépítése, a brit–amerikai kapcsolatok, az EMU és a nemzeti identitások

megőrzése voltak a tárgyalásokon felmerülő legfontosabb kérdések. Néhány ponton különösen nehezen sikerült eredményre jutni, így a nyugat-indiai cukor és az új-zélandi tejtermékek importját érintő átmeneti kedvezmények dolgában, vagy a brit hozzájárulás ügyében. Itt az volt a brit fél javaslata, hogy országuk részesedése az összes tagállam befizetéseinek maximum 15%-a legyen egy ötéves szakasz végére. A franciák 20%-ot akartak rögtön az első évtől kezdődően. Végül 19%-ban állapodtak meg, és maradt az öt év. A végső megegyezéshez a legfelsőbb szintű jóváhagyás a kétnapos párizsi Pompidou–Heath csúcstalálkozón született meg 1971 májusában. A még megoldatlan részletproblémákat a felek júniusban, egy miniszteri szintű egyeztetésen tisztázták. Az ezután kiadott, a megállapodás eredményeit összegző Fehér Könyv elismerte, hogy a csatlakozással a Nemzetközösséggel való kereskedelem csökkenni, az élelmiszerárak növekedni fognak. A várható technológiai, gazdasági előnyöket, az ország befolyásának gyarapodását azonban olyan nyereségként írta le, amely túlszárnyalja majd a veszteségeket. A közvéleményt a tekintetben is igyekezett megnyugtatni, hogy a nemzeti szuverenitást nem fenyegeti veszély. Ugyanakkor – érvel a dokumentum, s benne a kormány – a belépéssel hosszú tavú, az egész nyugat-európai térségre ható folyamatokat lehet befolyásolni, például az EMU fejlődését, vagy a Közösség külső arculatának, nyitottságának az alakulását. Ugyanezt emelte ki Heath a döntő fontosságú októberi parlamenti vitában, hozzátéve, hogy a világ legnagyobb kereskedelmi blokkját alkotó, a szuperhatalmakkal versenyezni képes Európai Közösségből nagy hiba volna kívülrekedni, amikor a nemzetközi életet amúgy is regionális hatalmi központok kialakulása jellemzi. (Friss példaként a potenciális óriás, Kína ENSZ-tagságát említette.) A szavazás a kormánypárt biztos győzelmével zárult: 356 igen szavazatra 244 nem jutott.

Powellt követve 38 tory képviselő voksolt nemmel, de a Roy Jenkins köré tömörülő munkáspárti Közös Piacpártiak 69 „nem” voksa ezt bőven ellensúlyozta. 1972. január 22-én Brüsszelben ünnepélyes keretek között aláírták a csatlakozási szerződést. Ennek törvényhozási jóváhagyásával elhárult az utolsó akadály a csatlakozás előtt: 1973. január 1-jétől Nagy-Britannia az Európai Közösségek tagja lett.

SÁLYI TAMÁS

Felhasznált irodalom

- Várkonyi Ágnes: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában. (*Magyar Szemle*, 2003, dec.).
- John W. Young: *Britain and European Unity, 1945–1992*. (Macmillan, London, 1993.)
- Henry Kissinger: *Diplomácia*. (Budapest, Pánem-Grafó, 1997.)
- Winston S. Churchill: *A második világháború*. (Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.)
- Stephen George: *An Awkward Partner*. (Oxford University Press.)
- Die Erde. Taschenatlas. Veb Geographisch-Kartographische Anstalt Gotha, 1954.
- A. J. Nicholls: Britain and the EC: the historical background. (In: *The United Kingdom and EC Membership Evaluated*, Szerk.: Simon Butler, Stephen George és Andrew Scott. St. Martin Press, New York, 1992.)
- Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. (Aula, 1998.)
- Stephen George. In: Ken Cosgrave: *The Odd Man Out: The United Kingdom's Semi-detached Relationship with Community Europe. International Relations, Volume XI, Number 3*, London, 1992. dec. 276. l.
- Eric I. Evans: *Thatcher and Thatcherism*. (Routledge, London and New York, 1998.)
- Peter Jenkins: *Mrs. Thatcher's Revolution*. (Pan Books, London, 1989.)
- Britain 1964. An Official Handbook*. 420. l.
- W. Brandt: *People and Politics. The Years 1960–1975*. (London, 1978.)
- In: Nicholls
- Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. (Magyar Országgyűlés, 1999.)

CZAKÓ GÁBOR MAGYAR RÉMMESÉK

Rémszavazás

Rezesorrú Drámaíró került a tömény italokat, de ezúttal bőven zúdított mentateájába Márton úr derék birspálinkájából. A helyzet ugyanis komolyra fordult.

– Képzeljétek, barátaim, a kettős állampolgárságról szóló, december 5-i népszavazással kapcsolatban pársoros köremillel fordultam számítógémem levelezési listájához.

– Föltette szemüvegét, és olvasni kezdett: – Ünnepre készülünk, az elszakított magyarok visszafogadásának ünnepére. Ha egyetértesz velem, házadra, otthonodra, járművedre tűzzél nemzeti színeket! Kérd meg erre barátaidat, szomszédaidat! Szeretettel: aláírás.

– Ó, hogy maga milyen gyöngéd kortes tud lenni – nevetett Szépasszony.

Rezesorrú Drámaíró folytatta.

– Hamarosan jött néhány válasz, köztük ez: „De ugye, ha nem értek velem egyet, még nem fogtok a Dunába lőni?”

Szépasszony ajkáról lefagyott a mosoly, a fűtéscsövekben megállt a meleg víz, a csészében kettévált a tea és a szesz.

A lélek mérnöke folytatta.

– Némi gondolkodás után ezt írtam az illetőnek: „Sőt, még azt sem tételezem föl rólad, hogy te akarsz a Dunába lőni engem, amiért jót akarok tenni.” Kisvártatva jött a felelet: „Á, dehogy! Én az erőszak ellen vagyok, csak kérdeztem egy gyengét. További szép napot!”

– Kösz, megvan – sóhajtá Szépasszony.

dy: Ismatele's X809
 A gazdasági növekedésről 338

an

1% METAFIZIKA

k

Szabados György rovata

Bármilyen tüzelőanyagról legyen is szó, ha a tüzelőanyag-fogyasztás négyszeresére, ötszörösére, majd hatszorosára nő... nincs kézenfekvő válasz a környezet-szennyezés kérdésére.

A tüzelőanyagot csak példának hoztam fel egy igen egyszerű tétel megvilágítására: nevezetesen, hogy a gazdasági növekedésnek, amelynek a közgazdaságtan, a fizika, a kémia és a műszaki tudományok szempontjából nincs megállapítható határa, szükségképpen végzetes szűk keresztmetszethez kell érkeznie, ha a környezettudományok szemszögéből tekintjük. Az az életszemlélet, amely a gazdagság egysíkú hajszolásában keres kielégülést – röviden: a materializmus – nem illik bele ebbe a világba, mert semmilyen korlátozó elvet nem tartalmaz, miközben a környezet, amelyben megnyilvánul, szigorúan korlátos. A környezet már próbálja megértetni velünk, hogy a feszültség több helyütt elviselhetetlen kezd lenni. Mihelyt „megoldotunk” egy problémát, ez a „megoldás” tíz új problémát szül. Mint Barry Commoner professzor hangsúlyozza, az új problémák nem valamilyen esetleges kudarc, hanem a technikai siker következményei.

És itt ismét sokan ragaszkodni fognak ahhoz, hogy e kérdések eldöntése pusztán optimizmus vagy pesszimizmus kérdése, büszkén emlegetve a maguk optimista meggyőződését arról, hogy a „tudomány majd megtalálja a kiutat”. Úgy vélem, ez csak abban az esetben igaz, ha tudatos és alapvető változás következik be a tudományos

erőfeszítések *irányában*. Az elmúlt száz évben a tudomány és a technika fejlődését az jellemezte, hogy a veszélyek az eredményeknél jobban növekedtek. Ez utóbbi állításra később még visszatérek.

Immár elsöprő bizonyítékok vannak arra, hogy a természet nagy önszabályozó rendszere bizonyos vonatkozásokban és pontokon egyre inkább megbomlik. Túlságosan messzire vezetne, ha itt megpróbálnánk elsorolni a bizonyítékokat. Legyen elegendő az Erie-tó állapotára utalni, amire Barry Commoner professzor másokkal együtt felhívta figyelmünket. Még egy vagy két évtized, és az Egyesült Államok összes szárazföldi vízrendszere hasonló állapotba kerülhet. Más szóval meglehet, hogy az önszabályozás felbomlása ekkorra már nemcsak bizonyos pontokon jelezkezik, hanem általánossá válik. Minél tovább hagyjuk elrehaladni ezt a folyamatot, annál nehezebb lesz visszafordítani, ha nem léptük át máris azt a pontot, ahonnan nincs visszafordulás.

Következésképpen azt találjuk, hogy a határtalan gazdasági növekedés eszméjét – mindig többet és többet, amíg mindenki dúsgazdag nem lesz – legalább két ponton meg kell kérdőjeleznünk: (1) hozzájutunk-e az alapvető erőforrásokhoz és/vagy (2) képes-e megbirkózni a környezet a növekedésből adódó hatásokkal? Ennyit a kérdés anyagi-fizikai vetületeiről. Most pedig vegyünk szemügyre néhány nem anyagi szempontot!

Semmi kétség nem lehet afelől, hogy a személyes gazdagodás gondolata igen erősen hat az emberi természetre. Keynes már idézett esszéjében figyelmeztet bennünket: még nem érkezett el az ideje annak, „hogy visszatérjünk a vallás és a hagyományos erkölcs legbiztosabb és halhatatlan elveihez – hogy a kapzsiság bűn, hogy az uzsora kiszorítása vétek, és hogy a pénz szeretete megvetendő”.

Keynes tanácsa szerint a gazdasági haladást csak akkor érhetjük el, ha felhasználjuk az önzés e nagy hatalmú

emberi hajtóerőit, még ha a vallás és a hagyományos bölcsesség arra szólít is bennünket, hogy ellenálljunk neki. A modern gazdaságot a mohóság dühe hajtja, és kéjes irigységben tobzódik, s mindez nem esetleges vonása, hanem éppen ez az oka sikeres terjeszkedésének. A kérdés az, vajon az ilyen okok sokáig hatékonyak maradhatnak-e, vagy pedig magukban hordják a pusztulás csíráit. Ha Keynes azt mondja, hogy „a gonosz hasznos, és a jó nem az”, ez egy ténymegállapítás, amely vagy igaz, vagy hamis, esetleg igaznak látszik rövid távon, de hosszú távon hamisnak bizonyul. Mi tehát az igazság?

Úgy gondolom, immár elegendő bizonyítékunk van annak megmutatására, hogy ez a kijelentés egészen közvetlen, gyakorlati értelemben hamis. Ha módszeresen elkövetjük az olyan emberi bűnököt, mint a mohóság és az irigység, annak elkerülhetetlen következménye nem kevesebb, mint az értelem összeomlása. A mohóságtól és az irigységtől hajtott ember elveszti azt a képességét, hogy a dolgokat olyannak lássa, amilyenek valójában, hogy összefüggő egészként érzékelje őket, és még a sikerei is kudarcá válnak. Ha ezek a bűnök egész társadalmakat megfertőznek, azok ettől még egészen megdöbbentő teljesítményekre lehetnek képesek, de közben egyre inkább képtelenné válnak a mindennapos létezés legegyszerűbb feladatainak a megoldására. Gyorsan növekedhet a bruttó nemzeti termék – a statisztikákban, de nem az emberek eleven tapasztalatában, akik a kiábrándultság, az elidegenedés, a bizonytalanság stb. egyre növekvő terhe alatt görnyednek. Egy idő múlva már a bruttó nemzeti termék sem tud tovább növekedni, nem valamely tudományos vagy műszaki kudarc, hanem az együtt-nem-működés bénító szellemének hatása miatt, amely a valóság előli menekülés formáiban fejeződik ki nemcsak az elnyomottak és kiszákmányoltak, hanem az erősen kiváltságos rétegek körében is.

Hosszan panszolhatjuk a magas vagy alacsony állást betöltő férfiak és nők esztelenségét és ostobaságát – „ha az emberek fel tudnák fogni a valódi érdekeiket!”. Vajon miért nem fogják fel? Vagy azért, mert értelmüket elhomályosítja a mohóság és az irigység, vagy azért, mert szívük mélyén tudják, hogy valódi érdekeik gyökeresen máshol keresendők. Van egy forradalmi mondás, amely így szól: „Nemcsak kenyérrrel él az ember, hanem Isten igéjével.”

És itt ismét semmit sem lehet „bizonyítani”. Még mindig valószínűnek vagy kézenfekvőnek látszik-e azonban, hogy az oly sok mai gazdag társadalmat sújtó súlyos társadalmi betegségek pusztán múltó tünetek, amelyeket egy rátermett kormányzat – ha egyszer egy rátermett kormányunk lenne! – könnyen megszüntethet a tudomány és a technika gyorsabb felhasználásával vagy a büntetőrendszer határozottabb működtetésével?

Úgy érzem, hogy a modern értelemben vett egyetemes jólét által nem vethetjük meg a béke alapját, mert ezt a jólétet, ha egyáltalán lehetséges, csak úgy érhetjük el, hogy az emberi természet olyan ösztönzőit tápláljuk, mint a mohóság és az irigység. Ezek viszont elpusztítják az értelmet, a boldogságot, a derűt és ezáltal az ember békességét is. Könnyen lehet, hogy a gazdagok jobban őrzik a békét, mint a szegények, de csak akkor, ha teljes biztonságban érzik magukat – ez pedig önellentmondás. Gazdagságuk azon múlik, hogy túlságosan nagy igényeket támasztanak a világ korlátozott erőforrásaira, és ez elkerülhetetlenül összeütközés felé hajtja őket – nem elsősorban a szegényekkel (akik gyengék és védtelenek), hanem más gazdagokkal.

Ma röviden azt mondhatjuk: az ember túlságosan is okos ahhoz, hogy bölcsesség nélkül fennmaradhasson.

ERNST F. SCHUMACHER: A kicsi szép

ELILLANT ÉVEK ÉS SZŐLŐHEGYEK

Három évtizede jelent meg Mészöly Miklós *Film* című kisregénye. Röviddel megjelenése után kritikák, elemzések, tanulmányok taglalták látásmódja újszerűségét, poétikai vívmányait. Volt a fejtegetésekben sok igazság, de így utólag is az az érzésem, hogy az ünneplés inkább szólt Mészölynek, mint a műnek. Egyébként annak sem érdemtelenül, bár aligha a *Film* volt a legjobb Mészöly-szöveg. Az író akkoriban azonban már az értelmiségi szabadságharc egyik szimbolikus alakja volt: közeledtünk a Charta '77-tel szolidáris aláírási akcióhoz. (Óh, boldog ifjúságunk kora, amikor még volt mi ellen lázadni! Úgy éltünk, hogy az Egyetemes Emberi Jogok egyike sem volt biztosítva számunkra, a szabadságharc nem periférikus – esetenként deviáns – csoportok közügyének minősített önérvényesítési hisztériája volt.)

Ez persze nem tartozik szorosan Ambrus Lajos kötetének tárgyalásához. Vagy mégis? Azt hiszem, igen. *Az én szőlőhegyem* világképe, élményvilága, szövegalakítása megannyi szállal kötődik ahhoz a korhoz, amelyik a múlt század utolsó harmadában zárult le, kötődik a korszakhoz, amelynek morális eróziójával próbál szembeszállni. És közben szövegformálásával, időfelbontásával és a történelmi korok közti átjárhatóság valóságnak tekintésével, az időtlen pillanatok időbeli mozgatásával, sűrű allúzió-rendszerével kimutathatóan is kötődik Mészöly művészetéhez.

Mi több, még a *Film*hez is. Igaz, Ambrus nem a mozgó-, hanem az állókép, a fényképezés aktusának és gesztusának megjelenítésével operál. (Egyébként Mészöly belső filmjeit is inkább a lassú, a változatlanságot sugalló képek jellemezték.) Némi iróniával utal arra, hogy „egyres teoretikus hajlamú írók szerint fényképezni annyi, mint birtokba venni vizsgálódásunk tárgyát”. Magatartása azonban egészen mást fejez ki. Részint azért, mert Ambrus világképe szerint az ember alapjában véve, ha úgy tesszik, antropológiai korlátaiból következően nem képes arra, hogy bármit is birtokba vegyen. Hacsak abban az értelemben nem, mely szerint a birtoklás szolgálat. Egész könyve arról szól ugyanis, hogy föl-fölgerjedő hübrisze ellenére a természet metafizikai kiteljesedésének részeként tevékenykedő ember számára még a fényképezés is mást kell hogy jelentsen. Nem birtokbavélt, hanem kutatást, annak a nézőpontnak és képzkivágásnak

Ambrus Lajos Az én szőlőhegyem

KÖRKÉP

181

amúgy képekről. Szombathely 2005.

a keresését, amely lehetővé teszi az azonosulást azzal a világdarabbal, ami a képre kerül. Ez a fajta fényképezés, ha a fenti értelemben és némi kompromisszumkészséggel mégis birtokbavételként értelmezzük, legalábbis kölcsönös gesztus. De lehet, hogy éppen ezáltal veszi véglegesen birtokba a fényképezőt az a tárgy, amit rögzíteni akar. Legalábbis Ambrus Lajos könyvében valami ilyesmi történik. Mert amire szeme kameráját fordítja, igazából nem *tárgy*.

Előjáróban figyeljünk egy kicsit a címre, és szögezzük le: a szőlőhegy nem egy növényfajta természetésének bizonyos topográfiai adottsággal jellemezhető helyszíne. Ha más okot nem is vizsgálunk, de azt azért tudjuk, hogy a szőlő mitikus növény, mert bor készíthető belőle, amelynek mindig volt szakrális jelentése, már azelőtt is, hogy a Megváltó véreként a keresztény liturgia meghatározó eleme lett volna. A hegyek ugyancsak mitikus képződmények, nemcsak az ember felfelé törekvése, hanem – csak egyetlen példaként – a *Hegyi beszéd* által.

Így tehát Ambrus számára a szőlőhegy természetből adódóan szakrális jelentőségű, ahol elemi parancs *illendően* viselkedni. Annak végiggondolásában, megfogalmazásában, hogy ez az illendőség mit is jelent, sok nagy nevű konzultánsa segíti: Horatiustól Berzsenyin és Hamvas Bélán át a már más összefüggésben is említett Mészöly Miklósig.

A kötet öt írásának műfaji besorolása nem könnyű, de alighanem főlegesen feladat. (Főként, ha az irodalom, mint művészet fontosabb az olvasó számára az irodalomelmélet diszciplínájánál.) Arra azonban talán érdemes utalni, hogy ez az öttételes mű bizonyos szép szimmetriát mutat. Középpontjában egy irodalmi stílusban írt, nagyvonalú borászati szaktanulmány áll, amelyben a hajdan volt, nagyhírű somlai (nem somlói, mert az galuska...) *cu-
vée* összetételét nyomozza. Tőle jobbra és balra hasonló hangnemmű írások: a két szélen személyesebbek, beljebb tárgyyszerűbbek. Az egyik oldalon elmélyült líraiságú történelmi-helytörténeti, a másikon hasonló szemléletű pomológiai dolgozat. De maguk a korrekthistóriai és gyümölcstani tények csupán elhordozzák az írói szemléletben hozzájuk adott értéket. Ahogyan nem a fényképezés már említett aktuusa, még kevésbé maga a kép, hanem a látás és a nézés a fontos, illetve mindez együtt, úgy itt sem a szűkebb tárgy a téma.

Objektivitás és személyesség, a retinájára exponáló ember szemé előtt pompázó, az idő dimenzióját is megjelenítő tárgy egysége, egységének születése valamennyi írás tárgya. A látvány megragadásában lehet némi naturalizmus, de nem kisebb szerepet kap ebben az impresszionizmus és az expresszionizmus – így aztán valamennyi kifejezés használata fölöslegessé válik.

Figyelemreméltó az a kísérletezőkedv, amellyel Ambrus Lajos az idővel játszik, ahogyan a szürrealitásból realitást teremt (*Semmi-lyen, A karakói csata* – itt egyébként Mészölyhöz méltó dramaturgiával és sűrű szövegszövéssel dolgozik. Olyannyira, hogy egyáltalán nem lepődnének meg azon, ha valamely kosztümös csatajelenet mellékszereplőjeként egyszer csak Kumria rác apáca is színpadra lépne.) Máskor – logikailag éppenséggel ellentétesnek tekinthető módon – a realitásból költészetet csinál (*Én voltam*).

Nem szívesen nevezném azonban ezeket az írásokat esszének. Még a középen álló, legterjedelmesebb és leginkább tárgyias dolgozatot sem. A történeti oknyomozás izgalma és szakszerűsége más irányba mutat, s az, hogy íróember írja, természetesen emeli meg stílusát, asszociációs rendszerét, teszi személyessé. De ebben az írásban az elvont gondolatiság nem kerül főszerepbe. Sőt, eltérően a mű két első és záró tételétől, itt találhatunk egy nagyon is valóságos és praktikus jelentésű közlést arról, hogy miben áll a *somlai*, e nevezetes, de eredeti mivoltában momentán nem létező borfajta természete. Szigorúan véve ez a borászati archeológia tudományát megteremtő dolgozat felfogható akár telepítési vagy üzleti tervnek, ami egy nagyszerű hungaricum rekonstrukcióját készítheti elő. Olyannyira, hogy a benne megfogalmazott tények ismeretében bízhatunk abban, hogy eljön az az idő, amikor (*mindőn*) a történeteire források alapján föltárt receptúra szerint készülő „mű” valóság lesz, és mindnyájunk öröme poharainkba is kerül. Ambrus Lajos e munkájában irodalmon túli feladatot teljesít tehát, bár ezt is irodalmi szinten teszi. Régmúlt szövegemlékek alapján arra a következtetésre jut, hogy a Somló borának hírét az alapozta meg, hogy e legendás bazalthegyen a hagyományos paraszti és „úri” szőlőkultúra szellemének megfelelően vegyes fajtaösszetételű ültetvények mustját egybeszűrve alakítottak ki egy sajátos, határozott karakterjegyeket fölmutató „birtokbort” (*chateau*). Ennek nyomait kutatva jelenti ki: a filoxéra előtti idők „*grand somlai*”-ja hat, a későbbi „*petit somlai*” három fajtából készült. Mára

azonban az egykori fajták ültetvényi méretekben nem állnak rendelkezésre, a pontos keverési arányokat illetően sem mehetünk egészen biztosra – következésképp e borok elkészítéséhez még sok időre és kísérletezésre van szükség.

Ez az írói mű valóságos szaktanulmány. Ez az ampelológiai szaktanulmány hamisítatlan írói mű. A Somló Ambrus Lajos számára a „magyar Tempé”. (Szép írói – szépírói – túlzás ez, de efféle elfogultságok nélkül irodalom sem lenne.) A teoretikusan rekonstruált somlai pedig valóságos érzéki rajongás tárgya, amelynek *in effigie* való elfogyasztásától az író valósággal megrészegül. Szárnyaló szavakban dicséri ezt a valaha bizonyára létezett, de ma virtuálissá vált különlegességet, oly tüzes átéléssel, hogy olvasója is vele mámorosodik. Sőt: az történet, ami bármely igazán ihletett írói művel való találkozás után. Hiszen ahogyan Fabrició Del Donzóval ismerős lesz a waterlooi csatátér, vagy ahogyan Móricz Zsigmond elvisz minket Bethlen Gáborhoz látogatóba, úgy Ambrus tolla nyomán kóstolatlanul is annyit tudunk Somló boráról, mint ha már anyatej helyett is azt szívtuk volna magunkba. Mert itt már nem a borról, hanem annak égi másáról, metafizikai valóságáról van szó. Annál is inkább, mert közben a bor maga sem más, mint egy táj, egy geológiai és történelmi történet, erkölcs, kultúra, a nyomaikban ma is föllelhető hajdan volt szerelmek, szenvedélyek, tragédiák metafizikai lényegét hordozó fizikai megjelenése.

De itt ezt talán fölösleges is folytatni. A szavak szaporítása már alighanem valamelyes ironikus felhangot (bukét?) kapna, ami szermeresen kísért magában Ambrus szövegében is. Az irónia forrása maga az író teremtette szituáció. Az, ahogyan a bor filozófiájában megjelenő szakrális vonulat a szakralitásától megfosztott valóság profán természetéhez illeszkedik. Lehet-e beszélni halálos komolysággal szőlőfajták, borféleségek kihalásáról akkor, ha tudjuk, népcsoportok, nyelvek, kultúrák is szinte nyom nélkül, esetenként csak a nevüket maguk után hagyva pusztultak el? Erre a hibás, mert összehasonlíthatatlan minőségeket párba állító kérdésre (jól) válaszolni csak ironikusan lehet. Ambrus Lajos éppen ezt teszi, mert tudja, hogy az abszolútumra törő alkotói szenvedélye önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a Hegy és a Bor a köztudatban ugyanazt a feltétlen tiszteletet megkapja, s abban a szférában kapjon elismerést, amely megilletné. A mértéket teremtő ideák és a gyakorlatias realizmus találkozik össze írása vé-

gén. Költőiségében is praktikus marad, éppen csak az EU-ra vonatkozó, mai napság kötelező passzusok hiányoznak belőle: „A somlai bor elsősorban minőségi alkotásként képes összekapcsolni mindent, ami fontos és lényeges. Nyers erőt és gracióz eleganciát – például. Fel-feltörő meditációs hajlamot és finoman porladó aktivitásokat. Mint ahogy az is elmondható róla, hogy alkotásként, mint azt bárki felismerheti, összetételének rafinált csiszoltsága ellenére sem csupán évszázados titkok palackba zárt megjelenítése. Más is – talán több is. A végső bölcsesség bora.”

Ha tehát borról van szó, akkor sem csak borról van szó. De nemcsak a bor lehet hőse e beszélvényeknek, hanem az alma is. Ahogyan a Somló nektárjáról szólva szárnyal magasra, úgy a *Pónyik és Batul* című dolgozatban két történelmi nevezetességű magyar almafajtáról (meg a többiről is) a valaha oly természetes biodiverzitás kortársi prófétájaként igazi entuziazmussal szól. Itt is lebilincselő (írói!) szintézisben forr össze történelmi oknyomozás, lírai útirajz, emlékezés. Mindebből Ambrusnál úgy lesz nemzeti sorsanalízis és egyetemes érdekű világmagyarázat, hogy ki sem kell lépnie a gyümölcsstermesztés tematikai köréből.

Talán nem túlzás annak jelzése, hogy ez alighanem ugyanolyan bravúros teljesítmény, mint ahogyan bizonyos E. P. mester a családi legendárium anyagából építkezve teremtette meg a maga nagy tablóját a diszharmonikus *Harmonia Caelestis*ben. A családtörténetet itt a gyümölcs illetve tájtörténet jelenti. (De a gyümölcsöskertek apoteozisa után bizonyosan nem lesz szükség *Javított kiadásra* – amely után célszerű az alapművet tartani *avított*-nak...) Az Ambrus-kötet valamennyi szövege minimális alakítással (esetenként változtatás nélkül) beilleszthető volna egy nagyobb epikus kompozícióba. Az írásait jellemző látásmód a némiképp különböző hangsúlyú írásokat elválaszthatatlanul összeköti. Némi eltérést csak az okoz, hogy az egyes írások fókuszába más valóságágrétegek kerülnek. Mondhatjuk azt is, hogy a gazdag vizualitású tájban eltérő távolságban lévő elemekre állítja be az élességet. A *Semmilyen* bukolikája, *A karakói csata* történetisége, az *Én voltam* vallomások családtörténete anyagában eltér, de ugyanaz a karakter jelenik meg bennük.

E szemlélet részleteiben és összefüggéseiben egységes vízióját látva azt szeretnénk feltételezni, hogy a szövegek mélyebb összetartozásában egy csendesén érlelődő nagyregény csírái rejlenek.

Csak éppen idő kell, hogy ezek a komponensek, akár a majdani „grand somlai” típusú cuvée összetevői együtt forrjanak ki, s irodalmi értelemben előálljon „a végső bölcsesség” kötete. Amelyik, ahogyan az igazi nagy borok, nem kétségbe vonja, hanem megerősíti a vele összemérhető alkotások nagyszerűségét.

(Ambrus Lajos: *Az én szőlőhegyem*. Szombathely, 2005. B. K. L. Kiadó)

GRÓH GÁSPÁR

Gr. K. Iktona Szabó Erzsébet x 74

A GÖDÖLLŐI IPARMŰVÉSZETI MŰHELY

J. Bemutató

Gödöllői sétára invitálom az utazót. Aki végiggyalogol a vasútállomáson, az eklektikus stílusban épült egykori királyi váróterem épületétől az Ady Endréről elnevezett sétányon, már az út felénél jó érzés fogja el, hiszen jobb kéz felől a kastély Alsóparkjának erdőbe illő, nagy, lombos fái borulnak föléje, balról pedig szintén nagy fák mögött régi és új polgári házak, némelyik előtt gondozott virágágy, mint egy igazi kisvárosban. Közöttük az egykori Léda-villa átépített frontja rejti el a híres múzsa utolsó éveinek helyszínét.

A 30-as út kereszteződésében megáll az utazó, és ha balra pillant, feltáru előtte a felújított Grassalkovich-kastély, a monumentális kocsifelhajtó, a turistabuszok és magánautók sokasága a parkolóban. Ha jobbra néz, szép arányú, kissé romos épületet lát, a málló vakolat őrzi a falak eredeti sárga színét, a földszintről az emeletig húzódó kopott, zöld faveranda emlékeztet a királyi idősakra. Ez a Testőrlaktanya. A várkapitány lakása és Erzsébet királyné titkári hivatala működött az épületben, azt beszéltek, alagút vezetett a föld alatt a kastélyig. (A felújítás idején kutatások bizonyították, hogy három alagút is indult a kastélyból különböző irányokba, némelyikben lovas hintó is elfért. A feltárás nem történt meg egyelőre, omlásveszély miatt.)

Ebben az épületben indult el a Gödöllői Iparművészeti Műhely elődje, egy kis művészcsoporth, a 1980-as évek elején, az épület fokozatos kiürítésével („eredetileg” Népfrent- és KISZ-irodák voltak benne). Az emeleti termeket műtermekként adták bérbe a gödöllői művészeknek. Tíz évig dolgoztunk ezekben a műhe-

Itz Iparművészeti Műhely történelméről
és teretkezéséről

lyekben, néha belső kiállításokat, találkozókat is rendeztünk. A művészek jelenléte nem volt állandó, előrevetítve egy jövőbeni művésztelep jellegét – szabadon jöttek és költöztek tovább, életük, munkájuk szorításában.

Átsietve a városközponton (amely szívfájdalma még ma is a régi gödöllőieknek, mert egy kedves kisvárosi belső központot bontottak le a hetvenes években, mint annyi más településen) gyors léptekkel továbbhalad az utazó a forgalmas Dózsa György úton, üzletek, az új könyvtár épülete mellett, elhagyja a postát, befordul a temető sarka mellett a Körösfői Kriesch Aladár (volt Erdő) utcába, és csendben közeledik a GIM-Ház lilaakáccal befuttatott kapuja felé. Az utazónak azt javaslom, ha a kapun be akar lépni, válassza a május hónapot, ugyanis a lilaakác illatos fürtjei gazdagon borítják a bejáratot, a levéltelen kunkorodó indák szürkések, majdnem hullószzerűek. A ház északi oldalán cseréptégla burkolatú járda és terasz, vörösre pácolt fatornác húzódik. Az oszlopok tövébe ültetett borostyán rövidesen befutja az ácsolt szerkezetet, megteremtve a kapcsolatot a piros-zöld komplementerek segítségével a szemközti színekre komponált előkerttel.

A májusi „aranykert” az aranylevelű álciprusok előterében aranyeső zuhatagokból, tarka levelű kúszó kecskerágó bokrok-ból, mahónia virágokból áll, és persze a tulipánáradat a sárga és narancs árnyalataiban gazdagon pompázó virágágyban. Egy árnyékos sarokban, egy véletlenül későre kinyílt sárga nárcisz emlékezik az áprilisi kert állapotára, amikor William Wordsworth költő szavaival: „... s egyszer csak egy sor, egy sereg / aranyliom tűnt elem / a tó partján, a fák alatt / ringtak, táncoltak, álmatag. ... Néztem, – néztem, – nem tudva még, / hogy mily gazdaggá tett a kép; ...”

Tavaszi illatok kábítják a szemlélőt, pedig a korai lonc elvirágzott már, és pici termése egyelőre még zölden ingázik szelíden, júniusban viszont tűzpiros szívként kínálja magát a feketerigóknak.

Az utazó továbblép, és az „ezüstkert” látványa állítja meg. Ürömfű, levendula gondoskodik az illatokról, a pompás gyöngycserje hófehér menyasszonyi csokorként kuporog a kék íriszek között, a háttérben kék borókák, ezüst levelű tuják láthatók. Az akantusz most bontogatja leveleit. Szárazsághoz szokott, kicsit szúrós, lilás virágzata az öntözött kertben kétszeresére nő meg, mint a vad természetben. A macskamenta kék fürtjein lepkék ül-

KŐBE ZÁRT TEKERCS, 2002
Lugossy Mária szobra
(fotó Katona Szabó Erzsébet)

nek, az ezüstkék-kert piktora bekeveri a haranglábak rózsaszíneit, a törpeorgona lilásbíborát a kékszakáll zöldes-szürkés lombja közé. A finom árnyalatokat szemlélve, érdemes előidézni a virágzó levendula, majd a nagy ezerjófű fanyar termésének illatát, amely fölött meleg júliusi éjszakákon meg lehet gyújtani a levegőt, és a magtokok olajos párája apró lidércfényként imbolg majd.

Utazónk visszatér a májusi valósághoz, és a „vöröskert” felé halad, a cserszömörce vörösén rügyezik, a díszszilvafa ágai mélyrózsaszín virágfelhőként borulnak föléje. Piros parasztkerti tulipánok éppen most hullajtották el szirmaikat, a Flandriából származó késői bordók a nap felé tárják kelyheiket. A „vöröskert” igazi ideje az ősz, a cserszömörcecék levelein átsüt a lemenő őszi nap, az ecetfa lángol, újranynálnak az apró rózsák, a floxok és az őszirózsák.

Az őszi zenekarban van egy szólista – vörös tölgy a Művésztel lep fája –, október vége felé egyszerre csak vörösre változik a lombja, felizzik az őszi napsütésben, majd november első napjaiban hirtelen lehullanak a levelei, ezzel jelezve minden évben a színpompás kerti előadás végét.

A téli időszakban a zúzmarás ágak, hóborította örökzöldek visszafogott, szürke színei között megvillannak néha a füvek tompa sárgái, a magas kóris aranyló kérge, a tűztövisnek a madarak által meghagyott vörös termései. Enyhe decemberi napokon néha kipattan a korai jázmin egy-egy virága, vállalva azt, hogy tavaszig egészen biztosan meg kell fagynia. Szerencsére beosztó cserje ez az illat nélküli jázmin, téltől a kora tavaszi időszakig folyamatosan, egyenként nyílnak ki ágain a virágok, így bármi is történik, a főidény megérkezésekor marad virágpompá.

A kerti séta júniusban a cseresznyefákhoz, júliusban a ribiszke, és málnabokrokhoz, ősszel a besztercei szilva, a savanykás Batul alma, a vad őszibarack és az Otelló szőlőtökéhez vezethet a hátsó kertbe. A régi időkből itt maradt, magról kelt meggyfák által üresen hagyott területre ültettük őket, keresve a régi fajtákat, régi ízeket.

Az utazó aztán betér a házba a szinte idilli kertből. Lehet, hogy tényleg sziget ez a hely, ugyanúgy, mint az egykori gödöllői mesetek száz évvel ezelőtti kertje volt, emlékezetes helyszíne a „teljes élet szigetének”.

1998-ban a gödöllői Körösfői Kriesch Aladár utcában megürült egy városi tulajdonban lévő épület (azt megelőzően bérleményként telefontársaság központja és irodái voltak benne).

Egy rideg, komor januári napon jártuk be a fantázia nélküli, szürke irodákat, egyedüli színfoltként az egyik teremben egy poszter maradt meg, amely idilli fenyvest ábrázolt, műanyag kék égen úszó gömbölyded felhőkkel, rikító zöld fákkal, tóval és mindent teljes falszélességben és magasságban. Találtunk még négy-öt cserép kiszáradt virágot, kókadozott közöttük a szanzevéria (aki ismeri, tudja, hogy szinte mindent kibír). A gondozásba vett növény azóta is él, várhatjuk, hogy kinyílik majd mézillattal könnyező virágaival.

Az alakuló művészcsoport júniusban célokat tűzött ki, majd önkormányzati alapításban létrejött a Gödöllői Új Művésztelépért Közalapítvány (későbbi névmódosítással: a Gödöllői Új Művészet Közalapítvány).

A Gödöllői Iparművészeti Műhely (GIM) programja tartalmazta a befogadó kert gondolatát, ha ez akkor még nem is fogalmazódott meg szó szerint. Helyszín kívánt lenni hivatásos művészek számára, a Gödöllői Művésztelep szellemiségének, kézműves hagyományainak, összművészeti törekvéseinek továbbélésére. Az alapító tagok érezvén, hogy semmilyen külső megkötés nincs, meghívtak maguk közé olyan kollégákat, akiket szakmailag értékelték, jó barátsággal idevalónak gondoltak, így nyílt meg az első kiállítás 1998 októberében.

Addigra azonban a feltételeket meg kellett teremteni. Négy hónapon át naponta egy vaskapun, csikorgó kavicsos át jártunk be, amit még szerencse, hogy itt-ott benőtt a kövér porcsín. Berácsozott, nagyméretű ablakok szűrték meg a fényt a majdani műtermekben, az eljövendő kiállítóterem tömör vaslemezről készült, fekete ajtóval volt zárva (egykor munkagépek raktára és garázs) ..., és ott várt a kert, ahol nyárra derékig érő gyomtenger virágzott.

Értékes adottságokat jelentett a védett fekvés, a napsütötte déli tájolás, a hátsó kertbeli meggyfák, a vadkörte, a direkttermő szőlő, a málnabokrok az elhanyagolt bozótban. Az árnyékban házacsiga kolóniák bújtak meg, ugyanakkor a szárazabb, köves helyeken kis barna és zöld gyíkok villantak néha föl. Az összevissza nőtt orgonafák, a felkopaszodott, elhanyagolt tuják, az árnyékba került illatos rózsza (hiszen évtizedek alatt ránőttek a tuják) és a kert vágyódó kapaszkodása a mai napig meghatározó emlék.

Az első cserje, egy nyári orgona megvásárlásával (amelyet ott-hon tartottam cserépben, amíg rákerül a sor), és a saját kertemből a korai loncról szaporított, őszig meggyökeredzett dugvánnyal kezdődött el a Gödöllői Új Művésztelep kertjének élete.

1998 nyara a készülődéssel telt. A támogatók segítségével, tanácsaival hoztuk rendbe a kertet, hozattunk földet, adomány bokrokat és fákat ültettünk el. A csupasz foltokat a levendulák, kakukkfűvek és íriszek között, gyorsan növekvő díszcsalánnal, vízi fuksziákkal ültettük be. Amíg a kert el nem nyerte jelenlegi, viszonylag kialakult állapotát, minden évben árvácskák, petúniák és begóniák segítettek ki, a színre komponált kertrészek alapszínét hangsúlyossá tenni.

A házat belül fehérre festettük. A felújítás alatt álló Gödöllői Múzeum mintegy két évre régi, szép stílusú bútorokat kölcsön-

zött nekünk, otthonról is hoztunk hasonló szekrényeket, komódokat. Mire visszavitték a múzeum tárgyait, ott maradt utánuk a házban az igényesség – ily módon a továbbiakban is hasonló szemléletben fejlesztjük a belső berendezést.

A házavató kiállításmegnyitót követően hosszasan együtt maradt a társaság, a közreműködők számára kölcsönzött pianínón vidám dallamok csendültek fel, Remsey András és unokaöccsei felváltva és együtt játszottak. Még a súlyosan beteg Remsey Gábor is átsétált az utca túloldaláról, és utoljára – talán – részt vett a művész társaságban; ha jól emlékszem, még táncoltak is. Jelenleg két zongora van a házban, ezeket időnként felhangoljuk, és látogatóink nemegyszer nem tudják megállni, hogy le ne üljenek egy kis muzsikálásra.

Az első kiállítás megrendezését már jellemezték azok a sajtóságek, amelyek az elkövetkező években ennek a gödöllői kezdeményezésnek védjegyévé lettek. A kollégák, barátok körében mindenki a maga módján járult hozzá az arculat kialakításához. A GIM-embléma Orosz István alkotása, ugyanúgy, mint a későbbiekben plakátjaink, katalógusborítóink. Bárd Johanna tervezi katalógusainkat, meghívóinkat.

A Műhely kiállításainak képzőművészeti és iparművészeti anyagát, jellegzetes módon – gödöllői stílusnak nevezném – az alkotások egymáshoz való viszonyait felismerve, hangulati öblökbe rendezte éveken át Kecskés József, majd Remsey Flóra. Új értelmet hordozó filozófiai és érzelmi tartalma, üzenete születik ily módon a műegyütteseknek.

A kiállítások rendszere egy alapkonceptióra épül, azokat az iparművészeti műfajokat igyekszünk bemutatni együttesen vagy önálló alkotók munkáin keresztül, amelyek a Gödöllői Művésztelepre voltak elsősorban jellemzők. Az egykori művésztelepnek egyik nagy értéke, hogy tagjai több művészeti műfajt műveltek, magas szintű mesterségbeli tudással.

A művésztelep centenáriuma alkalmából, 2001-ben rendezett Él-mény és eszmény című országos kiállítás a Gödöllői Királyi Kastélyban megpróbálta feltérképezni azokat a folyamatokat, amelyek a kortárs művészetben kapcsolatba hozhatók az egykori művésztelep szellemiségével. A tanulságok nyomán járva rendezzük azóta is csoportos kiállításainkat, amelyek meghirdetett tematika alapján, részben válogatás útján szerveződnek. Különleges hangulatú mű-

együttesek létrejöttét teremtik meg, amelyek baráti közösséggé formálják a Gödöllőn kiállító művészeket (s persze ráirányítják az országos művészeti média figyelmét a mindenkori „termésre”). A kiállítások érdekes módon a látogatókban és a műtisztekből egyaránt azt a benyomást keltették, hogy a mindent átfogó kert az alap-téma, valahogyan minden a kertről szól. Az alkotók pedig annyi inspiratív erőt merítenek a témából, hogy egyelőre nem is akarnak más irányba kalandozni.

Az egykori művésztelep tagjai szintén jelen vannak műveikkel az alkotóház életében. Remsey Jenő, Körösfői Kriesch Aladár, Nagy Sándor „meghívást kapnak” személyes jellegű érdekes bemutatkozásra, műhelykiállításokra. A GIM-Házban gobelinszövést, kerámiatervezést tanuló, a rajz- és képzőművészeti tanfolyamra járó növendékek időnként a legnagyobbak rajzait, vázlatait tekinthetik meg, amiket egyébként csak a múzeumokban láthatnak.

A műhelynapok szinte maguktól alakultak ki, és évről évre gazdagodó változatosságot hoznak a telep életébe. Az első műhelynap 2001-ben spontán jött létre, a KERT-kiállítás megnyitóján. A kiállító művészek egy része akkor a saját, nem képzőművészeti produkcióval mutatkozott be. Így hallhattuk Orosz István és Horváth Márton verseit, Kun Éva énekét, Anti Szabó János és Fábrián Dénes Zoltán történeteit. A kiállítás és az „irodalmi délután” sikerét követően több meghívást kaptunk hasonló kiállítások megrendezésére és megnyitására. Ezen alkalmakkor néha előfordult, hogy igazi költőket is ünnepelhettünk körünkben.

2002-ben a „Festők kertje” megnyitót követően jelmezes, kerti mulatságot rendeztünk – a Gödöllői Művésztelep hagyományait követve. Azóta évről évre indiánok, ördögök, angyalok, bohócok, római harcosok, velencei párok és mesealakok népesítik be a telepet egy nyári estére. Érdekes megfigyelni a résztvevőket, akik először gyanakodva, jelmez nélkül „leskelődnek” be a kerítésen, de látva a tiszta, kedélyes humor, a csipkelődő szeretet jelenlétét, a második alkalomra már lelkesen jönnek el az eseményre, amely annyira elüt a jelenkor életformájának blazírtságától, lehangolt szürkeségétől.

A GIM-Háznak kialakulóban van egy baráti, látogatói köre. Neves költők, írók kiállításainkhoz kapcsolódó könyvbemutatói, animációs filmvetítések, zenei programok segítik a bensőséges kapcsolat létrejöttét a közönséggel.

„A Művésztelep fája” gyűjtési akció is bizonyos értelemben ezt szolgálta. Adományozók segítségével felnőtt korú vörös tölgyet ültettünk el, egy novemberi napon – kellő szakzszerűséggel – majd egy szép este keretében versekkel, előadással ünnepeltük a megérkezését.

„... Philemon és Baucis élő fákká lettek, amikor jóságuk és egymás iránti szeretetük jutalmaként egyszerre távozhattak a földi életből. ... A tölgy és a hárs, a férfi és a nő, akik a szeretettel és az egymás iránti hűséggel megélt hosszú életük után talán még most is egymás mellett állnak valahol Kis-Ázsiában, a frígiai dombokon. Néhány éve a Gödöllői Művésztelep kertjébe a gondos házigazdák hársfát ültettek, nemrégiben pedig egy tölgyfát. Így most már nem csak Baucis, hanem Philemon is itt van velünk. Emlékeztetnek a szeretetre, a hűségre, a szépségre, az igaz értékekre ebben a rafináltan romboló világban ...” – mondta Krassay László gödöllői erdőmérnök köszöntő beszédében.

Szakmai fórumok, konferenciák, kerekasztal-beszélgetések alkalmával neves művészettörténészek, művészeti személyiségek előadásait hallgatva erősödni látszik az a remény, hogy az elindított folyamatok sikerre viszik előbb-utóbb célkitűzéseinket. Törekvéseinknek méltó összefoglalását találjuk Wehner Tibor jubileumi katalógusszövegének következő passzusában:

„... Aligha kell ecsetelnünk, hogy a megalakulásakor tizenegy tagot számláló művészközösség legfontosabb, a csoportta szerveződést is indukáló vezérelve a művészelődök által teremtett hagyomány felélesztése és továbbépítése volt, vagyis korántsem a véletlen műve, hogy az ezerkilencszáz-as-ezerkilencszáztíz-es évek gödöllői művésztelepe és a kétezredik évet közvetlenül megelőző és követő időszak új gödöllői művészeti szerveződése, illetve az új csoportosulás ötesztendő tévékenységének együttes vizsgálata során számos párhuzamra, kapcsolatra emlékeztethetünk. A jelenkori gödöllői művészetben, illetve a Gödöllői Iparművészeti Műhely alkotóinak munkásságában – mint az elődök törekvéseiben – továbbra is meghatározó szerepe van a kézművességnek: az új médiumok és technikák, az új kép- és tárgyalakító módszerek nem, vagy csak mintegy periférikusan kapnak szerepet, s a kortárs művészetben mind hangsúlyosabb konceptualitás- és virtualitás-jelleg helyett Gödöllőn továbbra is a tradicionális műformák, műnemek kultiválása, a hagyományos, az anyagi valójában és változtathatat-

lanná realizált műtárgy-alkítás szándéka az uralkodó. Ugyanígy tovább él, jelen van a régi művésztelep összművészeti törekvése is: az úgynevezett iparművészeti ágazatok, technikák széles körű művelésének a csoportosulás profilját meghatározó volta, és az ipar- és képzőművészeti alkotóterületek egymásbamosódása, az autonómítás és a funkcionalitás – gyakran egymástól elválaszthatatlanná érlelt – szolgálatának együttes szándéka, az átfogó környezetalakítás és a látványtervezés, illetve az egy-egy műcsoport atmoszférájának széles körű kisugárzása révén, valamint a vizualitáson és tárgyformáláson kívüli művészeti ágazatok (irodalom, zene, színház) csoportszintű alkotótevékenységbe való bevonása által. ...

Más és más történelmi-társadalmi viszonyok, körülmények és feltételek által determinált, más és más szellemi folyamatok által megérintett művészeti szerveződés jött létre az ezerkilencszázas és a kétezres évek fordulóján. (Úgy ítéltető, hogy a századfordulók kora általában kedvez a művésztelep-, a művészeti műhely-alkítási kezdeményezéseknek.) A fentebb jelzett párhuzamokon és különbözőségeken túlmenően a két szerveződés közös vonása, hogy a művészeket helyhez kötöttek, műhely-keretek között, csoportba szervezetteren a hagyomány vállalásával és továbbépítésével szándékozott, szándékozik korszerű, a megszületése korának kérdésselvetéseire reflektáló, karakteresen egyéni jegyekkel felruházott művészetet létrehozni. A Gödöllői Iparművészeti Műhely számára ez a hagyomány kibővült, gazdagodott a száz évvel korábban alkotott művészek munkásságával és a munkásságuk által kikristályosodott és képviselt szellemiséggel, s a program, a kitűzött célkitűzések konfrontálódtak az ezredforduló korának, jelen napjaink kíméletlen kihívásaival, abszurditásaival és paradoxonaival. ..."

A Gödöllői Iparművészeti Műhely alapító tagjai: Anti Szabó János képzőművész, Bódis Erzsébet textilművész, Farkas Éva kárpitművész, Fábian Dénes Zoltán képzőművész, F. Orosz Sára keramikusművész, Katona Szabó Erzsébet Ferenczy Noémi-díjas textilművész, Kun Éva Ferenczy Noémi-díjas keramikusművész, néhai Müller Magda keramikusművész, Pannonhalmi Zsuzsa Ferenczy Noémi-díjas keramikusművész, Remsey Flóra kárpitművész, Szupán Irén Munkácsy-díjas textilművész, Érdemes Művész

Mj.: Töredék

Cin

JÁTÉKOS MŰKINCSEK

Ez év januárjában különös bűntény történt. A németországi Göppingenben betörték a Märklin játékarugyár múzeumába, és onnan jó néhány kiállított tárgyat eltulajdonítottak. A gyár a nyomravezetőnek egymillió euró jutalmat tűzött ki. A rablás időpontjában a Märklin múzeumnak egy kiállítása Bécsben volt láto-gatható, talán így meg is menekült néhány érték. A Vienna Art Center a Freyung 6. történeti épületegyüttesének pincéhelyiségeiben *Mythos Märklin* címmel mutatta be a gyár közel másfél évszázadának termékeit. A szokott képző-, vagy iparművészeti témák-tól eltérő kiállítás a bűntény következtében sajnálatosan került az érdeklődés középpontjába.

A Märklin építőszekrény és a Märklin játék vasút a ma nagyapakorban álló középosztálybeli nemzedék ifjúkorát kísérte. Valamikor a pesti kereskedések kirakataiban is mutatkoztak, sőt jártak is a kis vonatok, karácsony előtt megérkezett az érdeklődőkhöz Liebner bácsi játékboltjának katalógusa. A Märklin-gyár már a harmincas években élt a nyomdaipar új lehetőségével, és színes nyomású művészi kivitelű katalógusban ismertette gazdag kínálatát.

A gyár családi nevet őriz, württembergi illetőségű alapítója Göppingenben építette fel játékarugyárát. Termékei gyakran változtak, de mindenkor sokrétűek voltak. Babaszobák bútorai szerepeltek elsők a kínálatban, majd leánykák részére kis konyhatűzhelyeket („spórherteket”) gyártottak, melyeken az ügyesebb gyerekek spirituszlámggal talán tudtak is valamit kotyvasztani. Mégis, a fiúk érdeklődési köre lett a gyár hírnevének igazi fellendítője, miután 1891-ben megjelent a piacon az első mozdony, mely összetolható-összerakható síneken futott, és mindössze néhány másodpercig rugós óramű hajtotta. A siker átütő volt. 1914-ben, a nagy világégés kitörésének évében vitte piacra a Märklin gyár az első építőszekrényt, melyben különböző méretű lyukas lemezek, lapok, tárcsák voltak találhatóak, ezekből a legkülönbözőbb alakzatokat lehetett összecsavarozni.

Mindkét játékműfaj, a vasút és az építőszekrény kis magyará-zatot kíván. Az elsőnél lényeges vonás, hogy a Märklin gyártmányok története világosan kirajzolja a fokozatos fejlődést a játék vasúttól a modellvasúthoz. A termék először csak egyszerűsített,

mintegy vásári megközelítése a mintaképnek. Arányaiban még esetlen, színeiben a gyermekhez szól, egyszerű gyártástechnológiát igényel. A későbbi modellvasutat viszont az jellemzi, hogy járművei – a mozdonyok és a kocsik –, sőt a vasút egyéb tartozékai, így jelzők, épületek, hidak a mintakép léptékarányos változatai, az évek során mind több élethű részlettel. Mára ez oly tökéletes, hogy a léptékhelyes méretű, parányi feliratok csak nagyítóval olvashatóak. A mintaképhez, a valódi vasúthoz igazodó tökéletesítés dinamikájában is fejlődött, a gőzmozdonymodellek füstöt is pöfékelnek, jelzők előtt sípolnak, dízelmozdonyok motorhangot adnak és – aminek a megvalósítása ennél is bonyolultabb – a modellek gyorsulása is igyekszik fokozatosságával élethűséget tükrözni. Persze a játék vasútról a modellvasúthoz közelítést az évszázados fejlődésben a lépték, vagyis a játék, illetve modellvasút nyomtávja erősen befolyásolta. A kezdetet a 45 mm-es – úgynevezett I-es – nyomtáv hatalmas és drága gépei jellemezték, ezeket hamar leváltotta a két világháború közti évek 0-s, 32 mm-es nyomtávú játék vasútja. 1936-tól került piacra a 16,5 mm-es nyomtávú változat, ami „forradalmi” esemény volt. Egyrészt a nagypolgári lakások méreteit igénylő exkluzivitás helyett az 1:87 lépték a terepasztalok lehetőségét kínálta (korábban a játékhoz esetenként kellett felépíteni a vágányokat, ami a fiús családok lakásainak rendjét bizony gyakran megbontotta). Ugyanakkor ez az új H0-nak (Halbe-Null) jelzett nyomtáv az igazi vasút járműveinek pontosabb utánzását gazdaságosabbá tette. Gyártástechnológia tekintetében áttérést jelentett a régi pléhlemezezlől előbb a cinköntvényre, majd a műanyag – „karosszériára”. A H0 nemzetközi szabvány lett a 20. század második felében, Közép-Kelet-Európa fiatalsága részére ezt gyártotta a PIKO is. Jelentek meg még kisebb, asztalfiókba is beleillő, 6 mm-es nyomtávú Märklin vasutak, de ezek jelentősége a szó szoros értelmében is eltörpült. A szobaméretűre áttérés a meghajtási módban egyeduralomra vitte a villanyvasutat, a 16 V-ra transzformált áram leváltotta a régi óraművet. Az elmúlt évek fejlődése két irányba mutat, s ezt a bécsi kiállítás híven tükrözte: az egyik a terepasztalok digitális vezérlése, a másik a régi I-es nyomtáv léptékének felelevenítése. Az első az elektronika igézetében nevelkedő ifjúságot szólítja meg, a második ugyan drága, de a jóléti társadalomban ezt egy jelentős réteg megengedheti magának.

Az építőszekrény „termékei” szerkezeti jellegüknél fogva távol maradtak a modell fogalmához kötődő kritériumtól. Ennek elensúlyozására a gyár először különböző ismert autók és repülőgépek alkatrészeinek építődobozait vitte piacra, de a dán LEGO – ez persze nincs kimondva a kiállításon – kiszorította. A Märklin építőszekrény megszűnt.

A Märklin 1929 és 1939 között évente kiadott katalógusai külön említést érdemelnek, mert grafikájuk a naturalista-realista rajzfestőművészet szép példái. A gyár ezekben az években a szerb származású, Bécsben élő Josef Danilowatz festőművésszel, az első világháború kitüntetett osztrák katonájával dolgoztatott. Rajzai a gyár termékeinek mintaképeit mutatták be, látványos, idealizált táji környezetben vagy forgalmas pályaudvarokon. Bécsben a kiállítás falait Danilowatz-katalógusképek nagyításaival dekorálták, amivel a Märklin-mítosz mégis érintkezett a bécsi belváros képzőművészeti bemutatóival.

A göppingeni gyár virágkorában, mely az 1950-es években kezdődött és évtizedekig tartott, több ezer munkást foglalkoztatott. 75%-ban nőket, akiket a finom mechanikai és festési munkákra alkalmasabbnak ítélték. A játékvasút-kínálat egyik úgynevezett „induló készlete” részére kis háromtengelyes gőzmozdonyutáncat konstruáltak és gyártottak, mely a 3000-es gyártmány-számon ismert. A kis gépet máig gyártják. Az eddig eladott példányszámot a gyár ismertető filmjében elhangzott interjú szerint 4–5 millió darabra becsülik. Ez önmagában minősíti a gyárat. A gyár mindig igyekezett a játék és modellvasút-termékeivel a legújabb mintaképekhez igazodni. Egyszer 1930 körül szinte meg is előzte a „valódi” vasút feltűnést keltő vívmányát-eredményét azáltal, hogy a légsavarral hajtott „sín-zeppelin” játékvasútként kínálta, mielőtt annak sebességi rekordhoz vezető próbaútjai elkezdődtek volna. Hogy mennyire lépést tart a gyár ma is a fejlődéssel, és ezt itthon örömmel vehetjük tudomásul, az is bizonyítja, hogy a kiállítás nagy terepasztalán futó szerelvények egyikét az új Siemens Taurus villanymozdony modellje vontatta, mégpedig a MÁV színeiben! (2002 óta 15 példány fut belőle a magyar vasutakon, de az osztrák és a német áramnemre is alkalmas mozdonyt a külföldi közönség is láthatja.)

A kiállításon a játék iránti érdeklődésen keresztül nyomon követhető a technikai fejlődés mellett a társadalom érdeklődésének válto-

zása is. Az egykori játék valóban mítosz lett. A régi Danilowatz illusztrálta katalógusok reprint kiadásokban kaphatók, az eredetiek pedig megjelentek a Dorotheum könyv-ritkaságainak árverésén. Sajnos megjelentek a betörők is.

KUBINSZKY MIHÁLY

CU K: Metz Katalin Színház / Fesztivál

MÉDEIÁK, SIRÁLYOK, VÉNLÁNYOK

Beáll a forró égövi nyár kis magyar honunkban, és seregestül szaporodnak a fesztiválok. Hiszik, nem hiszik, háromezret tartanak számon a hivatalos fórumok. Jó is, meg nem is. Jó, ha még a legeldugottabb település is összeszedi a maga kis kultúrkincsét, hogy megossa, idegenforgalmát föllendítse, kevésbé dicserétes, ha pusztá pénzszerzési forrásnak tekintik két cintányér összeverését.

A Nagy Seregszemlék jobbára már hagyományt teremtettek, és országos visszhangot keltenek, vonzerőt jelentenek. Az V. Pécsi Országos Színházi Találkozó ²⁰⁰³ mindezidáig a legjobb válogatást produkálta Karsai György egyetemi tanár, színháztörténész egy személyes országjáró buzgalmának jóvoltából. Ilyenkor magától értetődő, hogy egyéni ízlést tükröz a seregszemle, de az előadások túlnyomó többségét nem kifogásolhatjuk. Való igaz, a válogató korántsem „közönségcsábító” előadásokat szemelt ki, de ez a szakma fesztiválja. Ezúttal inkább a szellemi-érzelmi mozgósításra készítő előadások szerepeltek a versenyprogramban, ami tagadhatatlanul egy szűkebb, úgy is mondhatnánk, ingyenc réteg ízlésének felel inkább meg. Hiányolták is a pécsiek a „nagy nevet”, a nagy öregeket, vagy a derékhad már sztárnak kikiáltott befutottjait. Persze akadtak belőlük is.

Az évad – Karsai megítélése szerinti – színe-javát jobbára a stúdió-, illetve a kamara-előadások képviselték Pécsen. Különös módon három Médeia-feldolgozás is színre került, mi több, a negyedik egy héttel korábban, a Határon túli színházak kisvárdai fesztiválján, az újvidéki színház Médeia-körök címen játszott (Tompá Gábor rendezte) produkciója volt, melyet nem láttam. A budapesti Katona József Színház Zsámbéki Gábor rendezte Euripidész-előadását viszont jómagam a szezon egyik csúcának

tartottam, kivált Fullajtár Andrea vulkanikus mélységekre, drámaiságra valló alakítását a címszerepben. Ha rajtam múlik, ők vittek volna el a legjobb előadás és a legjobb női főszereplő díját – de nem ők kapták meg. A zsűri a Vinnai András és Bodó Viktor adaptálta, utóbbi rendezte Kafka-változatának (*A per*) ítélte a legjobb előadás és a legjobb rendezés díját is. Ez a bemutató helyenként kétségtelenül „brutális” drámaiságot hordozott, és napjaink elállatiasodásig kíméletlen társadalmi közegére villantott fényt, ám sokszor sematikusnak, mesterkéltnak vagy épp eltúlzottnak éreztem a Ledarálnak/eltűntem labirintusba vesző cselekményét, ordító tévéklip-paródiáival, dizőz-karikatúráival. Istenem, a zsűri más-képp értékelte. Mint ahogy a legjobb női alakítás díját is az amúgy csakugyan kitűnő, ám nem átütő Adrienne-címszerep megformálójának, Börcsök Enikőnek ítélte. A Scribe-darab kecskeméti előadása Zsótér Sándor színrevitelében minimális, ám sokatmondó gesztusokra redukált, puritán jelrendszerben fogant, s a romantikus dráma (*Adrienne Lecouvreur*, melyet operaváltozatban ismerünk) az emberi kapcsolatok finomra hangolt összjátékát kínálta. A rendező a szöveg és a mögötte robbanó, időzített lélektani drámákat helyezte előtérbe. Rontott az összképen, hogy néhány színész nem volt képes a Börcsök és a legjobb epizód szereplő díját elnyerő Balogh Erika nivóján játszani.

De vissza a Médeia-mítoszhoz. E régi történet ihlette meg Horváth Csabát is, amikor elkészítette koreográfiáját a remek Közép-Európa Táncszínház számára, mely az off-programban szerepelt. A test expresszív és egyetemes nyelvén fogalmazta meg az önkívületig fokozódó szerelmi mámor – gyötrő szenvedésbe torokolló, profán játékát. A Pécsi Balett hajdani fénykorának ma már korosodó tagjai, Prepeliczay Annamária és Zarnóczai Gizella, továbbá, Vati Tamás és Krámer György a testi kifejezőerő szuggesztivitásával, fegyelmezett, takarékos mozdulatokkal sugallták azt a belső lelki feszültséget, ami e mitikus hősöket egy e világon túli, mitológiai szférába emeli, miközben szenvedélyük kétségbeesett emberi. A sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház Médeia-előadását a román Mihai Maniutiu rendezte, sejtelmesen kísérteties jelmezeiért Iuliana Vilsant jutalmazták, joggal. A produkció egész látványvilága a pokol sötétje és a szenvedély feketesége közé helyezte a szereplőket, akiknek mozdulatait ugyancsak a látványszínház igénye diktálta, egész a zenei kom-

pozícióig elmenően, ám magam sok mesterkéltnél, kiagyalt, néhol pusztá dekorativitásra való törekvést éreztem az előadásban.

Brecht *Jóembert keresünk!* (A szecsuaíni jólélek) című színjátéka (ugyancsak a sepsiszentgyörgyiek bemutatásában) Bocsárdi László színrevitelében, hatásos és sokszor tartalmas momentumok során át sem tűnt koherens, összefüggő jelrendszerben fogant produkciónak. Mert az ma már korántsem elegendő, hogy a jó és a rossz két arcát mutassuk föl egyazon szereplőben (Péter Hilda), amikor ennél jóval több gondolatot is társíthatnánk egy korszerűnek szánt előadáshoz.

Saját felelősségemre ritkán serkentem az olvasókat arra, hogy ha tehetik, nézzenek meg egy előadást. Ezúttal mégis figyelmükbe ajánlom az Örkény István Színház (a volt „kis” Madách) Csehov-előadás (*Sirály*). A rendező Mácsai Pál az ironia, önironia és a gyötrelmesen őszinte lelki feltárulkozásuk mezsgyéjén játszatja a társulatát. Sok-sok *Sirály*-előadás után is újdonságszámba ment számomra nem egy újraértelmezett jelenet, s a színészek pontosan körülrajzolt, olykor új vonásokkal is gazdagított alakítása. A rendező nem engedélyez érzelgős kisiklást, sóhajos meditálást, borongó monologizálást, egyszóval a rutinelőadások kézenfekvő beidegződéseit. Hámori Gabriella (aki amúgy a legjobb fiatal színésznő díját vitte el) Nyinája csakugyan szárnyaszegett, védtelen sirályként vergődik, saját túlzott ambícióinak és kierőszakolt szerelmének fogságában. Trepljov szerepében Czukor Balázs csupaideg, tehetetlenségében, kiszolgáltatottságában lázongó, nyakigláb fiú, aki okkal gyötrődik ünnepele színésznő anyjának árnyékában, akinek közönyösségét, elkényeztetettségét és észvesztő hiúságát, fennhéjzását pazar önironiával játssza Kerekes Éva (Arkagyina). Széles László, a befutott író, Trigorin szerepében bravúrosan váltogatja az ünneplésbe fásult, ám azt igencsak elváró, középszerű író álarcát és Ninával, a friss szerelemmel való, váratlan találkozásakor zátonyra futott életét hirtelen fölismerő értelmiségi őszinteségi rohamát, önmagával való szembesülését, de aztán visszahullik a meghunyászkodásba, áléletvitelbe.

Bensőséges lírát, fojtott izzást, kavargó szenvedélyeket, tehetetlenséget sugallt a tatabányai Jászai Mari Színház Barta Lajos-produkciója. A *Szerellem* a magány, a sóvárgás, a dühödt, oktondi társkeresés, a jövőtlenségtől való kétségbeesett vergődés drámá-

ját jelentette Novák Eszter rendezésében, Tóth Ildikóval a legidősebb, fanyarrá keményedett eladó lány szerepében. A rendező a világon semmit sem „modernizált”, ám a tiszta lélektani vonalvezetés, a lelki háborgás hitelessége, a keserves civódások, nyelvelések és kacérkodások mögött rejlő sorsdrámák napjaink tükörképévé avatták a kitűnő előadást. Érthetetlen, – amiként a zsűri több más döntése is –, hogy nem díjazták. De a nézők mégis gazdagabbak lettek aznap este Pécssett.

u: Ramsey András

METZ KATALIN

x 328. 2

A RENDSZERVÁLTÓK ALKONYA?

A magyar politikai élet az elmúlt másfél évtized folyamatos kampányállapotának megőrzése mellett egyre inkább a válságjelenségek sokasodásával jellemezhető. A kilencvenes években még az volt a gond, hogy az alkotmányos forradalom kínálta demokráciához nem volt elég demokratánk. Tudatos demokratából ma sincs több, de a társadalom valahogy mégis belenőtt a demokrácia nagyra szabott ruhájába. A tehetséges, koncepciózus, tisztességes és felkészült politikus azonban hiánycikk. A helyzet egy réges-régi vicc fanyar üzenetének mai változatával jellemezhető. Arra gondolok, amelyikben a csodatevő tündér (visszaengedendő aranyhal stb.) megígéri Leninnek, (Kádárnak stb.), hogy teljesíti három kívánságát. A kérés a következő: „Először: legyen minden ember kommunista, másodszor: legyen mind okos, harmadszor: legyen mind tisztességes”. A tündér elszomorodik, és azt mondja: „Ez túl sok, ehhez még nekem sincs elég hatalmam. A három kérés közül mindig csak kettőt tudok teljesíteni!” Így aztán voltak buta, de tisztességes, okos, de tisztességtelen kommunisták. Aki viszont okos is volt meg tisztességes – az nem volt kommunista.

Nos, valahogy így állunk most is, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy a *kommunista* kifejezés helyére, legalábbis a széles közönség, a *politikus* megnevezést illeszti. Egyes esetekben nyilvánvalóan tévesen, egészében mégsem alaptalanul. Azt ugyanis aligha lehet vitatni, hogy riasztóan kevés az olyan ember, aki tisztességes és okos – és vállalja a politikai szereplés sajátos kockáza-

A közönségig elnőkölt, a mai belpolitikai életet

taít. Tovább rontja a képet, hogy alig akad, aki közülük az utóbbi években szánta el magát közéleti szereplésre. Hogy ebben a képben mekkora a tudatosan botránycentrikus bulvársajtó szerepe, és mennyi a valóság, az más kérdés. És megint más történet az, ahogyan a szavazatokra vadászó pártpolitika készségesen vagy kényszerűen, de elfogadja ezt a helyzetet. Ráadásul olyan nagyon nem is esik neheze: a másfél évtizede tartó permanens kampányban a negatívumok kaptak kulcsszerepet.

A politológiai e kérdéskör a rendszerváltó politikai elit eróziója, elhasználódása címszavakkal jelenik meg. Pedig inkább arról van szó, hogy bizonyos értelemben maga a rendszerváltás folyamata fulladt ki. Részben azért, mert legfontosabb célkitűzései teljesültek, de azért is, mert más fontos célok megvalósíthatatlannak bizonyultak. E két körülmény okán természetes, hogy azok az arcok, akikhez mindez kötődik, elvesztik korábbi jelentőségüket.

De ez a változás önmagában aligha formálhatja át a mai politikai arcképcsarnokot. Különösen nem olyankor, amikor mindez az egyes szereplőknél is súlyosabban terheli magát a politikai szférát, amely egyetemlegesen válik felelőssé mindenért, ami rossz – míg valós teljesítményeit a közvélemény már nem értékeli.

Az ismert és feltörekvő politikai szereplők, a napi politika emberanyaga tekintetében a pártokat nem különbözőképpen érinti ez a változás. Elég, ha arra gondolunk, hogy az egykor nagy formátumú személyiségek tucatjait a politikába vonzó MDF mára gyakorlatilag az összes olyan politikusát elvesztette, aki valaha kormányképes erővé tette. Ijesztő látni, hogy az MSZP miként vergődik, hogyan próbál önmagán is adminisztratív erőszakot téve új arcokat bevezetni a közszereplés piacára, s aztán milyen kudarcokat vall velük. Viszonylag jól tartja magát az SZDSZ – talán éppen ennek köszönheti, hogy számarányát messze meghaladó politikai szerepet tölt be.

Talán csak a Fidesz helyzete tér el versenytársaiétól. Részben azért, mert nem küzd vezetési válsággal, első emberének meghatározó szerepe kétségbevonhatatlan. Mellette jószerével minden más politikus kiegészítő ember. (A versenytárs pártok kommunikációjából úgy tűnik, még az ő köreikben is!) Eközben a Fidesz az egyetlen párt, amelyik az elmúlt 6–8 évben is képes volt fölmutatni néhány versenyképes új arcot, illetve magához vonzani koráb-

ban politikai szerepet nem vállaló közszereplőt (Rogán Antal, Schmitt Pál).

Összességében azonban ez nem ellensúlyozza a magyar hatalmi-közéleti elit szellemi potenciáljának hanyatlását. Antall Józseftől Szabad Györgyig, Szentágothai Jánostól Szabó Ivánon át Kis Jánosig nagy tudású, nagy kultúrájú, tekintélyes értelmiségi-politikusok estek ki vagy vonultak vissza ebből a közezből. S jóllehet, az előző rendszerben betöltött szerepe miatt nem tekinthető etalonnak Nyers Rezső vagy Szűrös Mátyás, Pozsgay Imre vagy Németh Miklós – az egykori állampárt kései korszakában jobb kvalitású politikusokat tudott fölmutatni, mint ma az MSZP. A hanyatlás talán éppen itt a legszembeötlőbb: az ifjabb generáció körében a középszerűség alsó határáról érkezett új hullám tagjai (Juhász Ferentől Mesterházi Attilán át akár Zuschlag Jánosig) többnyire nem túl tehetséges, nem túlságosan képzett, a gyors emelkedéstől önbizalom-túltengéssel jellemezhető epizodisták, akiknek a nagy ívű karrierhez szükséges adottságok közül jószerivel csak az ambíciójuk van meg.

És ha demokráciát kinkeserves demokraták nélkül működtetni, akkor bizonyos, hogy nívós politikai életet sem lehet kialakítani nívós politikusok nélkül.

Elszomorító képet kapunk, ha a közelmúlt legnagyobb vihart kiváltó belpolitika eseményét, a köztársasági elnök megválasztását a szellemi potenciál változása felől nézzük.

A történet két okból is megrendítő. Egyfelől azért, mert hónapokon át folyt egy sajátos sajtókampány annak érdekében, hogy a kormányzó párt a maga korábbi alelnökét fogadtassa el és válassztassa meg a köztársaság elnökének. Tette ezt úgy, hogy bizonyosnak kellett lennie abban: alkalmatlan személyt jelöl. Nem mintha a házelnök asszony ne tudta volna ellátni az elnöki jogkörben foglalt feladatok túlnyomó többségét, hanem mert van azoknak egy olyan része, amiben bizony semmiképpen nem versenyképes. Jogszabály ugyan nem mondja ki, hogy a köztársasági elnöki méltóság betöltéséhez milyen képesítésekre van szükség. De minden józan gondolkodású ember számára nyilvánvaló: aki nem tárgyalóképes legalább egy nyugati nyelven, az alkalmatlan arra (különösen a mai feladatok és feltételek között!), hogy köztársasági elnök legyen. Nos: Szili Katalinról soha senki nem merte azt állítani, hogy ilyen szintű nyelvtudással rendelkezik. Ennek el-

lenére nem az lett volna a legnagyobb baj, ha megválasztják, hanem az, hogy egyfelől pártja számára még így is ő számított a legalkalmasabb jelöltnek. Másfelől pedig ő maga is úgy képzelte, hogy ez így rendjén való. Pedig házelnöökként már a saját bőrén is meg kellett, hogy tapasztalja, milyen lehetetlen igazi kapcsolatot kialakítani közvetítő tolmács útján. (Ne tessék azt mondani, hogy pl. Lech Walesa sem volt egy kimondott nyelvi fenomén. Még akkor se tessék rá hivatkozni, ha a pártoktól való távolságtartás szempontjának fontosságát hangoztatja valaki. Vannak emberek, akik jelképpé válnak, akik a maguk – lehet, szituációhoz kötött – karizmatikus erejétől segítve könnyedén átléphetik a más esetekben kötelezőnek tekintett normákat.) Szili megválasztása azt jelentette volna, hogy a legfőbb közjogi méltóság betöltéséhez elég a párton belüli karrier, a belső megfelelési kényszerből táplálkozó szorgalom, az előrejutást segítő hatalmakhoz való óvatos illeszkedés. A rendszerváltás korszakának egyik riasztóan nagy morális öngólja lett volna ez, igaz, megéltünk már egyet-mást az elmúlt években. Egy reform-pufajkás, egy szt-tiszt és egy multimilliárdos politikai nagyvállalkozó miniszterelnöksége mellett ez az alacsonyabb fokú alkalmatlanság nem is lett volna olyan feltűnő...

Sajátos módon a Szilit elutasító SZDSZ az alanyi alkalmatlanság tényét nyíltan sohasem mondta ki. Inkább arról értekeztek politikusai, hogy nem kívánnak pártembert látni az elnöki székben. Az MSZP persze készen állt egy látszólag meggyőző érveléssel, miszerint annak idején Göncz Árpád az SZDSZ ügyvezetőjéből lett elnök. Nos, anélkül, hogy e tényt el lehetne vitatni, nem árt, ha eltűnődünk: a szó valóságos értelmében vajon igazán pártok voltak-e a rendszerváltás előtt működött politikai alakzatok? S ugyan honnan lehetett volna akkoriban, a történelmi átalakulás lázas állapotának (egyik) csúcspontján olyan fajsúlyos közszereplőt találni, aki akkor már a politikában volt – de a (még oly kevésbé kiforrott) pártok egyikéhez sem volt köze? Vagyis Göncz Árpádnak a megválasztása előtti személyes és formailag is erőteljes pártkötődése igencsak más dolog. (Ha valamit igazán sérelmezni lehet, az nem az elnöksége előtti, hanem az elnöki hatalom gyakorlása közben mutatott pártszerűség!)

De elképesztő volt az a dilettantizmus, ahogyan a regnáló koalíció képtelen volt a maga emberének megválasztatására. Egy eleve lefutott, biztosan megnyert mérkőzést veszített el a koalíció – ami-

vel az ország jól járt. De megrendítő maga a tapasztalás, hogy egy elemien egyszerű feladat teljesítésére is alkalmatlan az országot (legalábbis elvben) vezető párt. Ijesztő ez azért, mert ennél a leckénél lényegesen bonyolultabb helyzetekben kellene megtalálnia a jó megoldásokat. Ez az eredmény az MSZP csődje – s elsősorban *politikusaiknak személyes alkalmatlansága* volt az oka. Erőpolitikát folytattak elegendő erő nélkül, elhitték azokat a propagandacélú szövegeket, amiket hirdettek, s amelyekről nekik kellett tudniuk a legjobban, hogy nincs fedezetük. Ezzel az önáltató illuzionizmussal sikerült elérniük, hogy a több ízben hisztérikus hangulatban zajló választási procedúra eredményeként az ellenzék által támogatott Sólyom László legyen Magyarország első polgára. Személyében a rendszerváltás kegyelmi pillanatának egyik meghatározó alakja tér vissza a közéletbe. Olyan szereplő, aki képes lehet arra, hogy megőrizze a jogállamiság étoszát, működésével védje a politika méltóságát. Ezek a tulajdonságok, ezek a képességek ma a magyar közélet számára nélkülözhetetlenek.

Sajnos arról nem esett szó a választási csatában, hogy miért van szüksége Magyarországnak személyében is kimagasló képességű, nagy tudású, tiszteletet ébresztő elnökre. Vajon Szili Katalin szakmai képességei, személyiségének, alapintelligenciájának lett volna-e olyan kisugárzása, amely által alkalmasnak vélhettük volna éppen őt az „ország arcának”? Ezt alighanem legelfogultabb rajongója (ha van) sem állíthatja. Igaz, az Alkotmány nem szól arról, hogy az elnöki méltóság betöltésének feltétele volna az egyéni varázs. Pedig alighanem mégiscsak az. Egy mérsékelt gazdasági és katonai potenciálú, kis piacot jelentő, Nyugatról nézve inkább csak szegénynek, mint rokonnak tekintett ország egyetlen módon javíthatja reputációját, növelheti mozgásterét: ha olyan politikussal képviselteti magát a nemzetközi porondon, akik képességeikkel nemzetük tekintélyét növelik. Ahogyan ez történt, minden baloldali fanyalgás ellenére pl. Antall József, Orbán Viktor és Mádl Ferenc szereplései során, de Göncz Árpád közvetlenége, nagypapás charme-ja is gyakran váltott ki szimpátiát. S ha ehhez arra gondolunk, hogy Szili Katalin hosszas hazai pályafutása során sohasem tudott szokványos PR cikkeken túlmutató elis-

mertségre szert tenni, aligha láthatjuk benne azt a személyt, aki a magyarságnak égetően fontos nemzetközi megbecsülést akár akaratlanul is ki tudta volna vívni.

Mindezt a magyar társadalom többsége tudhatta. Tudhatták, sőt tudniuk kellett azoknak is, akik az államfő megválasztása ügyében döntöttek. Éppen ezért volt oly nagy a csodálkozás: hiszen ott tartunk, hogy *meg kell lepődnünk, ha a felelős döntéshozó tetsület egy jó és egy rossz lehetőség közül a jót választja.*

S ha bevezetőként a magyar politikai elit szellemi leépüléséről tűnődünk, most mégis le kell szögezni: ez a választás némi reményt jelent, talán még sincs teljesen elveszve minden.

És reménykedésre ad okot az is, hogy a társadalom, roppant elbizonytalanodás ellenére, nem szimpatizál azokkal, akiknek szellemi leépülése a leglátványosabb. Általában véve nem örvendetes, ha egy döntő súlyú kormányzó párt belső megosztottságával küzd. De akkor, amikor az élen túlságosan sokat hibázik, s egészében véve sem jár jó úton, a megosztottság annak is lehet a jele, hogy van még benne olyan tartalék, amelynek segítségével végrehajthat egy olyan korrekciót, amely a köz javát szolgálja. A tömbszerű zártágnál, s a kontrollálatlan összhangnál ez a megosztottság perspektivikusabb – ahogyan az volt 1989–90-ben is. De akkor mi a csudára ment el ez a másfél évtized?

k. Bod Péter Ákos ny. ellensport GÁSPÁR G. JÁNOS
 G. 541.140.1 x
 ÚJ UNIÓS RENDRE VÁRVA

Az Európai Unió hétéves pénzügyi tervéről a politikusok nem tudtak megállapodni a luxemburgi elnökség júniussal záruló féléves ciklusa végén, ami az európai alkotmány francia, majd holland leszavazásával együtt arra indította az európai kommentátorok zömét, hogy krízisről beszéljenek. A kormányfők éjszakába nyúló sikertelen tárgyalása előtt nyomdába adott Economist vizsont magától értetődőként taglalta, hogy miért is nem lesz meg egyezés, mint ahogy azt is, hogy mivel nem valódi alkotmányról van szó, a francia és holland elutasítás nemigen okozhat kárt az Unió életében. A brit sajtó egésze inkább megkönnyebbüléssel írt, az amerikai kommentárok között pedig sok volt a káröröm.

Az Európai Unió pénzügyi terveiről,
 magyarországi hatásairól

A magyar reakciók az ország mai formáját hozták. A kormányzati körök és a kormányközeli sajtó csökkenteni igyekezett a fejlemények súlyát, mert most nem divat a rossz hír. A kevéske ellenzéki sajtó (okkal nem polgári sajtót írok) bizonyos zavarral reagált, hiszen az unióval és általában minden külföldi ügygel kapcsolatos szkepszise eleve arra kondicionálta, hogy az alkotmányos ügyben várt igenről és az új hétéves ciklus pénzügyi tervről fumigálva írjon, most azonban mégis furcsa lenne triumfálnia, mivel ez a krízis, ha valóban az, elég sokba kerülhet az új tagországoknak. A magyar kormánytól – pontosabban a kormányfőtől, hiszen ezekben az ügyekben sem tűnt ki aktivitásával az új külügyminiszter – ismét csak improvizálásokra futotta. A krízis feloldására hazánknak egymagában csupán mikroszkopikus ráhatása lehetne, így nem lett volna szükség »budapesti kezdeményezésre«. Gyurcsány Ferenc a válság elkenését és egyben prolongálását szolgáló javaslatot tett, amikor hároméves átmeneti rezsimit proponált. Miután jelenleg nem hazánk adja az elnökséget, hanem a britek, így az ötletnek eleve nincs jelentősége, de máskülönben valószínűleg nem is szolgálná érdekeinket.

Hogy pontosan mi is a magyar nemzeti érdek, vagy általánosabban az új tagországok érdeke, az gondos elemzést igényel, közzétételét pedig a lengyelekkel és más társainkkal való egyeztetésnek kell megelőznie. Így a pesti javaslat csak fontoskodás, ami udvarias érdektelenségben részesült.

Az uniós pénzügyi keret első tárgyalási körének kudarca eléggé logikus fejlemény volt. A megelőző referendumon nemet mondó országokat képviselő delegátusok eleve nem mehettek kompromisszumra készen a tárgyalásokra, hiszen meg kellett mutatniuk a keménykedésre való készségüket. A britekre nézve ősidóktól fogva előnytelen az uniós költségvetési szerkezet; miért fogadnák el valamiféle ellentételezés nélkül? A németek nem hajlandók, sőt immár nem is nagyon képesek a közös költségek rájuk kiporciózott részét vállalni: államháztartásuk tartósan deficite-sebb annál, mint amennyit a stabilitási paktum megengedne. Németországnak az úgynevezett túlzott deficiteljárás alá vonása alól ugyan már tavaly eltekintettek a tagállamok, és ezzel elmaradt a németek nyilvános megszégyenítése, részben éppen annak okán, hogy ha nem kellene annyi uniós hozzájárulást teljesítenünk, akkor a német deficit a 3 százalékos szintre kerülne vissza.

Ezért nem meglepő, hogy az első menetben nincs és nem is lehetett megegyezés.

Válság inkább akkor várható, ha még egy évig húzódik a pénzügyi vita a keretszámokról való megállapodás nélkül. Egyébiránt az európai intézményi fejlődést legalább annyira a válságok hajtották előre, mint a bölcs államférfiúi megállapodások.

Az eddigiekből arra következtethetnénk, hogy az uniós izgalmaknak különösebb kihatása nem lesz a magyar politikára: kötelezettségeinket és remélt uniós forrásainkat a vita egy ideig nem érinti, s a nagyon is belpolitikai ügyekre szűkülő magyar közélet egyébként sem hozzák izgalomba az európai történések. Mégsem tartom valószínűnek, hogy elkerülne a magyar politikát az uniós vonatkozás, a következők miatt.

Az ingadozókért és szilárd értékrend nélküli szavazókért folyó (és ezért egyre színvonalatlanabb, következésképpen egyre több ingadozót gyártó) politikai versengés közepette az unió leginkább a közvetlen anyagiak kapcsán kerül szóba. A kormány ez év tavaszán némileg váratlanul az uniótól várható eurómilliárdok elköltésének hétéves nemzeti tervével kezdett kampányolni. Ehhez egy ponton bevonta az ellenzéket is a maga suta módján: februárban későn megküldött, túl általános, elolvashatatlanul terjedelmes iratok megvitatására hívta a pártelnököket. De legalább e konzultáció keretében sor kerülhetett Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor személyes találkozására, ha már a Parlament üléstermében ilyenre nem volt példa. Megígérték a folytatást, amiből eddig semmi sem lett.

A kormánynak valószínűleg azért kellett a találkozó és főleg a milliárdok jövőbeli elköltéséről szóló reklámhadjárat, hogy legalább beszélhessen a szebb jövőről, ha már nem folytathatja a 2004 előtti pénzosztogató politikát. Az emberek persze szívesen hallanak a nagy ívű tervekről. Ám hogy lehet-e igazi politikai hozama – s éppen a legrövidebb időhorizontú lakossági csoportok körében – a fényes kilátásokról szóló kormányzati terveknek, az több mint kérdéses. Igaz, bizonyos politikai számítás szerint most a Fidesz ellen fordítható a vízió-fegyver: korábban Orbán és gazdasági minisztere, Matolcsy György támogatta meg a (mindig véges) kormányzati pénzkizútasokat a gyors gazdasági növekedéstől várható szebb jövő képével, most Gyurcsány, majd Baráth Etele fejlesztési miniszter és legújabbán Kóka János gazdasági miniszter „mer nagyot álmodni”.

A Fidesz megmaradt a fanyalgó szerepében, ami – lássuk be – nem igazán hoz újabb voksokat. Másfelől a vidékjáró programja során az úgynevezett nemzeti konzultáció keretében bőven kaphat megerősítést borús értékeléséhez a pártelnök, hiszen 2005 nyarán a magyar lakosság zöme (de széles körű felmérések szerint a kis és a legnagyobb méretű vállalkozások többsége is) változatlan vagy romló várakozásokkal tekint a jövő elé. Formailag tehát inkább a Fidesz, semmint a kormánykoalíció helyzetelemzése áll közelebb a nagyközönség érzületeihez. A harsogóra hangszerelt kormányzati sikerpropaganda nagyon hamar visszaüthet. Főleg akkor, ha a változatlanul fennálló túlzott magyar deficit miatt fokozódik az uniós nyomás a kormányon a költségvetési fegyelem helyreállítását illetően.

Egyelőre a két legnagyobb politikai erő három-öt hetente változó taktikai mozgásokat végez. Gyurcsány a tavasszal elismerte, hogy a minisztériumi fiókokban nem talált komoly, kidolgozott intézkedési terveket, majd a nyáron mégis beindította a száz lépés fantázianevű kezdeményezését. Májusban elismerte, hogy az idő nem alkalmas átfogó adóreformra (amin mindenki értelemszerűen adócsökkentést ért), sőt mindezt a felelős politikus pózában fejtette ki. Majd júniusban jelentős adócsökkentési tervvel állt elő – igaz, az intézkedések zöme átnyúlna az új parlamenti ciklusra. A 2006-ra előirányzott módosítások mintegy 300 milliárd forinttal mérsékelnék az adózók terheit, főként a forgalmi adó (áfa) valóban magas, 25%-s kulcsának 20%-ra való leszállítása formájában. Az ország nemzetközi versenyképességének szempontjából ez csak marginális hatással járna, és az üzleti szektor egészére nézve a tervezett adócsomag nem hozna megtakarítást, de a lakosság fogyasztásának jókora körében ármérséklést idézne elő – főleg, ha a kereskedők nem nyelik le az adócsökkentés hatásait.

A gazdasági kérdésekben a mellékfrontokon zajló csetepatékat követően nagy sajtónyilvánosság előtt létrejött július elején a Gyurcsány–Orbán vita, és ennek keretében újabb taktikai tánclépéseket láthattunk. Orbán Viktor a kormány által bejelentett áfa-csökkentés helyett meglepetésre a személyi jövedelemadó (szja) alsó kulcsának mérséklését javasolta. Mivel korábban a Fidesz a szokásos koreográfiát követve a 20 százalékra leszállítandó áfát is sokallva 18%-os kulcsra tett javaslatot, most a 25 százalékos szint megtartására vonatkozó kezdeményezése elég hirtelen visszaka-

nyarodást produkált; az szja mérséklésével pedig eddig az SZDSZ kampányolt. A meglepett kormányfő maga nem állt elő új kezdeményezéssel, és nem reagált vitapartnere legújabb javaslatára sem, de nem is nagyon tehetné, ha rápillant az államháztartás hiányára.

A büdzsé hiánya már az év közepén elérte az egész évre kitűzött szintet. Amint az MDF az egész számháború során hangoztatta, az adómérséklés ügyében az államháztartás hiányából kellene kiindulni, vagy pedig a kormány vegye a bátorságot az állami feladatvállalás szűkítéséhez. Az ugyanis hamisítatlan populizmus, ha egy politikai erő úgy beszél az adók mérsékléséről, hogy vagy elhallgatja a deficit tényét, vagy pedig hallgat az állami ellátás körében bekövetkező színvonalcsökkenésről az esetben, ha mégsem növelheti a hiányt, és mérsékelni kénytelen a közkiadásokat.

Az állam terjedelme valóban túl nagy nálunk, de a mérséklés sikeres végrehajtásához végig kell gondolni a kormányzati feladatokat. Ami fölösleges, azt nyilván meg kell szüntetni vagy át kell adni a magánszektornak. Igen ám, de a privatizáció időközben szitokszóvá vált az úgynevezett polgári oldalon, és a politikai spektrum másik felén is sajátos melléktartalmat nyert (leginkább a tűzhöz közel ülők meggazdagodásának metódusát jelenti). Így az a veszély, hogy az MDF bármely gazdaságilag konzervatív (polgári) javaslata szembemegy a két nagy párt által kisajátított közbeszéddelel.

Itt megint visszajutunk az uniós vonatkozásokhoz. Az alkotmányos és költségvetési ügyek körüli zavarokat tovább fokozta a stabilitási és növekedési paktum (SGP) gyakorlati szétesése. A Maastrichti szerződést és később az SGP-t azért alkották meg, hogy a közös európai pénz bevezetéséhez, majd pedig sikeres fenntartásához egyértelmű szabályrendszer létezzen. Most ezek a szabályok lazultak fel, megengedve a franciáknak, németeknek az eredeti előírások büntetés nélküli átlépését. De vajon érdemben lazulnak-e majd az eurózónába való belépés szabályai?

Ez már egészen más kérdés: a tíz új tagjelölt – közöttünk hazánk – alkuereje együtt sem mérhető az említett két nagy súlyához. Ráadásul a tízek közül hatan már szinte holnap készen állnak az eredeti feltételek teljesítésére, amivel persze tovább gyengítik a lemaradók panaszkodási potenciálját. Hazánk – egészen külön módon az erőteljes 1990-es induláshoz képest – a kö-

zös európai valuta átvételének programjában éppen az utolsó helyen áll a tízek között, nem kis részben a költségvetés hiánya és felhalmozódott adósságállománya miatt. De kis, nyitott, kereskedelemtől és turizmustól függő gazdasága miatt nem engedheti meg magának büntetlenül, hogy minden más uniós tagtársánál később térjen át az euróra.

A populista politikai stílus eluralkodása roppant mód megnehezíti bárki számára azt, hogy 2006-ban és azt követően erőteljesen stabilizálja a magyar gazdaságot, annak közpénzügyi viszonyait, lefaragja az állami kiadásokat, és leállítsa az állam és az ország eladósodását. Ami az elmúlt négy évben nálunk a gazdaságpolitikában történt, semmiképpen sem folytatható: a szocialista–szabaddemokrata koalíció expanzív költségvetési gyakorlatának határt szab az uniós norma (ha már a józan ész nem bizonyult elegendőnek). Az ellenzék fő ereje jó eséllyel készülhet a kormányrúd átvételére, de az élet és az uniós szabályrend által megkövetelt korrekció véghezvitelét már előre megkeseríti azzal, hogy az állami kiadások fenntartására, a hatósági áron keresztüli szociálpolitikára, a magánosítás elvi elutasítására hangszerelte szavazatmaximalizáló kampányát.

Igaz, a politikai kezdeményezések – láthattuk – három-öt hetente megfordíthatók. Kormányzati pozícióban nem kell, sőt nem is szabad nagyon komolyan venni a kampányígéreteket: ezzel a felismeréssel mindenképpen gazdagította Medgyessy Péter súlyos következményeket hátrahagyó miniszterelnöksége a magyar politikai kultúrát. A gazdaságpolitikai cikcakkokat pedig végül is korlátok közé szorítja az uniós szabályrendszer, bármi legyen is majd az. Várhatunk most az újraserkesztett stabilitási paktumra, hogy a gazdasági ésszerűség mifelénk külső szövetségesre leljen...

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-monthly, Vol., XIV. Nos. 7-8., August 2005, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GYÖRGY GRANASZTÓI. *A Crisis of the Union?* Editor's Note.

SZILVESZTER E. VIZI, brain researcher, President, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *A Crisis in Demography and the Health Services.* Hungary's special case within the general European crisis also includes low life expectancy among active men, a self-destructive life-style and struggling health services – all of them the heritage of the Communist era.

TAMÁS MELLÁR, economist, Former President of the National Bureau of Statistics, Budapest. *The Market System: Goal or Means?* Part I. The economics must serve society – and the successful models of market economy are much more varied in the world than current neo-liberal textbooks suggest.

GYÖRGY SZAKOLCZAI, economist, Budapest. *On the Imbalance of Our International Payments.* The models of mathematical economics and an analysis of past cases indicate that the way out from Hungary's current balance of payments crisis is not through restrictive budgets but an economy of growth.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Director, Teleki László Institute, Budapest. *The Nation – A Matter for the Heart of the Brain?* An survey of the status in recent political science and social theory of the idea of the nation – its ancient roots and its current place in politics.

BÁLINT TÖRÖK, historian and journalist, Budapest. *The Mountain – Twenty-Five Years After the Death of Áron Márton.* The legendary bishop of the Hungarians of Transylvania remained a loyal pastor

of his herd under persecution and surveillance, and he was throughout his life an intellectual and a protester of oppression and discrimination against humans of any creed and nationality, much esteemed by the late John Paul II.

GÁBOR ERDŐDY, historian, Ambassador to the Holy See, Rome – Csaba Fazekas, historian, University of Miskolc. *Roots and Alternatives of Hungarian Christian Democracy*. A summary view of 19th century beginnings, 20th century developments and present possibilities of the modern political movement.

TAMÁS SÁLYI, historian, Péter Pázmány Catholic University, Piliscsaba. *Britannia Ante Portas*. Part II. The history of the British debate on European integration, the currents and transformations in British public thought and attitudes in the course of entry and the Union's internal debates.

ATTILA Z. PAPP, sociologist, Teleki László Institute, Budapest. *Hungarian Editors in Romania*. Part II. The political changes in Romania during the last fifteen years are emblematically reflected in the status and mentality of the editors of Hungarian language press in Transylvania.

GÁBOR CZAKÓ. *Horrorendum*. A piece from the Hungarian Horror Tales series.

1% METAPHYSICS. György Szabados has selected as his text a passage from *Small Is Beautiful* by Ernst F. Schumacher.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *The Passing Years, and Vine-Hills*. A review of Lajos Ambus' recent book of essays, an evocation of the spirit and literary stories of the vineyards and fruityards of Pannonia. (*Az én szőlőhegyem*, B.K.L. Kiadó, Szombathely, 2005).

ERZSÉBET KATONA SZABÓ. *A Walk – Glimpses of the Gödöllő Workshop of Arts and Crafts*. The co-chair of the Workshop, a gobelin artist who also works with leather, writes of their connection to the Gödöllő circle of a hundred years ago, to the garden as motif, and to contemporary challenges. A selection of their work, transcending the boundaries of applied arts, is shown in the present issue of *Magyar Szemle*.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Playful Works of Art.* Our architecture columnist reports from Vienna, from the retrospective exhibition of the famous Marklin factory, makers of miniature railways and other high quality toys since many generations.

KATALIN METZ. *Medeias and Sea Gulls.* Our theatre columnist draws the balance of the annual festival of Hungarian theatre, POSZT, presented every year after the season's end in the Southern Hungarian city of Pécs.

JÁNOS G. GÁSPÁR. Our column of domestic affairs

PÉTER ÁKOS BOD. *Waiting for the Normal EU Course of Affairs.* The former chairman of the Hungarian National Bank examines the beneficial regulatory influence of Brussels on the loose macroeconomics of the Gyurcsány government, which begins to be felt after a year of warnings.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by works of the Gödöllő Workshop of Arts and Crafts.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortársdíj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás: az eldobható Föld* (esszék, 2002), *Hamvas Szótár* (2002), *Hetvenhét magyar rémmese* (Banga Ferencsel közösen, 2002), *Beavatás: magánállamok* (esszék, 2003).

ERDŐDY GÁBOR (1951, Budapest): történész, diplomata. A történettudományok kandidátusa. 1992–1996: bonni nagykövet. 2002 – vatikáni nagykövet. F. m.: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*, *Hermann Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye, A 19. századi német liberalizmus*.

FAZEKAS CSABA (Debrecen, 1968) történész, a Miskolci Egyetem oktatója. Kutatási területe a 19-20. századi magyarországi politika- és eszmetörténet, különös tekintettel az egyháztörténetre. Önálló kötetei, tanulmányai és forráskiadásai az állam és az egyház viszonyának történeti kérdéseivel foglalkoznak. Fontosabb publikációi: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. (1996); *Nyolc évtized a miskolci református egyház történetéből, 1918–1998*. (1999); *Collaborating with Horthy. Political Catholicism and Christian Political Organisations in Hungary, 1918-1944*. (2001); *A politikai katolicizmus fogalmáról és a reformkori politikai katolicizmusról*. (2002).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet főigazgatója. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. F. m.: *Mi történik itt?* (esszék, 2003).

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. *A Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés, 2004).

KATONA SZABÓ ERZSÉBET (1952, Kolozsvár) textilművész, 1975-ben diplomázott a Kolozsvári Képző- és Iparművészeti Főiskolán. 1983 óta Gödöllőn él. Az országos- és nemzetközi kiállítások állandó résztvevője, a gobelin- és ruhatervezés mellett az utóbbi tíz évben bőrből egyéni technikával fali kárpitokat, kollázsokat készít. Az egykori gödöllői művésztelep szellemi hagyományai ápolására létrejött Gödöllői Iparművészeti Műhely (GIM) alapítója, vezetője. 2000-ben Ferenczy Noémi-díjjal ismerték el.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

MELLÁR TAMÁS (1954, Alsónyék): közgazdász. A közgazdaságtudományok kandidátusa (1991) 1992–98 a BKE docense, 1998–egyetemi tanára. 1998–2003 a KSH elnöke. 77 szakcikk, 5 tankönyv szerzője. F. m.: *Rendszerváltás és stabilizáció* (1995), *Alkalmazott makroökönómia* (1997), *Az ígéret földje még messzebb került* (1998).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forogszélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhétáron túli gongütések* (2004).

PAPP Z. ATTILA (1969, Gyergyószentmiklós): a Teleki Intézet munkatársa.

SÁLYI TAMÁS (1955, Budapest): az ELTE BTK történelem–angol szakán végzett 1980-ban. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású, PhD keretében a Thacher-korszakkal foglalkozott.

SZAKOLCZAI GYÖRGY (1928, Budapest) közgazdász, habilitált doktor, a BMKE ny. egyetemi tanára, professor emeritus, az ÁVF tanára. Mintegy 120 szakcikk szerzője. Szakterülete a gazdasági-politikai döntések tudományos megalapozása.

TÖRÖK BALINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

VIZI E. SZILVESZTER (1936) orvos, agykutató, akadémikus, egyetemi tanár, az MTA alelnöke. A Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetem Farmakológiai tanszékének vezetője, az Academia Europea és a New York Academy of Sciences tagja, Széchenyi-díjas (1933). A Magyar Atlanti Tanács alelnöke.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

Összefogtunk, hogy élmény legyen a kommunikáció

Az élet csupa élmény, amelyet meg akarunk osztani a világgal.
Miért ne lehetne már maga a kommunikáció is élmény?
Ezért a nemzetközi „T” márka keretében összefogtuk
szolgáltatásainkat, hogy így biztosítsuk Önnek
a kommunikáció élményét.

☎•Com• ☎•Online• ☎•Mobile• ☎•Systems•

Magyar **T** . .
Telekom
Összhangban a világgal

A **MAGYARSZEMLE** és a Magyar Szemle-könyvek a
Líra és Lant Rt. könyvesboltjaiban

**Rózsavölgyi és Társa
Zeneműbolt**

1052 Budapest, Szervita tér 5.
Tel.: 318-3312, Tel./fax: 318-3500
E-mail: rozsavolgyi@lira.hu

Fókusz Könyvruházak

1072 Budapest, Rákóczi út 14.
Tel.: 268-1103, fax: 267-9769
E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

4026 Debrecen, Hunyadi u. 8-10.
Tel.: 52-322-237, fax: 52-416-091
E-mail: fokusz.debrecen@lira.hu

3530 Miskolc, Széchenyi u. 7.
Tel./fax: 46-509-084, 46-348-496
E-mail: fokusz.miskolc@lira.hu

7621 Pécs, Jókai u. 25.
Tel.: 72-312-835, fax: 72-314-988
E-mail: fokusz.pecs@lira.hu

6720 Szeged, Tisza L. krt. 34.
Tel.: 62-424-789, fax: 62-420-624
E-mail: fokusz.szeged@lira.hu

LÍRA KÖNYVESBOLT
1056 Budapest, Váci u. 63.
Tel.: 266-6549
e-mail: lira.vaciu@lira.hu

GELLÉRT KÖNYVESBOLT
1114 Budapest, Bartók B. út 15
Tel./fax: 466-7008
e-mail: technika@lira.hu

**MIKE ÉS TÁRSA KÖNYVESBOLT ÉS
ANTIKVÁRIUM**

1053 Budapest, Múzeum krt. 13.
Tel./fax: 317-3559

3300 Eger, Bajcsy-Zs. u. 2.
Tel./fax: 36-517-758, tel.:
36-517-757
E-mail: eger@lira.hu

ADY ENDRE KÖNYVESBOLT
3200 Gyöngyös, Fő tér 8.
Tel.: 37-500-640, 37-500-641
e-mail: gyongyos@lira.hu

MUSICDOME
9021 Győr,
Bajcsy-Zsilinszky u. 42.
Tel./fax.: 96-518-467, 96-324-611
E-mail: kenex@axelero.hu

ARÉNA KÖNYV- ÉS ZENESZALON
6000 Kecskemét, Petőfi u. 3.
Tel.: 76-507-163.
E-mail:
konyveshaz@arenaholding.hu

2000 Szentendre, Fő tér 5.
Tel./fax: 26-311-245
E-mail: szentendre@lira.hu

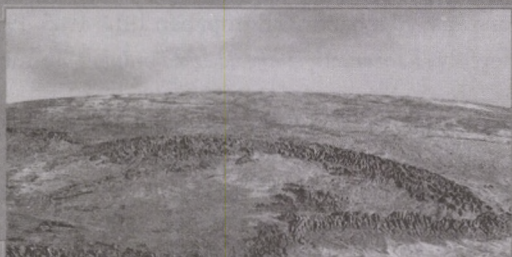
BABILON KÖNYVESHÁZ
6600 Szentés, Kossuth u. 11.
Tel./fax: 63-318-673
E-mail: havasi@wnet.hu

KO KÖNYVESBOLT
9700 Szombathely,
Kossuth L. u. 8/3.
Tel.: 94-505-855, fax.: 94-505-854
E-mail: info@ko.hu

PROFESSZOROK BATTHYÁNY KÖRE

SZENT ISTVÁN-TERV

GONDOLATOK A NEMZET FELEMELKEDÉSÉRŐL

Batthyány

2005

Kapható a könyvesboltokban
Ára 1950 Ft

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a moderniségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

Herczegh Géza: *Peres örökségünk*.

Professzorok Batthyány Köre: *A Szent István Terv*.

A közeljövőben jelenik meg

Balla Bálint: *Szociológia és kultúra*. Tanulmányok.

A sorozat kötetei kaphatóak a Magyar Szemle szerkesztőségében és a jobb könyvesboltokban.

SZÁZADVÉG. 36. SZÁM

Koreszmék

Huszár Ákos:
Civil társadalom és kritikai elmélet

Michael Walzer:
Politikai hatalom

Tollforgatók

Csurgó Bernadett:
Híres író-írói hírnév. Reputáció és hatalom
a jelenkori magyar irodalmi életben

Kristóf Luca:
Közéleti értelmiség és hírnév

Klestenitz Tibor:
A „sajtóapostolok”. A Katolikus Sajtóegyesület és az
egyházi elitoszloposodási törekvései a századelőn

Kommunitarizmus-vita

Tallár Ferenc:
Radikális konzervatizmus

Turgonyi Zoltán:
A természetjog mint mérce szükségessége

Babarczy Eszter:
Néhány gondolat a Scruton-Etzioni-vitához

Századvég-szövegelő

Balázs Zoltán és Bódy Zsombor beszélgetett
Jelenits Istvánnal

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
1008 Budapest, Orczy Tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Járszai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4–6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

HERCZEGH GÉZA
PERES ÖRÖKSÉGÜNK

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

270 oldal, 2300 Ft

A tehetséges, koncepciózus, tisztességes és felkészült politikus hiánycikk. A helyzet egy réges-régi vicc fanyar üzenetének mai változatával jellemezhető. Arra gondolok, amelyikben a csodatevő tündér (visszaengedendő aranyhal stb.) megígéri Leninnek, (Kádárnak stb.), hogy teljesíti három kívánságát. A kérés a következő: „Először: legyen minden ember kommunista, másodszor: legyen mind okos, harmadszor: legyen mind tisztességes”. A tündér elszomordik, és azt mondja: „Ez túl sok, ehhez még nekem sincs elég hatalmam. A három kérés közül mindig csak kettőt tudok teljesíteni!” Így aztán voltak buta, de tisztességes, okos, de tisztességtelen kommunisták. Aki viszont okos is volt meg tisztességes – az nem volt kommunista.

Nos, valahogy így állunk most is, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy a *kommunista* kifejezés helyére, legalábbis a széles közönség, a *politikus* megnevezést illeszti. Egyes esetekben nyilvánvalóan tévesen, egészében mégsem alaptalanul. Azt ugyanis aligha lehet vitatni, hogy riasztóan kevés az olyan ember, aki tisztességes és okos – és vállalja a politikai szereplés sajátos kockázatait.

GÁSPÁR G. JÁNOS

9 771216 623000